

דגלים שחורים

באוקראינה

**אנארכיסטים
במהפכה הסובייטית**

1917-1921

דגלים שחורים באוקראינה

mixegy milbc
dpi`xwe`a

ערך ותירגם: אהוד אנגל

יוצר גירסה מקוונת: אייל רוזנברג

מספר גירסה מקוונת: 0.2

בהוצאת העורך • 1976

הארטן הסוציאליסטי הישראלי

ת"ד 28061, תל-אביב-יפו

דפוס מל"ן, תל-אביב

לכל הנאבקים למען הסוציאליזם במזרח הערבי
ובמיוחד לחבריי בארגון הסוציאליסטי הישראלי (מצפן)

תוכן העניינים:

7	הקדמה
9	גם אלה רעיונות אנארכיסטיים — א. אנגל
21	תמצית ההיסטוריה האוקראינית
28	היהודים באוקראינה
30	"היסטוריה" סטאליניסטית
	הרכבות המאכנוביסטיות עוברות
31	בתחנת פומושנאיה — ק. פאוסטובסקי
35	מאכנו — ד. פוטמן
101	בשולי הדברים — א. אנגל

הקדמה

מטרתו של ספר זה היא, בראש ובראשונה, להציג בפני הקורא "פרשיה נעלמה" מקורות המהפכה הרוסית: תולדותיה של התנועה האנארכיסטית האוקראינית, ה"מאכנובשצ'ינה" המהפכנית. כתנועה שהובסה וירדה מעל במת ההיסטוריה לא זכתה ה"מאכנובשצ'ינה" לתשומת-הלב שהגיעה לה מצד היסטוריונים רבים. בברית-המועצות נכתבו בשנות ה-20 מספר מחקרים אפולוגטיים, שמטרתם היתה להצדיק את יחס הבולשביקים למהפכה האוקראינית. עם התבססות הסטאליניזם במפלגה הקומוניסטית של ברית-המועצות נפסק גם הדיון ההיסטורי והפוליטי בפרק זה של ההיסטוריה הסובייטית.

עיקרו של הספר הוא תרגום הפרק "מאכנו", מתוך ספרו של דייויד פוטמן "מלחמת האזרחים ברוסיה". פוטמן הוא היסטוריון אמריקאי, שפירסם את ספרו בשנת 1962. העדפתי להביא תיאור של היסטוריון בורגני משום שיתר המקורות נמצאים בעיקרם בספרות האנארכיסטית, ובתור שכאלה יהיו חשודים בוודאי על הקוראים בחוסר "אובייקטיביות". גישתו של פוטמן אינה אובייקטיבית — וזאת ניתן להבחין בקלות מהערותיו הביקורתיות בתוך התיאור ההיסטורי. ואף על פי כן ניתן ללמוד הרבה גם ממנו על אופייה האמיתי של התנועה המהפכנית באוקראינה.

הקדמתי לפרק זה שני קטעים קצרים. האחד — המקום היחיד בו נזכר מאכנו בספר ההיסטוריה (הסטאליניסטית) הרשמית של המפלגה הקומוניסטית של ברית-המועצות; השני — קטע מתוך האוטוביוגרפיה של הסופר הסובייטי קונסטנטין פאוסטובסקי, שספריו זכו לפופולריות רבה בברית-המועצות. שני קטעים אלה נועדו להבהיר את הגישה הסובייטית ל"מאכנובשצ'ינה".

להבנת הרקע של המהפכה האוקראינית הבאתי סיכום תמציתי של ההיסטוריה האוקראינית. עבור הקורא הישראלי, הרגיש ל"שאלה היהודית", מצאתי לנכון להביא קטע מתוך האנציקלופדיה העברית, הנותן מעט מן הרקע הלאומי והחברתי של האנטישמיות העממית באוקראינה.

התנועה האנארכיסטית כמעט ואיננה קיימת בימינו כתנועה. לפיכך טועים רבים בהבנתם את רעיונות האנארכיזם, ולרוב אין מי שיתקנם. כדי להציג את הדברים במקומם הוספתי שני מאמרים — המאמר הפותח את הספר והמאמר הנועל אותו. הראשון עשוי לתת רקע למסורת התיאורטית של האנארכיזם, שממנה ינקו ראשי התנועה המהפכנית האוקראינית. השני מנסה לבחון תנועה זו, וגם חלק מהרעיונות האנארכיסטיים, מנקודת מבט של השמאל המהפכני במחצית השנייה של המאה ה-20.

מאמרים אלה יכולים להתפרש ככתב סניגוריה מפורש על האנארכיזם. ובמידה מסויימת כאלה הם. האמת היא שרבים וגדולים ממני עסקו ביסודיות (ולעיתים ביסודיות מוגזמת) בביקורת האנארכיזם ובהצגת רעיונותיו בצורה שלילית. וגם בספר זה, בחיבורו של פוטמן, משתמעת הביקורת ומשתמע הזלזול כלפי הרעיונות האנארכיסטיים. לכן ראיתי צורך להאיר דווקא את אותם זרמים באנארכיזם, אשר תרמו לתנועה הסוציאליסטית-המהפכנית אידיאות, המלוות אותה כבר יותר ממאה שנים, ומהוות חלק בלתי נפרד מ"מחסן הנשק" הרעיוני שלה. ואם חטאתי בהדגשת החיוב שברעיונות אנארכיסטיים מסויימים על השבון הדגשת השלילה שברעיונות אחרים, עשיתי זאת מתוך ידיעה שלא חסרים אנשים שיעשו את ההפך.

גם אלה רעיונות אנארכיסטיים

בכל פעם שציבור מסויים פותח בתהליך מהפכני, בכל פעם שהמונים מופיעים על במת ההיסטוריה ככוח פוליטי פעיל, אפשר לשמוע את זעקות-השבר של כל שומרי הסדר-הקיים: אנארכיה! ובכל פעם שקבוצות מהפכניות פועלות על פי טאקטיקה מהפכנית נכונה, שוב נזעקים אויבי הקידמה: אנארכיסטים! האנארכיזם הפך לשם גנאי, אך לא רק בפי דעת-הקהל הבורגנית. סוציאליסטים רבים, מגוונים פוליטיים שונים, ראו באנארכיזם אויב מסוכן, לעיתים מסוכן אף יותר מן האויב המעמדי. אחרים התייחסו אל האנארכיסטים כאל מהפכנים-טועים, המסכנים בקוצר-רוחם המהפכני ובטעויותיהם את הפעילות ה"אחראית" של המהפכנים הסוציאליסטיים.

האנארכיזם כאידיאולוגיה רב-גונית הקל על מבקריו את

עבודתם. בהגדרה "אנארכיסט" ניתן לכלול אנשים בעלי קשת השקפות רחבה, לעיתים בעלי השקפות חברתיות מנוגדות, אשר מאחדת אותם רק ההתנגדות העקרונית לשלטון המדינה.

— אנארכיסטים דתיים. אנשים דתיים שלא מקבלים כל צורה של שלטון אדם באדם, ומכירים רק במרות העליונה של האל. בקטיגוריה זו ניתן לכלול את לוחמיו של שמעון בר-גיורא בעת המרד היהודי הגדול נגד הרומאים, את האנאבאפטיסטים בתקופת המהפכה הפורי-טאנית באנגליה, את הטולסטויאנים ברוסיה או את גאנדי ותלמידיו בהודו. פרופ' ישעיהו לייבוביץ', למשל, רואה אמנם במדינה "דבר רע", אך הוא תומך במדינת ישראל משום ש"אנחנו לא צריכים להיות הראשונים לבטל את המדינה".

— אנארכיסטים "אגואיסטיים". אלה אינם מוכנים לקבל את מרות המדינה, כי נראה להם שהיא פוגעת בחרותם האישית. אלה יכולים להיות ליבראלים קיצוניים, המעריצים את העקרונות של הקאפיטא-

ליזם הראשוני, כמו הד"ר משה קרוי, או כאלה הרואים גם בקאפיטאליזם שיטה הפוגעת בחופש הפרט, כמו האנארכיסט הגרמני בן המאה ה-19, מאכס שטירנר.

— אנארכיסטים "זעיר-בורגניים". אלה התנגדו למדינה, משום שזו היתה יצירה של הקאפיטאליזם, אשר שברה את מסורת ה"גילדאות" והקהילות העירוניות והכפריות של ימי-הביניים. הם העלו סיסמאות סוציאליסטיות, אך ה"סוציאליזם" שלהם התעלם מן ההתפתחות התעשייתית, ונטה להתבסס על בעלי-מלאכה חופשיים. בקטיגוריה זו אפשר לכלול את פרודון, ובמיוחד את תלמידיו ה"מיוטולאיסטים" (ה"הדדיים"), ובמידה מסוימת אף את האנארכו-קומוניסטים בראשות קרופוטקין. אלה כבר שייכים להיסטוריה של תנועת-הפועלים.

— אנארכיסטים קולקטיביסטיים. אלה, שהבולט ביניהם היה באקו-נין, היוו את אחד המרכיבים העיקריים בתנועת הפועלים המהפכנית הבינלאומית בתקופת האינטרנציונל ה-1. הם קיבלו את המאטריא-ליזם ההיסטורי ממארכס, אך שלא כמותו, הם ראו את תפקידה של המהפכה הסוציאליסטית בביטול הקניין הפרטי, בד בבד עם ביטול מוסדות המדינה. הם ראו בהמונים המנוצלים והמדוכאים את נושאי המהפכה החברתית, והתנגדו להנהגתם בידי מיעוט מהפכני — המפלגה.

— אנארכיסטים טירוריסטיים. אלה ראו את תפקידם בקידום המהפכה תוך ביצוע "תעמולה במעשים" של יחידים, אשר יראו את הדרך להמונים, וישמשו להם דוגמא. לא כל מי שקיבל רעיון זה הפך לטירוריסט, אך אין ספק כי ה"תעמולה במעשים" סיפקה לגיטימציה לפעולות טירור.

— אנארכו-סינדיקאליסטיים. אלה הכירו בחוסר הצלחתם של הטירו-ריסטים, ודגלו בהקמתם של איגודים-מקצועיים מהפכניים המוניים, אשר יהוו את הגרעין של החברה הסוציאליסטית. האיגודים הסינ-דיקאליסטיים חייבים לארגן את מעמד הפועלים בדרך של שביתות מהפכניות, עד לשביתה הכללית המהפכנית, שתסמן את האות

למהפכה החברתית. היתה להם השפעה ניכרת במיוחד בחצי-האי האיברי עד תבוסתם, יחד עם הרפובליקה הספרדית, ב-1939. גם בתוך כל אחד מהזרמים האלה ניתן למצוא תת-זרמים רבים. המיגוון הרחב הזה איפשר למבקרי האנארכיזם לשלול זרם אחד בגלל טעויותיו וכשלונותיו של זרם אחר. אינני רוצה ליפול לפח דומה. אני רוצה לעמוד על מספר רעיונות, שפותחו על-ידי אנארכיסטים. אינני מתיימר להגיש כאן מחקר מעמיק ומושלם, אך אני חש כי נעשה עוול לתנועה האנארכיסטית בהתעלמות מן התרומה החיובית הגדולה שתרמה לממחשבה הסוציאליסטית.

ההיסטוריה הכתובה היא בעיקרה ההיסטוריה של המנוצחים.

היא נכתבה על-ידי המנוצחים, והותאמה לצורכיהם. המנוצחים זכו להיות מוזכרים רק על פי רצון המנוצחים. במידה והשאירו אחריהם כתבים כלשהם, דאגו המנוצחים להשמידם או לסלפם. לא כך במאות האחרונות. התפתחות הדפוס איפשרה הדפסה המונית גם של כתבים אופוזיציוניים, שלא תמיד אפשר היה לפגוע בכולם. ובכל זאת, מירב ההתעניינות נתונה בדרך-כלל למנוצחים, ואילו בתולדות המנוצחים מתעניינים אנשים מעטים יחסית.

כזה היה גם גורלה של התנועה האנארכיסטית. גם את זכתה זו במספר ממחקרים מעמיקים, הרי אין ספק כי בתור תנועה "מנוצחת" — שכבר בסוף המאה ה-19 נדחקה אל שולי תנועת-הפועלים — לא זכתה להתעסקות כה מקיפה כמו המארכסיזם, המארכסיזם-לניניזם או הסוציאל-דמוקראטיה ה"מנוצחים". הרעיונות האנארכיסטיים זכו לביקורת מקיפה בכתביהם של אלה האחרונים, והתיאוריה האנארכיסטית הפכה ל"טאבו" עבור תנועת הפועלים. אולם, התנועה ה"מנוצחת" השיגה את נצחונה בדרך אחרת. רבים מרעיונותיה נקלטו אצל ארגונים מהפכניים, אומצו על-ידיהם, הפכו לחלק אינטגרלי מהאידיאולוגיה שלהם, וייתכן כי עוד יזכו לעתיד טוב יותר, גם אם לא תחת החותמת "אנארכיזם".

היחס למדינה

יחסם של האנארכיסטים למדינה עורר אי-הבנה רבה. תרמו

לכך מבקרי האנארכיזם, אשר העדיפו להדביק לכלל האנארכיסטים תווית אחת, אם כי תווית זו התאימה רק אחד, ולגישה אחת בתוך התנועה האנארכיסטית. זאת משום שקל היה להתמודד עם זרם זה יותר מאשר עם אחרים.

בתנועת הפועלים האנארכיסטית ראו את המדינה כתוצר של הקאפי-טאליזם, והאמינו כי עם ביטולו של הקאפיטאליזם תבוטל גם המדינה. הם התכוונו למנגנון-מדינה מסויים ביותר. רק מעטים יודעים כי בתקופת האינטרנציונל ה-1 לא נרתעו באקוויין וחבריו משימוש במונח "מדינה": "מדינה מחודשת", "מדינה מהפכנית חדשה" ואף "מדינה סוציאליסטית" — כך הגדירו את צורת אירגון החברה לאחר המהפכה הסוציאליסטית. במשך הזמן נתברר להם כי ה"אוטוריטארים", מארכס ותומכיו, משתמשים באותם מונחים במובן שונה. החשש מפני כפל-המשמעות, שיגרור אי-הבנות, גרם לאנארכיסטים לוותר על השימוש במילה "מדינה" בתיאור החברה העתידה.

בקונגרס באזל (1896) של האינטרנציונל ה-1 הסכימו גם המארכס-כסיסטים לניסוח האומר כי לאחר שהרכוש יהיה שייך לחברה, תפתח החברה בתהליך של "סולידאריזציה של קומונות"; המארכס-כסיסטים ויתרו על השימוש במילה "מדינה" כדי להשיג את תמיכת האנארכיסטים במאבק נגד תלמידיו של פרודון; אך גם אם היה זה צעד טאקטי בלבד, כבר אז לא היתה ה"מדינה" עבור המארכס-כסיסטים ערך עליון.

בתקופת האינטרנציונל ה-1 נכנסו באקונוין ותומכיו לקונפליקט — לא רק עם מארכס ואנגלס, אלא גם עם אחרים, שהיו הרבה יותר פגיעים להתקפותיהם מאשר שני המייסדים של הסוציאליזם המדעי. מצד אחד היו הסוציאל-דמוקרטים הגרמניים — שעבורם היוותה המדינה מעין "פ'טיש", ואשר הציעו את המונח הדו-משמעותי "מדינת העם" ("Volkstaat"); ומהצד השני היו הבלאנקיסטים, אשר דגלו בדיקטטורה זמנית של מיעוט מהפכני. באקונוין נאבק בחומרה נגד שתי קונצפציות אוטוריטריות אלה. מארכס ואנגלס פסחו על שני הסעיפים, והתייצבו — מסיבות טאקטיות — בין הסוציאל-דמוקראטים הגרמניים לבין הבלאנקיסטים. לבסוף החליטו לצאת בביקורת נגד שני הזרמים גם יחד, במידה רבה כתוצאה מלחץ ההטרדה הבלתי-פוסקת של האנארכיסטים.

החברה הסוציאליסטית

פרודון העלה ראשון את הסיסמה "ניהול עצמי", אך הוא הסתפק בניהול עצמי של בתי-מלאכה קטנים ושל קואופרטיבים קטנים, ולא הסכים להשלים עם כיוון התפתחות החברה — לקראת תיעוש וריכוז התעשייה במפעלים גדולים. בסוף ימיו העביר ביקורת עצמית בנושא זה: הקואופרטיבים בחברה הקאפיטאליסטית סופם להידרדר לכלל אירגונים זעיר-בורגניים. יש צורך שהקניין הפרטי כולו יוחלף על-ידי בעלות שיתופית, פדרטיבית המופקדת לא בידי המדינה, אלא בידי כלל היצרנים, המאוחדים בפדרציה חקלאית ותעשייתית רחבה. תפקיד המהפכנים הוא הרבה יותר מאשר רק "להביא כמה מאות פועלים להתאגדות"; התפקיד יהיה "הטראנספור-מציה הכלכלית של עם בן 36 מיליוני אנשים" (צרפת): "המעמדות החברתיים חייבים להתמזג לתוך התאגדות אחת של יצרנים". באקונוין ראה בקומונה כלי אידיאלי להפקעת אמצעי-הייצור למען

הניהול העצמי. הוא אף תאר את אירגונה הפנימי של הקומונה העתידה בפירוט מסויים: הקומונה תנוהל על-ידי מועצה של נציגים נבחרים בעלי מאנדאט פוזיטיבי מפורש; אלה יהיו אחראים תמיד בפני בוחריה, והמאנדאט שלהם יהיה ניתן בכל זמן לביטול על-ידי הבוחרים. מועצת הקומונה יכולה לבחור מתוכה ועדי-ביצוע לכל ענף של הניהול המהפכני של הקומונה. לחלוקת האחריות בין הרבים יש יתרון בכך שהיא מצמצת את החסרון שבשיטה הייצוגית, שלפיה מספר קטן של נציגים-נבחרים ממלא את כל התפקידים — בשעה שהעם נאשר כמעט פאסיבי באסיפות כלליות המתכנסות לעיתים רחוקות. המועצות הנבחרות תהיינה גופים של עבודה.

באקונין תאר גם את אירגון החברה הסוציאליסטית: מבחינה כלכלית תהיה זו פדרציה של התאגדויות פועלים העובדות בניהול עצמי; מבחינה מינהלית תהיה זו פדרציה של קומונות.

הוא אף לא האמין באפשרות הקמת פדרציות תחת המישטר הקאפי-טאליסטי. רק אחרי המהפכה הסוציאליסטית תתאפשר פדרציה אמיתית. ומכאן גם האינטרנציונליזם שלו. הוא קרא כבר לפני יותר ממאה שנים להקים את "ארצות-הברית של אירופה" כדי למנוע "מלחמת-אזרחים בין העמים השונים של המשפחה האירופית". אך זאת בתנאי שהפדרציה האירופית הזו לא תתבסס על המדינות "כפי שהן בנויות בהווה". "שום מדינה מרוכזת, ביורוקראטית ומכאן גם — מיליטאריסטית, אפילו תיקרא רפובליקה, לא יכולה להיכנס ברצינות ובכנות לפדרציה בינלאומית. על-ידי עצם מבנה תהיה מדינה כזו שלילה — סמויה או גלויה — של החרות הפנימית, ומכאן — בהכרח — היא תהווה הכרזת מלחמה מתמדת, איום לקיומן של הארצות השכנות". רק מדינה מהפכנית תתקבל לפדרציה כזו — בלי להתחשב בגבולות המדינה הקיימים.

בעיני באקונין מבוסס אינטרנציונליזם אמיתי על הגדרה עצמית, הכוללת גם את הזכות להיפרדות. "כל אינדיבידואל, כל התארגנות, קומונה או פרובינציה, כל איזור וכל עם, יש לו הזכות המוחלטת

להגדיר את גורלו, להתחבר עם אחרים או לא, לבוא בברית עם מי שהוא רוצה או לנתק כל ברית, בלי להתייחס למה שנקרא תביעות היסטוריות או נוחיות שכניו". "הזכות להתאחד בחופשיות ולהיפרד באותה חופשיות היא החשובה בזכויות הפוליטיות, ובלעדיה, תהיה קונפדרציה תמיד צנטראליזציה מוסווית". אולם, ברגע שישוכנעו הכל בהכרה בזכות להיפרדות "תהיה ההיפרדות בעצם חסרת סיבה, בגלל שיחידות לאומיות תיקבענה בחופשיות, ולא תהיינה עוד תוצר של אלימות ושל שקר היסטורי".

באקונין היה ער לבעיות העולם הקולוניאלי. הוא הצהיר כי הוא רוחש "סימפאטיה חזקה לכל התקוממות לאומית נגד כל צורה של דיכוי", והציע לעמים המדוכאים את דוגמת ההתקוממות העממית של העם הספרדי נגד צבאות הכיבוש של נאפוליון: למרות כוחם המועט הצליחו לוחמי הגרילה המקומיים להחזיק מעמד נגד כוחות הכיבוש הקיסריים, שלא הצליחו להכניעם. לכל עם "יש הזכות להיות הוא-עצמו, ואף אחד אינו רשאי לכפות עליו את לבושו, את מנהגיו, את לשונו, את דעותיו ואת חוקיו". באקונין קיווה כי ניתן ליהיה להגשים את השיחרור להאומי כך, שתהליך השיחרור יהיה "למען האינטרסים הכלכליים כמו למען האינטרסים הפוליטיים של ההמונים". כל מהפכה למען עצמאות לאומית "תהיה בהכרח נגד העם... אם תיערך ללא העם, ותהיה לפיכך תלויה להצלחתה במעמד הפריבילגיוני". מהפכה כזו תהיה "רטרוגרסיבית, אסון ותנועה קונטר-מהפכנית". השאלה הלאומית היא, מבחינה היסטורית, מישנית לשאלה החברתית, וההצלחה תלויה במהפכה החברתית. מהפכה לאומית מבודדת אינה יכולה להצליח — המהפכה החברתית הופכת בהכרח למהפכה עולמית.

באקונין לא התעלם מיתרונות ההתקדמות הטכנולוגית, וראה בה יסוד חשוב של החברה הסוציאליסטית. "התאגדויות קולקטיביות של פועלים הן תופעה היסטורית חדשה; היום, כשאנו עדים לראשיתן — איננו יכולים לחזות מראש את עתידן. אך חישובו נא על ההתפתחות

העצומה אשר ודאי צפויה להן, ועל התנאים הפוליטיים והחברתיים שהן תפתחנה. זה לא רק אפשרי, אלא אף קרוב לוודאי, שהן, בזמן, תתפשטנה אל מעבר לגבולות הפרובינציות ואף של המדינות, כדי לשנות את כל המיבנה של החברה האנושית, אשר לא תהיה עוד מחולקת ללאומים, אלא ליחידות תעשייתיות". יחידות אלה "תיצורנה פדרציה כלכלית ענקית" עם מועצה עליונה בראשה, בעזרת "סטא-טיסטיקה חובקת עולם, המספקת נתונים מקיפים, מפורטים ומדוייקים" תאזן המועצה את ההיצע והביקוש, תכוון, תחלק ותשווה את הייצור התעשייתי העולמי בין הארצות השונות, כך שהמשרים במסחר ובתעסוקה, הקפאון הכלכלי הכפוי, אסון כלכלי ואובדן הון — כמעט בטוח שייעלמו לגמרי.

ניהול עצמי, קומונות (במובן של מועצות, סובייטים), שיחרור לאומי הכרוך בשחרור חברתי, אינטרנציונליזם המכיר בהגדרה העצמית ובזכות ההיפרדות, מהפכה חברתית עולמית, פדרציה בינלאומית של יחידות תעשייתיות — אלה, רובם ככולם מהווים היום את כלי-נישקם הרעיוניים של סוציאליסטים מהפכניים רבים בעולם.

תחזיות וניתוחים

כשם שהמארכסיזם העניק לנו כלי מצויין לחקר ההתפתחות החברתית — המאטריאליזם ההיסטורי, כך העניקה לנו התאוריה האנארכיסטית כלי מצויין כדי לתהות על קנקן האמיתי של תנועות פוליטיות, ועל כיוון התפתחותם של אירגונים מהפכניים, בדמות הגישה ה"אנטי-אוטוריטארית". במקרים רבים נשמעים הדברים כנבואה ממש.

פרודון טען כי המישטר שהקומוניסטים (מסוגו של מארכס) יבנו יהיה מבוסס על דמוקראטיה מהודקת — לכאורה מבוססת על הדיק-טאטורה של ההמונים, אך במציאות יישאר בדמוקראטיה כזו להמונים

מספיק כוח רק כדי להבטיח עבודות כללית, בהתאם לתפריט הבא, שנלקח בהשאלה מהאבסולוטיזם:

שלטון בלתי-ניתן לחלוקה; צנטראליזם חובק-כל; הרס שיטתי של כל מחשבה אינדיבידואלית, קורפוראטיבית או מקומית, הנחשבת כחתרנית; כוח משטרה אינקביזיציוני.

באקונין, אשר קיבל את המאטריאליזם ההיסטורי, כתב זמן קצר לפני כניסתו לאינטרנציונל ה-1:

"אני מתעב את הקומוניזם, בגלל שהוא השליה של החרות, ואינני יכול להסכים שאפשרי דבר הומאני ללא החרות. אינני קומוניסט, משום שהקומוניזם ממרכז את כל כוחות השלטון של החברה ומעכל אותם לתוך המדינה, בגלל שהוא מוביל בהכרח לריכוז הרכוש בידי המדינה, בשעה שאני רוצה לראות את המדינה מבוטלת. אני רוצה את חיסולו המוחלט של העיקרון האוטוריטארי של מרות המדינה, אשר תמיד שיעבדה, דיכאה וניצלה את בני-האדם, בעודה טוענת ללמד אותם מוסר ותרבות. אני רוצה חברה, ורכוש קולקטיבי או חברתי, שתאורגן מלמטה למעלה דרך התאגדויות חופשיות, ולא למעלה למטה על-ידי אוטוריטה כלשהי... מבחינה זו אני קולקטיביסט, ובכלל לא קומוניסט". (גם כאן, כמו בעניין "המדינה", הבדלה מילולית כדי להדגיש את התוכן השונה).

באקונין טען ב-1870 כי הוא רואה במארכסיזם את הגרעין של מה שאנו עתידים היינו לכנות "לניניזם" אשר גדל-פרא כ"סטאליניזם". לעיתים היה זה ללא הצדקה, לעיתים היתה לכך הצדקה. באקונין הדביק למארכס ולאנגלס רעיונות שאותם לא ביטאו בפומבי מעולם, אם בכלל חשבו עליהם:

"...זה חייב להיאמר, שכל הפועלים אינם יכולים להיהפך מלומדים; ואם כך, האם אין זה מספיק שבאירגון הזה (האינטרנציונל) ישנה קבוצה של אנשים אשר ירדו לעומקם של המדע, הפילוסופיה, והפוליטיקה של הסוציאליזם בצורה המושלמת ביותר האפשרית בדורנו, כך שהרוב... יכול להיות בטוח שהוא נשאר על הדרך הנכונה לשיה-

רורו הסופי של הפרולטאריון... פשוט על-ידי ציות נאמן להוראותיה (של קבוצה זו)?... שמענו קו זה של טיעונים, כשהוא מפותח ברמזים ובכל מיני אופנים — בפיקחות ובכישרון — אך הוא אף פעם לא בוטא בגלוי: הם אינם אמיצים מספיק, או כנים מספיק, בשביל זה".

באקונין האמין במהפכה הרוסית: "אם יחכו פועלי המערב יותר מדי, עתידים האיכרים הרוסיים לתת להם דוגמא". המהפכה ברוסיה תהיה "אנארכיסטית ביסודה". אך הוא חשש מהעתיד לבוא: המהפכנים עלולים פשוט להמשיך את מדינתו של פטר הגדול, כיון ש"ניתן להחליף את סמל המדינה ואת צורתה החיצונית... אך בסיסה יישאר ללא שינוי". או שהמדינה תחוסל, או שיהיה צורך להשלים "עם השקר הנתעב והמסוכן ביותר של המאה שלנו: ביורוקראטיה אדומה". והוא סיכם את השקפתו באזהרה: "קח את הראדיקאלי ביותר במהפכנים ושים אותו על הכס הכל-רוסי או תן לו שלטון דיקטטורי... ולפני זאת השנה הוא יהיה גרוע מהצאר עצמו".

בסוף 1917 כתב האנארכיסט האוקראיני וולין (אייכנבאום) בבטאון "גולוס טרודה" ("קול-העבודה"): "ברגע שהם יתחזקו ושלטונם יקבל לגיטימציה, יתחילו הבולשביקים — שהם סוציאליסטים, פולי-טיקאים ומאמינים-במדינה, כלומר אנשים של פעולה צנטראליסטית ואוטוריטארית — לארגן את חיי הארץ והעם באמצעים ממשלתיים ודיקטטוריים, שייכפו מהמרכזים... הסובייטים שלכם ייהפכו בהדרגה לגופים מבצעים פשוטים של הממשלה המרכזית... יוקם מנגנון-מדינה פוליטי אוטוריטארי, שיפעל מלמעלה, שיחפש לשבור כל דבר באגרוף-ברזל... אוי לכל אלה שאינם בהסכמה עם האוטוריטה המרכזית. 'כל השלטון לסובייטים' ייהפך במציאות לאוטוריטה של מנהיגי המפלגה".

ובשנות ה-30 סיכם וולין את מסקנותיו: "מהפכה המקבלת השראה מהסוציאליזם-המדינתי ומאמצת צורה זו, אפילו 'זמנית', היא אבודה: היא עולה על דרך לא-נכונה ומידרדרת

במדרון תלול יותר ויותר... כל שלטון פוליטי יוצר בהכרח עמדה פריבילגיונית עבור אלה המחזיקים בו... עם השתלטם על המהפכה מחוייבים אלה שבשלטון ליצור את מנגנון הביורוקרטיה והדיכוי, שהוא בלתי-נפרד מכל אוטוריטה הרוצה לשמור על עמדותיה, לפקד, לצוות, ובמילה אחת — לשלוט... כל אוטוריטה שואפת לפקח במידה מסויימת על החיים החברתיים. עצם קיומה דוחק את ההמונים לפאסיביות; עצם נוכחותה מחניק כל רוח של יוזמה... שלטון 'קומוניסטי' הוא... מקל חובלים אמיתי. מנופח מרוב 'אוטוריטה'... הוא חושש מכל פעילות עצמאית. כל פעילות אוטונומית נראית בעיניו מייד כחשודה, כמאיימת... כי אוטוריטה כזו רוצה פיקוח בלבדי על העמלים. יוזמה מכל מקור אחר נראית בעיניה כהסגת גבול וכפגיעה ברשות המבצעת שלה, ולפיכך היא בלתי-מתקבלת על דעתה".

"רעיון המפתח של האנארכיזם הוא פשוט: שום מפלגה, שום קבוצה פוליטית או אידיאולוגית, אפילו היא שואפת בכנות לעשות זאת, לא תצליח שלחרר את המוני העמלים על-ידי זה שתשים את עצמה מעליהם — או מחוץ להם — במטרה 'לשלוט' בהם או 'להדריך' אותם. השתחררות אמיתית יכולה לבוא רק דרך פעולה ישירה... של אלה הנוגעים בדבר, הפועלים עצמם, דרך האירגונים המעמדיים שלהם (סינדיקאטים של ייצור, ועדי בתי-חרושת, קואופרטיבים וכדומה) ולא תחת דגלה של איזושהי מפלגה פוליטית או גוף אידיאולוגי. ההשתחררות שלהם חייבת להיות מבוססת על פעולה קונקרטית ועל 'ניהול עצמי' בעזרת — אך לא תחת פיקוח — המהפכנים, העובדים בתוך ההמונים אך לא מעליהם... הרעיון האנארכיסטי של המהפכה-המשחררת האמיתית לא יוכל לקרום עור וגידים על-ידי האנארכיסטים כמות-שהם, אלא רק על-ידי ההמונים הרחבים... אנארכיסטים, או מהפכנים אחרים בכלל, נדרשים רק להקל או לעזור להם במצבים מסויימים. אם אנארכיסטים עומדים על כך, שהם יוכלו להביא מהפכה חברתית לכלל הצלחה על-ידי 'הדרכת'

ההמונים, הרי שיומרה כזו תהיה אשליה, בדיוק כמו זו של הבול-שביקים, ומאותן סיבות".

הטירור האישי

הייתי רוצה להקדיש כמה שורות לאנארכיסטים הטירוריסטים. תנועת הפועלים המהפכנית למדה לשלול את דרכם של אלה, ובצדק, בעומדה על החשיבות הראשונה במעלה של השתתפות ההמונים בתהליך המהפכני, בניגוד לפעולתם המבודדת של יחידים. ובכל זאת אינני מוכן לקבל א-פריורי את המסקנה כאילו פעולות הטירור האישי של האנארכיסטים רק הפריעו לתהליך המהפכני, רק הפיצו אשליות והיו חסרות-תועלת לגמרי. האם אפשר למדוד ולקבוע באיזו מידה תרמו פעולות אלה לעידוד ההמונים בתקופות קשות? האם אפשר למדוד באיזו מידה הן תרמו להחדרת התודעה של הצורך בשינוי מהפכני? והאם אפשר לקבוע בוודאות את ההיפך? ההתנק-שויות האנארכיסטיות הצטיינו ברובן הגדול בברירה מדוייקת של ה"קורבן", והמתנקשים השתדלו מאד להימנע מלפגוע בחפים-מפשע. כאשר נתפסו והועמדו לדין, ניתנה להם האפשרות להפיץ את רעיונות המהפכה החברתית מעל דוכן הנאשמים. אומנם, על אף חיסולם של רבים במנגנון המדינה הצאריסטית המשיך מנגנון זה לפעול. אולם כל פגיעה באישיות ידועה לשימצה הוכיחה כי אנשי הצאר ואף הצאר עצמו אינם חסינים לגמרי. פעילות זו לא הביאה להפלת הצאריזם, אך האם ניתן לקבוע בבטחון כי בכך לא תרמו האנארכיסטים להחלשת הצאריזם? האם ניתן לקבוע בבטחון כי בכך רק תרמו האנארכיסטים לחיזוק הצאריזם? אני מעדיף להשאיר שאלות אלה ללא תשובה פסקנית.

תמצית ההיסטוריה האוקראינית

ראשיתה של המדינה הרוסית היתה בעצם באיזור הידוע היום בשם אוקראינה. מדינה זו, "רוס", שמרכזה היה בקיוב, התקיימה למן המאה ה-9, התפשטה צפונה ומערבה במאות ה-11 וה-12, ונהרסה בעת הפלישה הטאטארית בשנים 41-1237. הכתר הקיובי עבר אל משפחת נסיכים פולנית בעקבות קשרי נישואים, וב-1340 הגיע אל המלך קאזימיר "הגדול" — אשר צרף אל מלכותו את הנסיכות האוקראינית של גליציה ולודומריה.

בתקופה ההיא פתחה ליטא בהתפשטות מהירה מזרחה ודרומה — לאוקראינה. ב-1386 אוחדו השושלות, הפולנית והליטאית, ואוקראינה נפתחה להתפשטות פולנית. הגבול נע ביציבות מזרחה. נוצר גם סדר חברתי חדש — האיכרים הוכנעו לאדונים המקומיים, שעבורם אולצו לעבוד. אך בדרום-מזרח השתרע "שטח הפקר", לשם ניתן היה לברוח בקלות יחסית. האיכרים הבורחים הללו נקראו "קוזאקים", סירוס המילה התורכית "קאזאך", שפירושה "הרפתקן" או "פושע". בתחילת המאה ה-16 החלו המלכים הפולניים והדוכסים-הגדולים של מוסקבה לארגן קולוניות צבאיות של קוזאקים, כדי להגן על מדינו-תיהם מפני פשיטות הטאטארים. בסוף המאה כבר היו הקוזאקים של הדנייפר ושל הדון בעלי-אדמות, וניהלו חיים של יושבי-קבע. ב-1569, כאשר הפך האיחוד הפולני-ליטאי לאיחוד ממשי, הופרדה אוקראינה מליטא וחברה לפולין. הקוזאקים האמינו שכלוחמים הם היו חופשיים מכל קשרי המרות הפיאודאליים. אולם, עבור בעלי-האחוזות היו הקוזאקים שברחו אל הדנייפר התחתון, אל מעבר לגבול, מורדים בשלטון. הם ניסו לכפות עליהם ציות, ועוררו התמרמרות.

לניגודים החברתיים היה גם בסיס דתי. בעלי-האחוזות המקומיים קיבלו את הדת הקאתולית והתערו במישטר הפולני. הפקידים ואנשי המנהל היו גם הם קאתולים. האוכלוסיה היתה אורתודוכסית (פרובוסלאבית). בהדרגה התפתחה גם אידיאולוגיה לאומית בדלנית אוקריאנית. התפתחות זו לא נעצרה גם לאחר האיחוד הדתי, שהושג ב-1596: תשעה מתוך עשרת הבישופים האורתודוכסיים הכירו במרות העליונה של "הכס הקדוש" ברומא בענייני הדוגמה הכנסייתית, אך הם המשיכו לשמור על כללי הטקס המסורתיים שלהם. כתוצאה מכך התחלקה האוכלוסיה האוקראינית לשלוש קבוצות דתיות — הקאתו-לים, בעלי הטקס הלאטיני, שהיו ברובם מזוהים כפולנים; הקאתולים ה"מאוחדים" — רובה של האוכלוסיה הכפרית; והאורתודוכסים — הקוזאקים.

מ-1578 קיימו הפולנים כוח קטן של קוזאקים "רשומים" בצבאם. יתר הקוזאקים נחשבו כחלק מאיכרות הפיאודאלית, או שיצרו את "הקוזאקים הז'אפורוז'יים", שישבו בדנייפר התחתון, והיו בעלי שלטון-עצמי. ב-1630 גדל מספר הקוזאקים ה"רשומים" ל-8000, וכנסיון של פשרה אף בוצעה הפרדה במישרות הגבוהות של הכנסייה בין ה"מאוחדים" לבין האורתודוכסים. אולם, כאשר בנו הפולנים מצודה צבאית בקודאק, כדי לפקוח-עין על הז'אפורוז'ה, פרצו מספר מרידות (1635-38) שדוכאו כולן. כתוצאה מכך העביר ה"סיים" הפולני צו, המוריד את מספר הקוזאקים ה"רשומים" ל-6000, בכוונה פתוח בדיכוי השלטון-העצמי של הקוזאקים.

קצין קוזאקי בשירות הפולנים — בוגדן חמילניצקי — "ירד למחתרת" ב-1646, ושנתיים אחר-כך נבחר להטמאן (מפקד עליון) של הקו-זאקים הז'אפורוז'יים, אסף אלפי לוחמים אל דגלו, כבש בהפתעה את קודאק, השיג עזרה מהטאטארים, ובמאי 1648 הביס את הפולנים בשני קרבות גדולים. הוא התקדם לתוך פולין, ניצח בקרב נוסף, כבש את לבוב והטיל מצור על זמושץ'. בכל רחבי הארץ התפשטו מעשי-טבח של בעלי-האחוזות, הכמורה הקאתולית וה"מאוחדת"

ושל היהודים. מלך פולין הבטיח לשלוח ועדת-חקירה לאוקראינה וההטמאן הפסיק את הלחימה. באוקטובר נכנס חמילניצקי לקיוב ונתקבל כמשחרר.

בווארשה נתקלה "מפלגת הפשרה" בהתנגדות מצד כל האצילים מאוקראינה, שדגלו בדיכוי המרידות בכוח. במארס 1649 חידש חמילניצקי את הקרבות. הפולנים הובסו שוב. ושוב הושג הסכם, לפיו יועלה מספר הקוזאקים ה"רשומים" לארבעים-אלף, וכל פקידי הכתר בקיוב, צ'רניגוב ובראטסלאב יהוה אורתודוכסיים. ההסכם זכה לביקורת גם מצד האצולה הפולנית וגם מצד הקוזאקים. הראשונים התנגדו ליצירת מחוז אוקראיני אוטונומי בתוך גבולות פולין; האחרונים התמרמרו על חזרת בעלי-האחוזה הפולניים לאחוזותיהם. התפשטה הסתה בקרב הקוזאקים נגד מדיניותו של חמילניצקי, והוא נאלץ לפתוח במערכה נוספת, באביב 1651, אך הפעם הובס. הוא נאלץ להסכים להסדר חדש: מספר הקוזאקים ה"רשומים" הופחת לחצי, והפרובינציות של צ'רניגוב ובראטסלאב חדלו מהיות טריטוריה קוזאקית. ה"ראדה" (המועצה הקוזאקית) התנגדה גם להסכם זה, והחליטה שנה אחר-כך לחדש את הקרבות ולבקש עזרה מהצאר הרוסי.

הרומאנוב השני ראה בכך הזדמנות להשתלט מחדש על "רוס" הקיובית. באוקטובר 1653 הכריזה מועצת המלחמה המוסקבאית מלחמה על פולין. חודשיים אחר-כך בוצע הטקס הפיאודאלי, לפיו "הוכנעה" אוקראינה ל"ידו של הצאר", בהגבלה כללית אחת — יישמרו כל הזכויות והפריבילגיות של הקוזאקים. מלחמה פולנית-רוסית נפתחה, הסתבכה על-ידי התערבות תוקפנית של שבדיה, ונסתיימה בשביתת-נשק ב-1656.

חמילניצקי מת ב-1657; ויגובסקי, המזכיר הכללי של ה"ראדה", הוכרז כהטמאן. הוא ניסה לפרוק את עול ה"הגנה" הרוסית. ב-1658 נחתם הסכם שיצר "קומונוולט" של פולנים, ליטאים ורוסינים (סירוס המילה "רוסינים"), כלומר — האוקראינים). הסכם זה גרר מלחמה

פולנית-רוסית חדשה, שנמשכה שמונה שנים, ונסתיימה ב-1667 בחלוקת אוקראינה בין פולין ורוסיה, כשקו הגבול עובר בדנייפר; שתי הממשלות סירבו להכיר במעמדו של ההטמאן דאז — פטרו דורושנקו; שתיהן לא בטחו בו. דורושנקו ניסה להשיג את תמיכת התורכים. ב-1668 נטל הסולטאן התורכי את אוקראינה "תחת חסותו". ב-1672 צעד צבא תורכי נגד פולין, כבש את קאמייניץ-פודולסקי וכפה על הפולנים הסכם שלום, שלפיו תעבור אוקראינה הפולנית לאימפריה העותומאנית. רק ב-1684, שנה לאחר נצחונו הגדול בווינה על התורכים, יכול היה המלך הפולני יאן סובייסקי ה-4 לסלק את התורכים מאוקראינה, אך הם נשארו בקאמייניץ עד 1699.

בגדה ה"שמאלית" באוקראינה הרוסית, תיכנן ההטמאן איבאן מאצפה (1687) לאחד את שני חלקי הארץ. רק ב-1708 הצליח להגיע להסכם עם המלך השבדי קארל ה-12, שעל-פיו תהפוך אוקראינה למדינה עצמאית, עם מאצפה כשליטה. תבוסת השבדים בקרב עם הרוסים (1709) סתמה את הגולל על האוריינטציה האוקראינית הזו. ב-1764 הוכרחת ההטמאן האוקראיני האחרון להתפטר.

ב-1775 הוכרע איזור הז'אפורוז'ה והקוזאקים פורקו מנישקם. אוק-ראינה הרוסית חולקה לשלושה איזורי מימשל. ב-1793 אוחדה אוקראינה מחדש, כחלק מרוסיה, בעקבות חלוקתה השנייה של פולין. אולם, האוטונומיה הפוליטית שלה, ואף שמה, נעלמו. (בחלוקה הראשונה של פולין סופחה גליציה, אוקראינה המערבית, לאוסטריה). המאה ה-19 הביאה התעוררות לאומית אוקראינית. הוקמו מועדונים חשאיים, וב-1861 אף הותר לכתב-עת אוקראיני להופיע. ב-1876 אסרה ממשלת הצאר על השימוש בשפה האוקראינית בבתי-הספר ובדפוס. מרכז התנועה הלאומית עבר אז ללבוב, בירת גליציה. השלטונות האוסטריים התייחסו בסובלנות להתפתחות זו, משום שקיוו כי יוכלו לנטרל במאצעותה את פעילות התנועה הלאומית הפולנית באיזור. ללבוב הגיעו גולים אוקראיניים מרוסיה, ביניהם הסופר

חרושבסקי, שאף כיהן כפרופסור באוניברסיטה המקומית. מהפכת 1905 ברוסיה השיגה הקלות לגבי השימוש בשפה האוקראינית ורבים מגולים אלה שבו לבתיהם.

במלחמת העולם הראשונה אישרו הרוסים את טענתם כי גליציה ורותיניה הקרפטית הן חלק מרוסיה. כך טען גם המושל הצבאי של האיזור, שמונה לאחר כיבוש לבוב בידי הרוסים. אך רוסיה הצארית הובסה, ונכנסה לתקופה מהפכנית. האוקראינים ראו בכך הזדמנות להשיג אחדות ועצמאות. לאחר מהפכת פברואר התכנס בקיוב קונגרס לאומי אוקראיני, שבחר במועצה מרכזית ("ראדה"), והעמיד בראשה את חרושבסקי. ביוני הכריזה ה"ראדה" על הקמת רפובליקה אוקראינית אוטונומית, עם חרושבסקי כנשיא. באמצע יולי הורכבה ממשלה, עם ויניצ'נקו בראש ועם סימון פטליוורה כשר-המלחמה.

ב-20 בנובמבר, לאחר מהפכת אוקטובר, הודיעה ה"ראדה" על כינוס אסיפה מכוונת אוקראינית נבחרת. הממשלה הסובייטית הגיבה בהקמת ממשלה אוקראינית סובייטית בהארקוב. ב-22 בינואר 1918 הכריזה ה"ראדה" על הקמת רפובליקה אוקראינית "חופשית וריבונית".

ב-9 בפברואר 1918 חתמה ממשלת אוקראינה ה"לאומית" הסכם שלום נפרד עם "מעצמות המרכז" בברסט-ליטובסק. למחרת כבשו הסובייטים את קיוב, וה"ראדה" נמלטה לז'יטומיר. הצבאות האוסטרו-גרמניים כבשו את אוקראינה, עם התקדמותם נגד השלטון הסובייטי. במהרה נתגלעו חילוקי דעות בינם לבין ה"ראדה", אשר היתה יותר מדי "דמוקרטית" לטעמם. ב-24 באפריל הם ביימו הפיכה ומינו את פאבלו סקורופאדסקי להטמאן של אוקראינה. בעוד שה"ראדה" ייצגה את הבורגנות-הזעירה העירונית, ייצג סקורופאדסקי את בעלי-האחוזות הגדולים ואת הבורגנות הגבוהה. לאחר התמוטטות "מעצמות המרכז" תפס את השלטון בקיוב דירקטוריון בראשות ויניצ'נקו ופטליוורה (דצמבר 1918).

עוד קודם, בנובמבר 1918, חימוש המושל האוסטרי האחרון בלבוב את האוקראינים, אשר הכריזו על הקמת רפובליקה של אוקראינה

המערבית. הפולנים כבשו את לבוב בסוף אותו חודש, והממשלה האוקראינית, בראשות פטרוביץ', נסוגה לסטאניסלבוב. ב-22 בינואר הוכרז שם על איחוד שתי האוקראינות; אך באותו יום כבש הצבא האדום את קיוב. ובעוד הדירקטוריון — עתה עם פטליורה בראשו — נע לוויניצה, הקים כריסטיאן ראקובסקי ממשלה סובייטית אוקראינית בקיוב. במאי 1919 כבר היתה כל גליציה המזרחית בידיים פולניות, ובקיץ פתח הצבא הרוסי הלבן — בפיקודו של דניקין — בהתקדמותו לעבר מוסקבה. ב-1 בספטמבר נכנסו הצבאות הלבנים והפטליוריסטים לקיוב, והדירקטוריון הציע מאבק משותף נגד הקומוניסטים. אך דניקין סירב לשאת ולתת עם "בדלנים", ברצונו "לשמור על אחדותה של האימפריה הרוסית".

דניקין הובס, וב-20 בדצמבר כבר היתה כל אוקראינה בידי הצבא האדום. בסוף החודש היפנה לנין מכתב פתוח אל הפועלים והאיכרים האוקראיניים, בו הכיר בשיוויון שבין העמים הרוסי והאוקראיני, והציע ברית בין השניים. ברית כזו נחתמה כעבור שנה, ב-28 בדצמבר 1920, על-ידי לנין וראקובסקי; משמעות הברית היתה איחוד פדרטיבי.

פטליורה נסוג עם שרידי צבא לקאמייניץ פודולסקי. הוא עצמו נסע לוורשה כדי לבקש עזרה מראש המדינה הפולנית — יוסף פילסו-דסקי ב-22 באפריל 1920 חתם פילסודסקי על הסכם-ברית עם פטליורה, ושלושה ימים אחר-כך פתחו הפולנים במיתקפה באוקראינה. ב-6 במאי כבש הצבא הפולני את קיוב. פילסודסקי חלם על הקמתו מחדש של ה"קומונוולט" הפולני-ליטאי-אוקראיני, וקיווה שאוקראינה תיענה לקריאתו של פטליורה. במהרה נתברר כי אוקראינה לא היתה מוכנה לכך.

ב-18 במארס 1920 נחתם הסכם שלום בין פולין לבין הממשלות הסובייטיות של רוסיה ואוקראינה. גליציה המזרחית הוכרה כחלק מפולין. חלומם של הלאומנים האוקראינים התנפץ. ב-25 במאי 1926

התנקש בפאריס אנארכיסט יהודי מאוקראינה — שלום שווארצבארד
— בחייו של סימון פטליורה והרגו.
עובדה אחרונה זו מאלצת אותנו להקדיש תשומת לב למקומם של
היהודים באפוס האוקראיני, כדי להבין מעט מן הסיבות לאנטישמיות
שרווחה שם, ול"פוגרומים" המרובים שנערכו ביהודים.

היהודים באוקראינה

(קטעים מתוך "האנציקלופדיה העברית", כרך ב', עמ' 185-188)

"הגירת היהודים מגלילותיה המערביים של פולין ואוקראינה היתה בראשיתה הגירתם של חוגים אמידים ובעלי הון, שהאצולה הפולנית השתמשה בהונם ובנסיונם לשם ניצולן היעיל של נחלאותיהם ואחוזותיהם הנרחבות בארץ. האצילים מסרו ליהודים בחכירה לא רק אחוזות וענפי-הכנסה מסויימים של המשק (טחנות, דיוג, תעשיית-מלח, שריפת יין-דגן וכו') אלא לעיתים תכופות אף כפרים, עיירות וערים, והעבירו לחוכרים את כל זכויותיהם, אף את הזכות של שיפוט מלא (גם הטלת עונש-מוות) על נתיניהם. היהודים חכרו גם את ענפי ההכנסה של השלטון, כגון גביית-מכס ומיסים אחרים...

"... בתקופה הפולנית היה מצבם של היהודים באוקראינה מצב של "בין הפטיש והסדן": החוכר היהודי טיפל בהנהלת-המשק מטעם בעל-האחוזת הפולני, והיהודי בעיר נשען גם הוא על לקוחותיו מן האצולה והפקידות, הכמורה הקאתולית והצבא במקום. האיכר המשועבד והקוזאק המתמרד, האוקראינים הפרובוסלאבים, ראו בחוכר הכופר אדם זר להם ומתנשא עליהם, שעושה את שליחותם של האציל הפולני השולט בהם ושל הקאתולי שרוצה להעבירם על דתם. העירוני האוקראיני היה אכול קנאה במתחרה העירוני, היהודי הכופר, שמצליח ועולה בעזרתו של השלטון הזר והשנוא. בימי מרידות ומלחמות מצאו שנאה וקנאה זו את פורקנם בגזירות קשות ובשחיטות איומות...

"... שחיטות אלו, שמעורריהן זכו להערצה כגיבורים לאומיים, יצרו באוקראינה מסורת עממית של איבה ליהודים, שניזונה מגידולה של

האוכלוסיה היהודית בארץ, מעמדותיה הכלכליות ומהפצת הלשון הרוסית ותרבותה בתוכם על-ידי היהודים, שהיה בה — לדעתם של המשכילים האוקראיניים — משום חיזוק למלחמתה של הממשלה הרוסית בתנועה הלאומית האוקראינית...

"... פרק מיוחד בתולדות היהודים באוקראינה הן השנים 1917-1920, ממארכ 1917 — שבו יסדו האוקראינים את המועצה הלאומית שלהם (ה"ראדה"), שהכריזה בינואר 1918 על היפרדותה של אוקראינה מרוסיה, עד אוגוסט 1920, שבו נגמר כיבושה השלם של הארץ על-ידי צבאותיה של רוסיה הסובייטית. בפרק זמן זה ניסו ראשי התנועה הלאומית האוקראינית למצוא דרך שלום והסכם עם היהודים. ראשי התנועה התקרבו לראשי התנועה הציונית בגליציה המזרחית, ומתוך שיתוף פעולה עמם נאבקו נגד המדיניות הפולנית בארצם. גם בימי המהפכה ניסו לקרב אליהם את היהודים: נתנו להם מקום ב"ראדה" (חמישים ציר), הקימו מזכירות ל"עניינים היהודיים" (יולי 1917) שנעשתה אחר-כך מיניסטריון לענייני היהודים (ינואר 1918), וקיבלו חוק על "אוטונומיה לאומית אישית" למיעוטים הלאומיים והיהודים בכללם. המיניסטריון היהודי (ד"ר מ. זילברפארב — המיניסטר הראשון) הוציא חוק על בחירות דמוקראטיות לוועדי-הקהילות (דצמבר 1918), נוצרה מועצה לאומית יהודית והתכנסה (נובמבר 1918) האסיפה הלאומית הזמנית ליהודי-אוקראינה. — המוסדות האלה לא האריכו ימים. ביולי 1918 נתבטלה האוטונומיה, נסגר המיניסטריון היהודי, והפרעות שנתחוללו באותם הימים — בלא שהממשלה נקטה אמצעים כלשהם לבטחונה של האוכלוסייה היהודית — הראו שכל התוכנית הזו באה יותר כאמצעי לרכוש את עזרתן של המפלגות היהודיות לתוכנית ההיפרדות השלמה ברוסיה, מאשר כתוכנית להסדר של קבע במישטר המדינה..."

”היסטוריה” סטאליניסטית

”... מצב השלטון הסובייטי החמיר אותו זמן, גם על-ידי כך שהצבא האדום היה כבר עייף למדי. חיילי הצבא האדום היו נאלצים להתקדם בתנאים קשים שלא היו כדוגמתם. הוטל עליהם לנהל התקפה נגד חיילות-וראנגל, ובאותו זמן עצמו, למגר את הכנופיות של האנאר-כיסטים — אנשי-מאכנו, שעזרו לווראנגל. ואולם, למרות יתרונו הטכני של וראנגל ולמרות היות הצבא האדום משולל טאנקים, הדף הוא את וראנגל אל חצי-האי קרים. בנובמבר 1920 כבשו הצבאות האדומים עמדות מבוצרות על הפרקופ, חדרו לקרים, מיגרו את חילות-וראנגל ושיחררו את קרים משלטון הלבנים והאינטרבנטים. קרים הפכה לסובייטית”

עמ' 209-210 מתוך ההיסטוריה של המפלגה הקומוניסטית של ברית-המועצות (בולשביקים) קורס קצר, בעריכת ועדה של מקב”מ(ב) אושר על-ידי הוועד המרכזי של המקב”מ(ב) בשנת 1938, הוצאת הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הישראלית, 1949.

הרכבות המאכנוביסטיות עוברות בתחנת פומושנאיה

ראיתי את פרצופיהם הגסים של בחורים עמוסי-נשק לעייפה — חרבות מעוקמות, אנקולי-מלחים, פגיונות מעוטרי-כסף, מקלעים, רובים וחגורי-כדורים של אברזין.

על כובעיהן ומצנפותיהם מרובי-הצורות התנופפו ברוח סרטים שחורים-אדומים. המפואר בסרטים התנוסס על-גבי צילינדר מרופט. בעל הצילינדר, לבוש אדרת-פרווה שנגזרה לשם נוחות, היה יורה באויר — מן הסתם, היה מברך לשלום את תחנת פומושנאיה, שעצרה את נשימתה באימה.

הרוח העיפה את מגבעת-הקש מעל ראשו של אחד החבורים. זמן-מה היתה המגבעת מתגלגלת לאורך הרציף, ולבסוף נחה לרגליו של התורן. על אף הסרט השחור והמאיים היה מראה הגבעת פוחז למדי. מן הסתם קישטה את פדחתו משוחת-התמרוקים של ספר כלשהו; מגבעת מעין זו היתה משאת-נפשם של רודפי-נשים בערי-השדה, ואולי גם קיפח בעליה את חייו בלהיטותו אחר קישוטי גנדרנות.

לעיני הופיע מלח צנום בעל אף גבנוני וצוואר ארוך כצוואר הג'ירף, וגופייתו שסועה עד לטבור. מן הסתם קרע הלה את הגופיה בכוונה תחילה, כדי חשוף לעין כל את כתובת-הקעקע האימתנית שפיארה את חזהו. לא היתה שהות בידי לזון עיני באותה כתובת. עדיין זכורה לי ערבוביה של רגלי נשים, לבבות, פגיונות ונחשים. צבעה של כתובת-הקעקע, שהוא אפור-חכלילי מטבעו, נוסף לשם יתר ססגוניות גוון אדמדם, כעין עסיס תות-השדה. לו ניתן לסווג את כתובת-הקעקע על-פי סגנון, הייתי מכנה את זו בשם "כתובת-רוקוקו".

והנה חלף לנגדי גרוזיני שמן, לבוש מכנסי קטיפה ירוקה וצעף-נשים לצוארו. ניצב היה במכונית צבאית, כשהוא מתאמץ לקיים שיווי-משקלו. לידו ראינו שני לועות-מקלעים מכוונים היישר אל פנינו.

החתול מתבונן היה בענין רב במחזה הצבעוני, עורו מרטיט מהתרג-שות והוא שולף את צפרניו ואוספן לסירוגין.

בעקבות הנער השיכור, הלבקן, אשר נופף בידו אווז מטוגן, עבר בחגיגות זקן ששיבתו אומרת הדרת-פנים, חבוש כובע-מצחיה של גימנזיסטים; הסמל על-גבי הכובע היה שבור. בידיו אחז הזקן חנית של קוזאקים, אשר בקצה התנפפה חצאית שחורה, פרומה. על-פני החצאית צוירה בצבע לבן זריחת החמה.

מכל פלטפורמה הגיעו במקוטע אל הרציף קולות שונים ומשונים — צלילה המתיפח של ההארמוניקה, שריקה פראית ומופקרת, מלות-פזמונים. השירים רדפו זה את זה ונתערבבו זה בזה.

"קומו, התעוררו, בני החיל!" רעמה פלטפורמה אחת. "לקריאתו של פאטאשון", המשיכה השניה, ואילו השלישית היתה מצווחת: "ינוחו בקברותיהם, קברותיהם, קברותיהם הרבינוביצ'ים ונשותיהם — כן!" בעקבותיה ריחף סיומו העגום של השיר הראשון: "מי שוכב שם בקבר תחת הפרחים?" והפלטפורמה השכנה ענתה בעגמה: "איש מאכנו גיבור-חיל, עוטה תכריכים."

הרכבת הראשונה חלפה-עברה, ובעקבותיה הופיעה מיד הרכבת השניה. יער היצולים של המרכבות הטעונות במעומד על-גבי הקרו-נות היה מרעיד ומזדעזע בתנועת הגלגלים. סוסים מדובללי-רעמה ניצבו בקרונות, צדם מופה אלינו, והיו מנענעים בראשיהם. מכוסים היו — לא בשמיכות, אלא בטליתותיהם של יהודים.

ישבו הסייסים על הפלטפורמה ורגליהם משתלשלות כלפי מטה. ביעף ריצדו לנגד עיני מגפים צהובים, אדרת-שער, אנפילאות, נעלים רכוסות עד הברך, דרבנות מוספים, מגפי-הוסארים שסמלי-קצונה מתנוססים על בתי-שוקיהם, ערדלים, סנדלים כתומים ושלפוחית על הגרבים, רגלים יחפות אדומות ומחוספסות, חותלות שנגזרו מבד-

פלוסין אדום ומן האריג הירקרק המשמש לכיסוי שולחנות-ביליארד
בבתי-קפה.

לחרדתנו האטה הרכבת את מהלכה. התורן השקיף חסר-אונים על
סביבותיו, אך לפתע התעשת וקפא על עמדו. נרתענו מן החלון
והתכוננו למנוסה.

אך הרכבת לא נעצרה. היא המשיכה במסעה לאיטה, עברה במתינות
דרך התחנה, ולעינינו התגלתה פלטפורמה גדולה פתוחה. ריקה היתה,
ורק במרכזה ניצבה מרכבה מהודרת, שסמלי-אצולה מוזהבים מעטרים
את דלתותיה. אחד מיצולי המרכבה היה מונף אל על, ובראשו
התנוסס דגל שחור ועל-פניו הכתובת: "האנרכיה — אם הסדר". בכל
אחת מארבע פינותיה של הפלטפורמה ניצב מקלע, ובצדו חייל
באדרת אנגלית שצבעה צבע הטבק.

במושב האחורי המרופד עור אדום הסב אדם קטן-קומה ורופף, חבוש
כובע שחור ועוטה מעיל-קוזאקים פתוח. פניו היו חולניים ועינם
כעין העפר. רגליו נשנעו על מושב הרכב. כל מראהו אמר עצלות
ושלוות-תפנוקים שבעה. בידו השמוטה אחז האיש אקדח-מאוזר והיה
משתעשע בו, משליכו קלות באויר ואחר-כך חוזר ותופסו באצבעותיו.
למראה פניו של האיש אחזתני בחילה עזה. קווצת שערות רטובות
השתלשלה על מצחו הצר והקמוט. בעיניו המרושעות והחלולות,
עיני רוצח וחולה שגעון-הרדיפה, הבריקה אכזריות פראית. הטירוף
המשתולל לא שכך בו, כנראה, מעולם — גם לא עתה, על אף
תנוחתו השאננה, המדושנת.

היה זה נסטור מאכנו.

התורן התמתח בכל כוחו, פשט נכחו את ידו הימנית האוחזת בדגלון
הירוק וקירב את ידו השמאלית אל מצחית כובעו. מצדיע היה לפני
מאכנו ומחייך חיוך של חנופה. היה דבר-מה מפיל-אימה בחיוך זה.
לאמיתו של דבר, לא היה זה חיוך כלל; היתה זו תחינת-השפלה,
היתה זו חרדתו של התורן לחייו העלובים, נסיון חסר-אונים לרכך
את לבו של העריץ.

מאכנו לפת את אקדחו, ובלי לכוון, אך בלי להעיף עין בתורן, ירה. למה עשה כן — לא ניתן להבין. וכי ניתן לנחש את המתחולל במוחה של מפלצת שטנית?

התורן נופף זרועותיו בתנועות מגוחכות, נטולות-פשר, נרתע, נפל על צידו והתחיל מפרפר ומתחבט על-פני הרציף, כשהוא לופת את צווארו בידיו ומורח עצמו בדם.

מאכנו נופף בידו. אש-מקלעים עזה הומטרה על-פני הרציף ופגעה בתורן. הלה פירפר עוד מעט ונדם.

פתחנו בריצה דרך הפרוזדור וזינקנו אל הרציף. הקרון האחרון חלף על-פנינו. נערה קצוצת-שער, מתולתלת, אפה סולד, לבושה מקטורן-קאראקול ומכנסי-רכיבה, כיוונה את אקדחה לעברנו. חייל שפניו מכוסים זיפי זקן שחור, חבוש כיפה צרפתית צהובה, הדף את הנערה הצדה. הכדור היכה בקיר שמאחורינו.

מתוך ספרו של קונסטנטין פאוסטובסקי "הבערבולת",

הוצאת "עם עובד", 1970

epk`n

ד. פוטמן

תירגם: א. אנגל

מתוך ספרו של דייוויד פוטמן: מלחמת האזרחים ברוסיה

מפת אוקראינה 1910

מאכנו

קיימת מספר סיבות המחייבות מחקר של מלחמת האזרחים הרוסית לתת דין וחשבון על נסטור מאכנו. הוא היה מנהיג גרילה בעל יכולת יוצאת-דופן, ותרם תרומה צבאית חשובה לתבוסת הבולשביקים בדרום-רוסיה בקיץ 1919, להתמוטטותו — אחר כך — של דניקין, ולבסוף — לחיסולו של וראנגל. תנועתו היתה אחת התנועות המפכ-ניות הבודדות שלאורך כל משך קיומן נמצאו תחת הנהגתן והפיקוח עליהן בידי "המוני העמלים". מאכנו מספק את אחת הדוגמאות המעטות בהיסטוריה, בה היה הכוח העליון — באיזור רחב ובמשך חודשים — בידי אנשים שהצהירו על עצמם כאנארכיסטים; וסיפור התנועה שלו זורק אור על תחושותיו של האיכר הרוסי ועל שאיפותיו, ועל הקשיים בהם נתקלו הבולשביקים בבואם לכפות את מישטרם באיזורים הכפריים.

מיני-ביוגראפיה של אנארכיסט

מאכנו נולד באוקטובר 1889 למשפחת איכרים דלת-אמצעים, בגוליא-פוליה שבדרום-אוקראינה. מגיל שבע השתכר כסף כרועה-בקר. בגיל שתים-עשרה הפך פועל הקלאי "במישרה מאלה", אך שלוש שנים מאוחר יותר עזב את האדמה כדי לעבור בבית-יציקה מקומי. שנה או שנתיים אחר-כך, בהשפעת ההדים המקומיים של מהפכת 1905, החל להתעניין בפוליטיקה. אנארכיסטים מקבוצות שונות היו אז רבים יחסית באוקראינה. היו

שם אנארכו-קומוניסטים, אנארכו-סינדיקאליסטים ואנארכיסטים-אינדיבידואליסטים (האנארכיסטים-אוניברסאליים הופיעו מאוחר יותר), אך ההבדלים האידיאולוגיים ביניהם היו מטושטשים. הקבוצה אליה השתייך מאכנו היתה מבחינת שמה — אנארכו-קומוניסטית, אך ראש ועיקר היו חבריה מהפכנים-לוחמים. מטרותיהם היו "להיפטר מהמיתוסים של מפלגות אחרות ולהנהיג את המהפכה החברתית". בגוליאי-פוליה היתה המשימה המיידית — ללחום, באמצעים טרו-ריסטיים, נגד הדיכוי המשטרתי שהופעל לאחר תקופת הזעזועים החברתיים של 1905-1906. עוד לפני שמלאו לו תשעה-עשרה שנים מעצר מאכנו ונידון למאסר-עולם על חלקו ברציחת קצין-משטרה. במשך תשע השנים הבאות, עד חודש מארס 1917, בילה בכלא בוטירקה במוסקבה.

בכלא התיידד עם אסיר-חבר, אחד בשם ארשינוב, מיקטרינוסלב. ארשינוב היה נגר בבית-מלאכה של הרכבת, ועורך של דף-חדשות בולשביקי אי-לגאלי; אחר-כך הפך אנארכיסט-מיליטאנט והגיע לכלא בוטירקה סמוך ליום בואו של מאכנו לשם. ארשינוב היה אדם שעמל רבות כדי ללמוד בעצמו; את החינוך הפוליטי והכללי שקיבל מאכנו בזמן מן הזמנים חייב היה לאסיר-חבר זה. והוא לא היה תלמיד קל, או מהיר-תפישה: אף פעם לא למד לדבר רוסית בצורה נכונה. באותו זמן היה כותב תמיד, וחבריו האסירים היו "מופצצים" בכתבי-היד האינסופיים שלו. כאשר לא היה עסוק בכתובה — היה מתווכח. הוא נאכל על-ידי אופי נמרץ, חסר-מנוחה וסוער, שבזכותו זכה לכינוי הסארקאסטי "סאקרומאני" ("צנוע"). תמיד היה שרוי בצרות עם שלטונות הכלא, ובילה חלק גדול מזמנו כשהוא כבול בשלשלאות בתאי הענישה המקפויים — שם כנראה נדבק במחלת השחפת, שלבסוף תרמה למותו. הוא היה גאה מאוד על היותו אנארכיסט. הוא רחש תיעוב מוחלט לבתי-הכלא, ובשיא הצלחותיו מאוחר יותר, בעת כיבוש עיר, תהיה אחת מפעולותיו הראשונות לשחרר את אסירי הכלא ולהרוס את הבניין.

המהפכה הסובייטית הראשונה בדרום-אוקראינה

עם שיחרור האסירים הפוליטיים, לאחר מהפכת פברואר 1917, נשאר ארשינוב במוסקבה. מאכנו נשאר שם רק שלושה שבועות, במטרה למרק את ציודו האידיאולוגי ולפגוש את הבולטים שבאנארכיסטים המוסקבאיים. אחר-כך חזר הביתה כדי להמשיך בפעילות המהפכנית. מטרותיו הסופיות היו פשוטות: כל כלי השלטון חייבים להיהרס; יש להתנגד לכל המפלגות הפוליטיות, כיון שכולן פועלות למען צורה זו או אחרת של שלטון חדש, אשר בו יטלו לעצמם חברי המפלגה את תפקיד המעמד השליט; כל הבעיות החברתיות והכל-כליות ייושבו בדרך של דיון חברי בין נציגי המוני העמלים שייבחרו באופן חופשי.

מאכנו היה האסיר הפוליטי היחיד מגוליא-פוליה, והוא נתקבל בחזרתו כגיבור. בכפר שרדה עדיין קבוצה אנארכיסטית קטנה, שחבריה אירגנו לו קבלת-פנים פומבית. בהזדמנות זו הוא דרש דרישה נמרצת להתארגנות. דרישה זו גררה ערעור והתנגדות: האנארכיסטים הקנאים חשדו בכל אירגון — לדעתם חייבת פעולת ההמונים להיות ספונטאנית, והפעילות המותרת היחידה היתה הפרופגנדה. על כל פנים, מאכנו עשה זאת בדרכו שלו והצליח — לקראת סוף חודש מארס (1917) נוסדה "התאגדות האיכרים של גוליא-פוליה", כשהוא מכהן כיושב-הראש.

לא חלף זמן רב והוא נעשה ל"בוס הפוליטי" האפקטיבי של האיזור. תקרית קורנילוב באוגוסט, ובעקבותיה פניית הסובייט הפטרוגראדי (להגן על המהפכה), סיפקו לו בדיוק את הדוגמא לה ציפה. הוקמה "ועדה להגנת המהפכה", עם מאכנו, כמובן, כיושב-ראשה, ומייד הוחל בביצוע הפקעת כל אדמות האחוזות-הגדולות, בתי-החרושת ובתי-המלאכה. נציגי הממשלה הזמנית ביקטרינוסלב היו חסרי אונים להתערב. בהשוואה לכך יצרה תפיסת השלטון בידי הבולשבי-קים באוקטובר התרגשות מעטה בלבד. חלפו מספר שבועות עד

שניתן היה לדעת בבירור מה אירע; ובוודאי, היה זה הרבה לפני שהמישטר החדש בפטרוגרד יוכל להפעיל פיקוח יעיל בפרובינציות. אבל הסיסמאות "האדמה לאיכרים" ו"בתי-החרושת לפועלים" התקבלו במלואן על דעתם — לאיכרי מאכנו נדמה היה שתושבי פטרוגרד עושים בדיוק מה שעשו הם כמה שבועות קודם לכן.

בגוליא-פוליה המשיכו המוני העמלים, פחות או יותר בשלום — אם כי באי-סדר, בייצוב המהפכה שלהם. בתי-החרושת הקטנים תיפקדו, או נכשלו מלתפקד — תחת פיקוח העובדים. אדמות האחוזות הגדולות חולקו בין האיכרים ללא הרבה תקריות. רוב האיכרים, לאחר שקיבלו את אדמתם, איבדו את העניין בנעשה מחוץ לאיזורם. אבל, בדחיפת קומץ אידיאליסטים, נוסדו מספר מסויים של קומונות חק-לאיות, בהן חילקה ועדה נבחרת של מבוגרים את העבודה, ואחר-כך יצאו חברי הוועדה לעבוד שכם-אל-שכם עם חבריהם. מאכנו עצמו היה חבר באחת הקומונות הללו.

היחסים עם הסובייטים של אלכסנדרובסק ויקטרינוסלב נשארו ידידו-תיים, אם כי מאופקים במידה מסויימת. סובייטים אלה היו בהשפעת הבולשביקים והסוציאל-רבולוציונריים השמאליים, ואנשי מאכנו ראו זאת לנכון לתמוך במפלגות פוליטיות אלו נגד הלבנים-שעל-הדון, וגם נגד ה"ראדה" של קיוב (האחרונים נחשבו על-ידי מאכנו כחבורה של שוביניסטים בורגניים). הושג נשק — בעזרת הבול-שביקים — והמיליציה של גוליא-פוליה גוייסה ונשלחה לתמוך בכוחות האדומים.

באותו זמן ביקר מאכנו בערים השכנות, ביקורים שמילאוהו חששות באשר לעתיד. מתוך מה שראה מפעולות הבולשביקים והס"רים השמאליים הרגיש, כי הם לא היו נאמנים לרוח סיסמאותיהם: היו יותר מדי מעצרים. זאת משתי המפלגות שתעלה בכוחה על חברתה — הוא היה משוכנע שבמוקדם או במאוחר תסחט אחת מהן את השנייה החוצה — תתאמץ בוודאי לכפות את שלטונה "במובן הקשה של המילה". חוסר אחדות וחוסר אירגון בין האנארכיסטים העירוניים

מנעו אותם מלהיפך ליותר מאשר "הזנב של הגוש בולשביקים-ס"רים שמאליים". מאכנו תלה תקוותיו בתנועה האנארכיסטית שבערי הבי-רה; אבל מכתביו אליהם, המבקשים עצה והדרכה, נותרו ללא מענה.

בזמן ההוא נתעוררה בעיית הפעלתו המעשית של העקרון הבסיסי של הכלכלה האנארכיסטית — החלפת סחורות המאורגנת בצורה חופשית בין אירגונים חופשיים של יצרנים חופשיים. לאיכר בדרום-אוקראינה היתה כמות גדולה של חיטה: הוא נזקק לסחורות מוגמרות. בהתאם לכך נשלח חבר מגוליא-פוליה לסיור בערים. נדמה כי התקבל בצורה לבבית על-ידי הפועלים בכל מקום, ובמוסקבה אף הגיעה לכלל הצלחה ממשית: שני נציגי איגוד-מקצועי מוסקבאי הגיעו לגוליא-פוליה כדי לתאם את הפרטים — התבואה הועמסה על קרונות-רכבת, נשלחה תחת משמר מבני גוליא-פוליה והגיעה ליעדה כפי שסוכם. פועלי מוסקבה שמרו על חלקם בהסכם, ומשלוח של מוצרי-טכסטיל וסחורות תעשייתיות אחרות נשלח לדרום. המשלוח נעצר באלכסנדרובסק, ניעורה התמרמרות רבה בקרב איכרי גוליא-פוליה, שאיימו לצעוד ולכבוש את העיר. האיום הספיק. הסובייט של אלכסנדרובסק התיר את מעבר הסחורות, והמשלוח פורק כיאות וחולק בין האיכרים.

המשמעות של "שלום ברסט-ליטובסק" לא הובנה בתחילה בגוליא-פוליה, וניתן היה ללחום בקלות נגד התעמולה של ה"ראדה" הקיו-בית. אולם, לקראת סוף מארס (1918) כבר היו גייסות אוקראיניים מעבר לדנייפר — כנראה בתמיכת יחידות גרמניות ואוסטרו-הונגריות — ולא היתה שום הוכחה לכך שהכוחות האדומים מציבים נגדם התנגדות יעילה. הלשי האופי באיזור החלו להסס בנאמנותם למהפכה.

באסיפה המונית בגוליא-פוליה הכריז מאכנו כי עתה הם חייבים לסמוך אך ורק על עצמם, וכי הם חייבים ללחום לחירותם. כתגובה בא גל של מתנדבים. מאכנו נבחר להיות המפקד העליון, אינטלק-

טואלים מקומיים קיבלו עידוד להקמת שירות רפואי. הושג נשק נוסף, ויחידה גדולה נעה לחזק את חיל-המצב האדום באלכסנדרובסק. בינתיים נהיה ברור יותר ויותר שלא היה כל תיאום בין הכוחות האדומים השונים. כל כוח פעל ביחידות "לעתים תכופות באותם איזורים שהיו ריקים מאויב". כאשר נתקלו באויב, נטו האנשים להיתקף בפאניקה. מאכנו הוזמן להתייעצות אל המטה הכללי של יגורוב, מפקד הכוחות האדומים. כאשר הגיע למקום המיפגש מצא כי המטה הכללי נסוג מזרחה; בארבעים-ושמונה השעות הבאות נע מאכנו בעקבות הצוות המצטמצם של המטה הכללי בדרכים עמוסות בפליטים, בחיילים נחשלים ובקבוצות של מלחים שתויים. בהיותו בדרך נודע לו על כיבוש גוליא-פוליה בידי האויב. הוא עשה מאמצים נואשים לאסוף כמה קבוצות של חיילים נחשלים — כדי שיחזרו אתו לשחרר את הכפר. מעטים מדי היו מוכנים לכך. הדרך היחידה שנתרה בפניו היתה לכיוון מזרח — אל טאנארוג — הנקודה אליה ניסו כל הנחשלים להגיע, כדי לאסוף שם את אלה מאנשיו שיוכל למצוא. הוא הלך הלאה — נזכר מאכנו — מלא צער ובושה על התמוטטות המהפכה שלו.

טאנארוג היתה מוצפת ביחידות הצבא האדום, בחיילים נחשלים, בעריקים ובפליטים-אזרחים. שבועיים קודם-לכן, ב-13 באפריל, פתחה מוסקבה במסע האנטי-אנארכיסטי שלה. ה"צ'קה" פשטה על מקומות הריכוז שלהם ועצרה כמה מאות אנארכיסטים; מעצרים מקריים של אנארכיסטים נערכו גם בטאנארוג. מאכנו עצמו לא הופרע; הוא מצא מספר פליטים מגוליא-פוליה ומכפרים שכנים, ובסוף אפריל הם כינסו קונגרס כדי להחליט על מדיניותם בעתיד.

תהיה זו טעות להתייחס לפליטים אלה כאל דוגמא אופיינית של האוכלוסיה הדרום-אוקראינית. רובם המכריע של הכפריים (וכן גם של העירוניים) נשארו במקומותיהם. הם קיבלו את אדמתם ולא היו מעוניינים במיוחד בפוליטיקה. מעטים ראו עצמם "אוקראינים טובים" וקיבלו בברכה את ה"ראדה". אחרים קיוו כי משמעות

המישטר החדש תהיה יצירת מצב של שלום וסדר. היו אלה בעיקר מהפכנים מושבעים, ואלה שהיו צפויים לעונש על פעולותיהם האחרונות, אשר עקרו ממקומותיהם. לכן אין בהסכמה הכללית ובמיליטאנטיות של קונגרס טאנארוג כדי להפגיע.

הם היו נחושים בדעתם לקומם את המהפכה שלהם בגוליאני-פוליה. הם הבינו כעת שנותרה להם רק מעט תקווה לעזרה מהמשלה הבולשביקית, או מהפיקוד הגבוה של הצבא האדום: הם יהיו חייבים ללחום את מלחמותיהם בעצמם. לאחר דיון בדבר דרכים ואמצעים הוחלט כי עונת-הקציר — סוף יוני ותחילת יולי — תהיה העיתוי הטוב ביותר לפעילות מהפכנית בין האיכרים. לכן הוסכם כי בתחילת עונת-הקציר יסתננו משתתפי הקונגרס אל האיזור — ביחידות, בזוגות או בשלשות. ברגע שיגיעו אל איזור גוליאני-פוליה יהיה עליהם להקים חדש את הקשרים ביניהם; לפתוח בהפצת חומר הסברה; לארגן קבוצות חשאיות של לוחמים פוטנציאליים; לאסוף כלי-נשק; ובדחיפות ובחשאיות להכין את הקרקע למרידת איכרים כללית.

העיתוי שנקבע פעולה הותיר תקופת-ביניים של כשמונה שבועות; מאכנו החליט לנצל תקופה זו לסיור במרכזים הגדולים של רוסיה הסובייטית. הוא רצה לגלות בעצמו מה קרה לאנארכיסטים, ומה היה בדעתם לעשות. הוא שאף לוודא מה היתה משמעות העליונות הבולשביקית בפועל, מה היה מצבם של הפועלים במפעלים הגדולים וכיצד הם התייחסו למאורעות. הוא נזקק לידיעה ממקור ראשון לאיזו עזרה, או לאילו מכשולים יהיה עליו לצפות בפעילותו המהפכנית בדרום. סיפור האודיסאה שלו, המהווה את הכרך השני של זכרו-נותיו, נותן תיאור מקסים — מעיניו של אדם פשוט — של רוסיה הבולשביקית באביב 1918.

מפגש עם "האליטה הסוציאליסטית"

מאכנו הגיע למוסקבה בתחילת יוני, לאחר סיור שכלל את צאריצין, סאראטוב, אסטראחאן וטאמבוב. בהיותו בדרך שמע את החדשות בדבר פיזור ה"ראדה" האוקראינית ומינויו של סקורופאדסקי להטמאן בתמיכת הגרמנים — דבר ששיכנעו כי לנין טעה בהסכמתו ל"שלום ברסט-ליטובסק". אחר כך הגיעוהו הידיעות בדבר מרידת הצ'כים והקמת הממשלה — בשליטת הס"רים — בסאמארה. בכל הערים שביקר היתה האדמיניסטרציה במבוכה או במצב של אנדרלמוסיה. בסאראטוב, לדוגמא, היה כוח גדול של מלחים אדומים (מקרונוש-טאדט ומהים-השחור) מעורב בהתנגשויות ובחילופי-יריות לסירוגין עם ה"צ'קה" של סאראטוב — כשכל צד מכנה את הצד השני "קונטר-רבולוציונר". אלמנט בלתי-מתפשר שלישי היתה "היחידה של הטרוריסטים מאודיסה", שמנתה כמאתיים-וחמישים איש, אשר הגיעה לעיר בערך עם בואו של מאכנו, ואשר אנשיה סירבו גם להתפרק מנישקם וגם לחזור ולהילחם בהטמאן.

תופעה מדכאת במסעו היתה הבחנתו בשקיעה הכללית של התנועה האנארכיסטית. במספר מרכזים התפרקו הקבוצות. אלה שעדיין התקיימו חסרו כספים, אירגון ורצון לפעולה. החברים היו בפחד מתמיד מפני מאסר בידי ה"צ'קה"; ומאכנו עצמו מצא זאת לנכון להסתיר את נטיותיו הפוליטיות, להציג רק את התעודה המאשרת את היותו יושב-ראש "הודעה להגנת המהפכה" של גוליאני-פוליה.

עבור האיש הצעיר מדרום-אוקראינה התגלתה מוסקבה כ"בירתה של מהפכת הנייר", מפעל עצום המפרסם סיסמאות והחלטות ריקות, בשעה שמפלגה אחת מעלה את עצמה לעמדה של שליטה באמצעים של כוח ותככים. גם כאן נתגלו האנארכיסטים כנפחדים ובעלי מוראל ירוד, העסוקים בעיקר בהתרחקות מצרות. חברו הוותיק, ארשינוב, נטל על עצמו את תפקיד מזכיר "החברה להפצה אידיאולוגית של האנארכיזם". מאכנו נוכח בכמה מפגישות ה"חברה", והתרשם מרמתם

התרבותית והתיאורטית של המשתתפים. אך לא התבלטה שם כל דחיפות לפעולה. שוב ושוב הוא חוזר בזכרונותיו להגדרתו "מהפכת נייר". הוא השתתף בוועידה של אנארכיסטים, בה נכחו מעטים כדוגמתו — מהדרום, אך איש מהנוכחים לא הראה נכונות לחזור לשם כדי ללחום למען דיעותיו. הוועידה אף לא אישרה את ההצעה לבקש רשות מהבולשביקים להקים אירגון לעבודה מחתרתית באוקראינה. נתברר שם פער בלתי ניתן לגישור בין מה שמאכנו היה להוט לעשות לבין מצב-הרוח הכללי של התנועה. לאחר שהמהפכה שלו התפשטה כאש וכובתה, העיר ההיסטוריון שלה כי המנהיגים האנארכיסטים איחרו לישון ולא התעוררו לקול המהפכה המאכנוביסטית.

שלושה שבועות שהה מאכנו במוסקבה. הוא הלך אל הקונגרס הכל-רוסי של איגוד פועלי הטכסטיל, שם "התרכזה האליטה של הסוציאליסטים שחיו אז במרכזה של מהפכת הנייר. הם קמו אחד אחר השני, דיברו, נופפו בידיהם וצעקו, כל אחד בקום רם יותר מזה שלפניו". הוא השתתף גם בכמה פגישות של הס"רים השמאליים. הוא רחש סימפאטיה כלפיהם: הוא האמין שהם לא הסכימו עם המסע נגד האנארכיסטים באפריל, ושהם בושו בחוסר-האונים שלהם מול לנין. הוא הושפע מקאמקוב ומספירידונובה. אבל, כמו לאנארכיסטים, היה להם "רצון טוב לרוב, אך לא מספיק כוח בכדי להניף את המשימה האדירה של הסטת כיוון המהפכה".

אפיזודה אחת בביקורו של מאכנו במוסקבה העניקה לו הנאה. גיבורו הגדול מעת היותו נער בבית הסוהר היה האנארכיסט הוותיק פ.א. קרופוטקין; למרות כל אכזבותיו מההנהגה האנארכיסטית הנוכחית נותרה ההערצה. הוא עשה מספר נסיונות לפגוש את האיש הזקן ולבסוף הצליח. היתה להם שיחה ארוכה. לא הוצגה בפני מאכנו שום הדרכה מעשית; נאמר לו כי אפילו עניין חזרתו לאוקראינה היתה בעייה אשר עליה יוכל רק הוא, מאכנו, להחליט. אך הוא נתקל בהבעת סימפאטיה במידה בה לא התנסה מקודם.

כאשר עמד לעזוב אמר לו קרופוטקין: "אדם חייב לזכור, חבר יקר, שאין שום סנטימנטאליות במאבקנו. רק חוסר-אנוכיות ורוחב-לב וכוח-רצון בדרכנו לקראת מטרתנו יכניעו את הכל". שנים אחר-כך, זמן רב לאחר תבוסת המהפכה שלו, כאשר היה כבר איש גוסס, מהגר החי במצב של השפלה ועוני, עתיד מאכנו לכתוב: "תמיד זכרתי דברים אלה של פטר אלכסייביץ'. וכאשר ילמדו חברינו לדעת כל מה שעשיתי במהפכה הרוסית באוקראינה, ולאחר מכן במהפכה האוקראינית העצמאית — בתוך הוואנגארד, אשר בו מילאה ה"מאכנו בשצ'ינה" המהפכנית תפקיד כה בולט — יזהו בפעולותי את אותם חוסר-אנוכיות ורוחב-לב וכוח-רצון, אודותיהם דיבר אלי פטר אלכסייביץ'. אני מקווה שכלל זה יאפשר להם לפתח סגולות אלה בעצמם".

פגישתו עם לנין לא היתה מתוכננת, ולא צפויה. הוא יגש לקרמלין כדי להשיג לעצמו "כרטיס שהייה", ובטעות נכנס למישרדו של סברדלוב; וסברדלוב מצא במהפכן הצעיר מהדרום מספיק עניין בכדי לסדר לו פגישה עם לנין לבוקר המחרת.

מאכנו התקבל בפשטות אבהית. לנין טפח לו על כתפו, הושיב אותו בכסא אחד ואת סברדלוב בשני, ואמר למזכירו שידאג לבל יופרעו למשך שעה. לכל אורך השיחה הוא דיבר לאט ובבהירות, בחוזרו תכופות על דבריו להבטיח שלא תתעוררנה אי-הבנות בשאלה או בתשובה כלשהי. לנין שאל מה עשו האיכרים האוקראיניים עם הסיסמה "כל השלטון לסובייטים המקומיים". מאכנו ענה שהם הבינו זאת פשוטו כמשמעו — בהנחה שצריך להיות להם פיקוח מלא על כל העניינים הנוגעים להם; הוא הוסיף, בתשובה לשאלתו של לנין, שאף הוא עצמו חש כי זו היתה האינטרפרטאציה הנכונה.

לנין: "אם כך האיכרים נגועים באנארכיזם".

מאכנו: "האם אתה חושב שזה רע?"

לנין: "לא אמרתי זאת: זה עשוי להיות לטובה אם זה יורז את נצחון הקומוניזם".

לנין המשיך והעיר כי התלהבות-איכרית-גרידא עתידה לכלות את עצמה — היא אינה מסוגלת לעמוד תחת מכות רציניות מהקונטר-רבולוציה. מאכנו אמר שמנהיג לא צריך להיות פסימי או ספקן. לנין הצביע על העובדה, שלאנארכיסטים לא היה שום אירגון רציני, שהם לא היו מסוגלים לארגן — לא את הפרולטריון ולא את האיכרות הענייה, ולכן לא היו מסוגלים להגן על המהפכה.

לנין גילה עניין מיוחד ביכולתם הצבאית של המשמרות האדומים (כפי שהתבטאה בשטח), וחקר את מאכנו בנושא עד לפרטים. אחר כך שאל על הפרופגנדה בכפרים, ומאכנו הסביר שמהצד המהפכני היה רק מעט מזה, ומה שהיה — היה בלתי-יעיל.

בפנותו אל סברדלוב אמר לנין שהדרך הנכונה לניצחון היתה בריאוגרניזציה של המשמרות האדומים לתוך הצבא האדום. לאחר מכן שאל את מאכנו לתוכניותיו; כשענה מאכנו כי הוא מתעתד ללכת הביתה באופן אי-לגאלי, העיר לנין כי לאנארכיסטים היתה מידה גדולה של פאנאטיות והקרבה-עצמית, אך הם היו קצרי-ראות; הם התעלמו מההווה למען העתיד הרחוק. בפנותו שוב אל מאכנו, אמר לו לנין לא לקחת דברים אלה בחומרה: הוא (מאכנו) היה אדם טוב, ואילו היו רק שלישי מהאנארכיסטים הרוסיים כמותו, היו הבולשביקים נכונים "בתנאים מסויימים" ללכת דרך ארוכה יחד איתם באירגונו החופשי של הייצור.

מאכנו מציין שהוא היה מודע באי-נוחות לעובדה שהוא הולך ומושפע מאישיותו של לנין: הוא החל לרחוש הערצה לאיש, אשר היה האחראי הראשי מסע נגד האנארכיסטים. הוא מחה, ואמר שהאנרכיסטים היו מהפכנים אמיתיים. לנין אמר, "אנו מכירים את האנארכיסטים באותה מידה שאתה מכירם. כולם חושבים רק על העתיד הרחוק, ואינם מתייחסים אל הבעיות המעשיות של ההווה". מאכנו ענה ואמר, שהוא עצמו איכר פשוט ולא משכיל, ולכן הוא איננו מסוגל להתווכח בצורה נכונה עם אדם כמו לנין: אבל זה לא היה נכון כלל שהאנרכיסטים לא העסיקו את עצמם במציאות

של ההווה. הרי כל המאבק המהפכני בכפרים, כנגד ה"ראדה" הקיובית, נישא על-ידי האנרכיסטים וכמה ס"רים שמאליים. לא היו כלל בולשביקים בכפרים, ואם היו — לא היתה להם שום השפעה. היו אלה האנרכיסטים שביצעו את הלחימה.

מאכנו מעיד על רגשות התסכול שחש בעת השיחה הזו — הוא הבין כי הוצעו לו אפשרויות עצמות, ואך לא יכול היה לנצלן — הוא התקשה מאד לבטא את עצמו בצורה מתאימה. לבסוף שאל אותו לנין עם הוא רוצה עזרה במסעו הביתה; מאכנו אמר שהוא עתיד להזדקק לעזרה, וסברדלוב טילפן בהוראת לנין אל אחד קארפנקו. לנין אמר למאכנו להתייחס לכך כהוכחה, שאחרי הכל הוא לא היה בעל מזג-רע כל כך כלפי האנרכיסטים; עליו (על מאכנו) ללכת ולפגוש את קארפנקו, אשר יעזור לו בחציית הגבול. מאכנו: "איזה גבול?"

לנין: "האם אינך יודע שהוקם גבול בין אוקראינה לבין רוסיה?" מאכנו: "ואתה הוא האיש שמחשיב את אוקראינה כחלק מרוסיה הסובייטית?"

לנין: "להחשיב זה דבר אחד, לראות — זה דבר אחר." בדרך המתאימה סיפק למאכנו האירגון הבולשביקי — האחראי לחצייה אי-לגאלית של הגבול — דרכון מזויף על שמו של איבאן יאקובלייב שפל, מורה בית-ספר וקצין-מילואים מישוב לא רחוק מטאנארוג. ב-29 ביוני 1918 ליווה אותו ארשינוב אל תחנת-הרכבת. לאחר מסע ארוך ואיטי הגיעה הרכבת לקורסק, אחר כך לבלניקינו. התחנה הקטנה היתה מלאה בפליטים, אחד או שניים מהם מגוליאי-פוליה. אלה סיפרו למאכנו שבהיעדרו הועלה בית אמו באש, אחד מאחיו הוצא להורג והשני נאסר ויושב בכלא באלכסנדרובסק. הוא שכר כירכרה שתקחהו דרך שטח ההפקר, והגיע לבלגורוד ללא תקלות. הוא מצא מקום מבודד ולבש את מדי הקצין האוקראיני, שניתנו לו כדי להתאימו לכתוב בדרכונו.

החפרפרת הקשישה מופיעה שוב — המהפכה

המאורעות הוכיחו כי העיתוי שקבע מאכנו עוד בהיותו בטאנארוג לפגישתו המחודשת עם המהפכה האוקראינית היה עיתוי מצויין. כפי שכבר נזכר, החלק העיקרי של האיכרות לא התנגד ל"ראדה", ולצבאות הגרמניים — על אף דבריו האמיצים של מאכנו ללנין. במספר רב של כפרים נתקבלו הפולשים בברכה. אפילו עצם חזרתם של בעלי-האדמות לא גרמה בתחילה להפרעות בקנה-מידה גדול. דוחות שהגיעו לרוסיה הסובייטית נטו להראות כי ניתן היה לפתות את מרבית האיכרים לשלם רנטה קטנה עבור האדמה שעליה השתלטו. אך בעלי-האדמות היו רודפי-בצע: הם רצו את היבול; האיכרים היו משוכנעים בתכלית, שיבול השדות, אותם זרעו הם בעצמם ועיבדום, היה רכושם הפרטי. בנוסף לכל זאת היו קיימים גם ההסכמים המיוחדים בין (ממשלת) קיוב לבין "מעצמות המרכז" בדבר משלוח החלק העיקרי של החיטה ומוצרי-המזון האחרים (מאוקראינה מערבה). האיכרים ניסו לרמות (את הספקים). כאשר נכשלו — החלו להעלות באש אסמים וחבלו באמצעי התובלה. כמו כן, היו גם מקרים בודדים של קבוצות קטנות שפתחו במאבק מזויין. בעת כיבושה של רוסיה המערבית החזיקו הגייסות הגרמניים את האיזורים הצפוני והמרכזי, את כל הטריטוריה הגובלת ברוסיה הסובייטית עד נהר הדון, את חצי-האי קרים ואת הפרובינציה טאוריד שבדרום. הרומנים היו מערבית לאודיסה. ביניהם, כשהם מחזיקים ברוב שטח הפרובינציות של יקטרינוסלב וחרסון, היו האוסטרו-הונגרים. עם האחרונים בעיקר נאלץ מאכנו להתעסק במשך החודשים הראשונים לפעילותו. השלבים האחרונים של מסעו חזרה היו מסוכנים. שמועות בדבר חזרתו הגיעו אל השלטונות, והוא אף נאלץ פעם לקפוץ מהרכבת כדי להתחמק ממאסר. הוא עשה דרכו רגלית אל כפר ששכן כעשרים ק"מ מגוליאי-פוליה, שם היו לו חברים שהחביאוהו ושם גם הקים

את מטהו המחתרתני. ב-4 ביולי הוא שולח את החוזר החשאי הראשון שלו, שנכתב בעשרה עותקים והועבר בידיים בטוחות אל איכרים, בהם ידע שיוכל לבטוח: בחוזר הוא הודיע על חזרתו ומסר למקבליו להיות מוכנים לפעולה. תשובה מיידית מגוליאי-פוליה האיצה בו לא לחזור אל הכפר: חנה שם חיל-מצב אוסטרי. הכפר שרץ מרגלים וכל החברים של הסובייט הקודם היו במעצר. היהודים בגדו בכפר עוד באפריל, ועתה היו אלה הצעירים היהודים שרדפו וצדו את המהפכנים, בעוד הבורגנות היהודית מחזקת את ידיהם.

מאכנו היה מודאג מגילוי זה של אנטישמיות. אנשיו הפכו את היהודים לשעיר-לעזאזל על פורענויות העבר, ותלו בהם את הסיבה לחוסר פעילותם העכשווי. הוא כתב להם כי בשעה שהיהודים העשירים יצדדו באופן טבעי עם הפולשים נגד האנארכיסטים, הרי היהודים העניים יותר היו ידידי האיכרים ובעלי-בריתם. הוא גם חיבור חוזר שני, המתאר את הפרוגרמה שעל פיה יש לעבוד: ראשית חייבים האיכרים להתארגן כך שבכל כפר קטן, ובכל רובע של כפר גדול תהיה יחידת לוחמים מתאימה. כאשר יוקמו היחידות יהיה עליהן לצפות להזדמנות הנאותה כדי לפתוח בפעילות בקנה-מידה קטן נגד בעלי-אדמות מבודדים.

הוא המשיך לקבל הודעות המזהירות אותו לבל יבוא לגוליאי-פוליה; נוכחותו תיוודע בוודאי, ותעורר את השלטונות להכות באיכרים העניים יותר. אך הוא נלאה מחוסר פעילות. לילה אחד הגיע, בלויית שני איכרים מזויינים, לביתה של אלמנה בקצה גוליאי-פוליה. ילדים נשלחו לכל עבר עם הודעות, ולכל אורך השעות הקטנות של הלילה נתקבצו ידידיו הוותיקים בביתה. הרבה נעדרו — הרוגים, גולים ואסירים. מאלה שהתייצבו ובאו היו רובם במוראל ירוד; כמה מהם האיצו בו לעזוב; מעטים היו להוטים לעזור. הוא נותר במחבואו שלושה או ארבעה לילות ואירגן מספר "קבוצות התחליות", של שלושה עד חמישה אנשים, שהיו נתונות לפקודתו. אך אז הגיעו שמועות שסיפרו בכמה כפרים שכונים

הבינו מקבלי החוזר הראשון שלו את תוכנו כאות ליציאה לפעולה: האיכרים יזמו מספר התקפות-בוסר לא יעילו תעל בתי בעלי-האדמות, השלטונות הוזעקו, והיה גל של מעצרים וחיפושים בבתים בגוליא-פוליה עצמה. נראה היה כאילו נתאמתו נבואות הפסימיסטים. מאכנו הוברח אל מחוץ לכפר והלך להסתתר אצל כמה בני-דודים רחוקים בטנרובקה, כפר השוכן במרחק שמונים ק"מ מגוליא-פוליה.

"מוות לכל אלה אשר, בעזרת הכידונים הגרמנים-אוסטרים-הטמאנים, הוציאו מהאיכרים ומהפועלים את כיבושי המהפכה שלהם"

אם היתה גוליא-פוליה ה"מכה" של התנועה המאכנוביסטית, הרי לטרנובקה יש מספר תביעות להיות ה"מדינה" שלה. בכפר שררה רוח-לחימה חזקה; כמו כן היתה בנמצא כמות מסויימת של כלי-נשק שהושארו מאחור באביב על-ידי המשמרות האדומים הנסוגים, והוחבאו בזהירות. מאכנו אירגן את הצעירים ליחידות. שבועות מספר אחר כך, כאשר הגיעו יותר ויותר הוכחות לאי-השקט בין האיכרים, הוא פירסם את הסיסמה: "מוות לכל אלה אשר, בעזרת הכידונים הגרמנים-אוסטרים-הטמאנים, הוציאו מהאיכרים ומהפועלים את כיבושי המהפכה שלהם".

כמו כן יזם מאכנו סידרה של התקפות על בנייני האחווה של בעלי-האדמות. מספר בעלי-אדמות נהרגו, וכזה היה גם גורלם של השומרים שכנראה הוצבו שם; אחרים נטשו את רכושם ועברו אל ערי חיל-המצב, כדי להמתין להחזרת הסדר על כנו. פשיטותיו של מאכנו כיסו שטח גדל והולך, ויותר ויותר מתנדבים הצטרפו אל קבוצתו; באמצע ספטמבר (1918) כבר הרגיש שכוחותיו מספיקים להתקפה על גוליא-פוליה. בדרך אל הכפר הפתיע ופרק מנשקן שתי יחידות

הטמאניות, וכך הגיע לבעלותו כמות מספקת של כומתות ומעילים של הצבא והמיליציה ההטמאנים כדי להסוות את צבאו הקטן. במשך ארבעה ימים פעלו המאכנוביסטים במעגל, בראדיוס של כ-50 ק"מ, מסביב לגוליאאי-פוליה. השלטונות האוסטריים הוזהרו על התקרבותם. יחידות-עונשין עקבו אחריהם, לא מצאו אותם, התנקמו בכפרים והכפריים הצעירים ברחו כדי להצטרף אל המורדים. לילה אחד נכנס מאכנו עם פטרול-אליים לתוך-תוכה של מחלקה אוסטרית, אשר אנשיה חשבו למיליציה הטמאנית, דבר שאיפשר לאנשי הפטרול לנצור את אישם עד הגיעם לטווח-ירי בטוח. מפקד המחלקה האוסטרית היה בין ההרוגים. בין השבויים היו שלושה גליצאים, אשר נשלחו בחזרה לגדודם עם מכתב שהוכתב על-ידי מאכנו והופנה אל אנשי-השורה האוסטריים: לאלה נאמר לירות בקציניהם ולעשות את דרכם לבתיהם, כדי לפתוח שם במהפכה — אחרת הם יומתו בידי המהפכנים האוקראיניים. אחרי קרב קטן זה נתעוררה בעייה — כיצד להיפטר מן הגופות אשר, במקרה ויימצאו, יעוררו מעשי נקם נגד הכפריים המקומיים; נקראה קבוצה של איכרים, אשר העמיסו את הגופות על עגלות וזרקו אותן בשיטחו של בעל-האדמות הקרוב ביותר.

איכרים היו מצטרפים כעת אל מאכנו במאותיהם, כמה עם רובים, כמה בידיים ריקות. באותו זמן התקיימו מועצות-מלחמה מתמשכות שבהן דנו בצעדים הבאים, ובהן בא לידי ביטוי מיגוון רחב של דיעות. היו שרצו לפתוח בהתקפה על גוליאאי-פוליה, אחרים קראו לפיזור הכוח כדי לעורר התקוממות כללית בכפרים שמסביב. השינויים המתמידים וחוסר-הבטחון לגבי תוכניות המורדים הוסיפו לקשיי המודיעין האוסטרי, אשר בליל ההתקפה על גוליאאי-פוליה גרם למשלוח רוב הגייסות (האוסטריים) לכל עבר, על פי רמזים מטעים שונים.

ההתקפה היתה מוצלחת. רק אנשי מטה הפיקוד של חיל-המצב הצליחו להתחמק ולברוח בחסות החשיכה והמבוכה. המאכנוביסטים

השתלטו על משרד הדואר, על מכבש הדפוס ועל תחנת הרכבת (אשר שכנה כמה ק"מ מחוץ למרכז הכפר). חשבונות ישנים חוסלו. מאות כרוזים חולקו וקראו לאיכרים להתקבץ אל המהפכה.

היה זה דבר אחד — לכבוש את גוליא-פוליה, ודבר אחר לגמרי — להחזיק בה. כמה מחמומי-המוח שאפו להחזיק במקום בכל מחיר, אך מאכנו הבין שלא יהיה לו כל סיכוי להגן בהצלחה על הכפר מול גייסות סדירים. כאשר הגיעו ידיעות, ממנהל התחנה המקומי, כי הגיעו רכבות-צבא של האויב, הסיע מאכנו את צבאו הקטן אל מחוץ לכפר; הוא נלחם בהצלחה בפעולה של מישמר-עורפי, וביצע מסע מזורז של כ-130 ק"מ, ואז עצר להתאוששות.

כיבושה ופינוייה המוצלחים של גוליא-פוליה היו מיבצעו הצבאי החשוב הראשון של מאכנו. המיבצע החשוב השני היתה ההיתקלות בדיבריבקה, אשר התחוללה מספר ימים לאחר מכן. בעת מנוחה ביער שליד דיבריבקה הצטרף אליו כוח מורדים אחר, בפיקודו של אדם בשם שצ'וס, אותו פגש מקודם — בעת הלחימה באביב, ואשר השתתף בקונגרס בטאנארוג. הצבא המאוחד מנה כעת כמעט 1500 איש. מאכנו תיכנן פשיטה ארוכת-טווח (כפשיטות כה רבות אשר הולך מאוחר יותר), שתחצה את דרום-אוקראינה עד ים-אזוב. נתעוררה בעייה אחת בקשר למיספר פצועים מאנשי שצ'וס; אך אלה מצאו להם נערות בכפר, וכאשר נודע להן על המסע המוצע — מייד התנדבו כולן לנסוע עם הפצועים ביחד עם הצבא בעגלות איכרים ולהשגיח עליהם במשך המסע.

אחר כך באו מספר ימים של עיסוקים והכנות. שם היה גם המקום בו נתגבשה שיטת ההזנה של הצבא: באסיפה המונית היו האיכרים מציינים את בעלי המשקים העשירים ביותר. אלה (לא באופן בלתי-טבעי) היו מסכימים לספק כבשה אחת כל אחד. כל האיכרים סיפקו להם, כפי יכולתם. נתהווה גם תהליך של גיוס: אך אף מתנדב לא התקבל, אם לא היה עבורו נשק בנמצא; הנותרים נרשמו ברשימה.

וגם שם התנהלו אסיפות המוניות ממושכות, ונישאו נאומים אשר בהם התאמץ מאכנו להדגיש את הסכנה הנשקפת — לא רק מההטמאן ומהגרמנים, אלא גם מהגנראלים הלבנים בדרום-מזרח. ואז, לילה אחד, תקפו האוסטרים. מספר פרטיזנים עצרו את התקד-מותם בעוד הפצועים מוטענים על העגלות ומסעים אל תוך היער. הכפריים נתקפו פחד והתחננו לפני מאכנו לבל ייסוג, אך הוא ידע שהנסיכה היא הכרחית. כל אותו הלילה וביום המחרת נחבאו אנשיו ביער. רק אז, כאשר דווח כי האויב נמצא במיצעד בככר הראשית, הם פתחו בהתקפת-הנגד. הם נעו בגניבה, בקבוצות קטנות. נערה אחת ניסתה לתת אות-אזעקה, אך היא נתפסה והוכתה על ראשה כדי לעצור את צעקתה. הפרטיזנים טיפסו מעבר לקירות האחוריים ונכנסו לחנויות ולבתים הנשקפים אל הככר. גייסות האויב נמצאו במנוחה. רוביהם היו מסודרים בחצובה; כמה חיילים אף שכבו פרקדן. מאכנו פתח באש מטווח 70 מטרים. היה זה טבח יותר מאשר קרב. כמה מחיילי האויב הצליחו להימלט. אחרים התבצרו בתוך בתים, והבתים הועלו באש. הכפר ניעור כמו "קן נמלים". הכפריים זרמו מן הבתים החוצה כשבידיהם גרזינים ופטישים, כשהם רודפים אחר הנמלטים ומכים את השבויים. היו שם: בטאליון אוסטרי אחד, יחידות הטמאניות, יחידות מתנדבים מקרב הקולוניסטים הגרמנים (באוקראינה) ומחלקה של המיליציה. מאכנו הציל כעשרים אוסטרים ממעשה-לינוץ, חבש את פצעיהם, האכילם ושלחם לספר את סיפורם לחבריהם. כל השבויים האחרים הומתו, וכזה היה גם גורלה של הנערה שניסתה להזעיק את האויב. ביום המחרת הגיעו תגבורות אוסטריות עם מספר תותחי-שדה. המאכנוביסטים נאלצו לצאת את הכפר בגלל ההפגזה, והופגזו שנית כאשר התמקמו בעמדות ביער. מאכנו ושצ'וס הפצעו, שצ'וס בצורה רצינית. כפריים נפחדים זרמו אחריהם מן הכפר, אך למאכנו לא היו כל אמצעים בכדי לעזור להם. לא היתה בפניו כל אפשרות, מלבד נסיגה נוספת, והפעם מייד אל מחוץ לאיזור. בלילה הבא, בהימצאו קילומטרים הרחק

משם, יכול היה לראות את הזוהר בשמים, שהעיד כי בתיה של דיבריקה עולים בלהבות.

צבאות הכיבוש נסוגים – מלחמת האזרחים מחריפה

בשלושת השבועות הבאים כיסו פשיטותיו של מאכנו מאות רבות של קילומטרים ונצטיינו באכזריות קיצונית. הסיסמה היתה "מוות, מוות, מוות לכל העומדים לצידו של ההטמאן". הוא כתב לאחר מכן שזו לא היתה "סיסמה שנתחברה על-ידי אלה הישובים במשרדים... אלא הוכתבה על-ידי המציאות העובדתית". יחידותיו פעלו בסביבות ברדיאנסק, מאריופול ופאבלוגראד, כשהן מחסלות בעלי-אחוזות ואנשי מיליציה. כוחו העיקרי נתקל פעם בבטאליון הונגרי, והוכה קשות; מאכנו אמר ללוחמיו שיהיה עליהם ללמוד להילחם כדוגמת המאדיארים. אולם, ברוב המקרים הצליח להימנע מהיתקלות בצבאות הכובשים, אשר נטו יותר ויותר להתרכז במרכזים העירוניים ובצמתות הרכבת הגדולים.

תחום פעולותיו והיקפן התרחב. כעת לא ראה עוד את עצמו כמנהיג גרילה בלבד, אלא שוב כמכשיר של מהפכה חברתית. מדיניות הנקמה וההרס חדלה מהיות מתאימה לכך. המהפכה חייבת לבנות את מחסניה, את מלאי הנשק, הסוסים, הכסף והאספקה החיוניים לה. לאחר מחשבה בדבר האמצעים הנחוצים, הובאו המסקנות להצבעה באסיפה כללית של צבא המורדים, והאסיפה הצביעה בעד שיטה של החרמות מאורגנות. הוקמו טריבונאלים מהפכניים; אויבי-הציבור לא יומתו עוד מייד עם התפסם, אלא דינם יבוצע בפומבי לאחר תצוגה מסויימת של הליכים משפטיים. את צבא המורדים העיקרי החלה ללוות שיירה ארוכה של עגלות נושאות כסף מזומן וציוד, ועתה כבר ניתן היה להגיש עזרה מיידית לכפרים עניים אשר שכנו על דרך המסע.

בראשית אוקטובר נטשו האוסטרים את גוליא-פוליה, וצבא המורדים צעד פנימה, והפעם כדי להישאר — חוץ מהפסקה קצרה אחת — לכמה חודשים. פעולתו הראשונה של מאכנו היתה הצגת אולטי-מאטום בפני מפקד העיר אלכסנדרובסק (מטעם ההטמאן), בדרישה לשחרר את כל האסירים שבבית-הכלא. בעקובת זאת הגיעו חזרה לגוליא-פוליה מספר אנארכיסטים (ביניהם אחיו של מאכנו), אשר נתקבלו בקבלת-פנים גדולה. בואם איפשר תיגבור, שהיה נחוץ מאוד, של הצוותים הצבאיים והמנהליים.

מאכנו שהה בשדה כאשר הגיעו החדשות רבות-הערך מקיוב, בדבר הפלתו של ההטמאן סקורופאדסקי ונטילת השלטון באוקראינה בידי הדירקטוריון. הדירקטוריון היה מאותו גוון פוליטי, ולרוב גם מאותו הרכב אותו אנושי, כקודמתו ה"ראדה". בקרב האיכרים ניעורה צהלת נצחון, אך למאכנו היו ספיקות. הוא התייחס אל הדירקטוריון (שבהנהגת פטליוורה) כפי שהתייחס מקודם אל ה"ראדה", כאל מכשיר של השוביניזם הבורגני. אולם, באותו זמן היה גם צורך בזהירות: למהפכה הצעירה היו כבר אויבים רבים מאד, אך לא היו לה די כוחות צבא.

כאשר חזר מאכנו לגוליא-פוליה באו ימים של דיונים מלאי-דאגה באשר למדיניות שיש לאמץ. תיאורו של מאכנו את התקופה הזו אינו מושלם; הוא היה אדם גוסס כאשר הגיע לכתיבת פרק זה של זכרונותיו, וישנם חללים רבים בתיאורו. אך מה שברור הוא, כי בשלב אחד נתקבלה החלטה לשמור, לעת עתה, על יחס של נייטרליות זהירה; וכי ימים ספורים אחר-כך שונתה ההחלטה לחיוב המלחמה (בדירקטוריון). זכרונותיו של מאכנו אינם מספקים שום רמז לסיבה שגרמה לשינוי זה. יתכן והסיבה נעוצה בתקווה לבוא לידי איזשהו שיתוף פעולה עם הבולשביקים.

בסוף הסתיו ובחורף 1918 נשאה מיתקפת-הנגד של הצבא האדום את השלטון הסובייטי בחזית המזרחית עד אופה ואורנבורג. אולם,

מתקפת האדומים בדרום, נגד הקוזאקים וצבא-המתנדבים הלבן, הלכה ודעכה: היו הפרעות בעורף האדומים, והיתה אי שביעות רצון בקרב כמה מפקדים אדומים בדרגים הנמוכים. בנוסף לכך נפגעו הגייסות האדומים קשות ממגיפת הטיפוס. בנובמבר כבש דניקין את סטאברופול, ושבועות מעטים אחר-כך נשבר הצבא האדום של צפון-קווקז סופית.

משמעות נסיגת צבאות הכיבוש הגרמניים והאוסטרו-הונגריים מאוק-ראינה היתה הסתלקותו של הכוח היחיד, שיכול היה לכפות צורה מסוימת של סדר. באיזור החוף (של הים השחור) ובקרים נוסדו מספר שלטונות מקומיים חלשים וחולפים; דניקין שלח את נציגיו למרכזים העיקריים, וזמן קצר אחר-כך כבר היו הצרפתים נכונים לנחות בכוח מסויים. בקיוב עשה הדירקטוריון מאמצים נואשים לגייס ולקיים צבא, שיוכל לשמור על קיום שלטונו. הבולשביקים התכוונו לפתוח בפלישה נוספת. בפנים הארץ, לאורכם ולרוחבם של המחוזות החקלאיים, פעלו מפקדי-צבא ומנהיגי כנופיות רבים, מקשת רחבה של צבעים פוליטיים, כמה עם סיסמאות לאומיות או פוליטיות, וכמה — סתם שודדים. מצבו של מאכנו היה יוצא-דופן בגלל חוזק צבאו, בגלל האמון שרחשו לו הכפריים ובכלל טבע האידיאלים הפוליטיים והפרוגרמה שלו.

הנסיגה הגרמנית-אוסטרית העמידה בפני מאכנו אפשרות יחידה במינה לאסוף כמות רזרבית של כלי-נשק ואספקה, וזכרונותיו מלאים בתיאורי תקריות עם יחידות גרמניות נסוגות. נערכו כמה קרבות, היו הרבה פגישות למשא-ומתן והיו נסיונות להשיג את הדרוש בדרכים של עורמה ומירמה. מספר שבועות אלה הראו עלייה רבת-ערף, גם בכוחו האפקטיבי של הצבא המאכנוביסטי וגם בפירסומו ובשמו-הטוב של מאכנו עצמו. פירסומו לא היה עוד מקומי בלבד. הוא הוצג פעמים רבות ובאהדה בעיתונות של רוסיה הסובייטית כלוחם מהפכני אמיתי. באמצע דצמבר 1918 הוא קיבל הזמנה מהוועד הבולשביקי המחתרתי ביקטרינוסלב ליטול חלק בנסיון לכבוש את

העיר מידי חיל-המצב הפטליוריסטי וליטול על עצמו את הפיקוד על כל הכוחות המורדים. מאכנו הסכים.

הוא קידם את גייסותיו בלילה אל רובע-פועלים שבגדה המערבית של הדנייפר. הם נכנסו אל תוך העיר ברכבת-פועלים בשעת בוקר מוקדמת, כשכלי נישקם מוסתרים תחת כנפות מעיליהם הארוכים. תחנת הרכבת נתפסה מייד. כמה יחידות של פועלים בולשביקים ומספר ס"רים נכנסו אף הם לפעולה. קצין-ארטילריה פטליוריסטי עבר אל צד המהפכנים, עם מספר תותחים על צוותיהם. לאחר שלושה או ארבעה ימים של לחימה מבולבלת כבשו המורדים את חלקה הגדול של העיר. מאכנו כבש את בית-הסוהר ושיחרר את האסירים; הוא עצר את התובע, אשר הבטיח את הרשעתו עשר שנים קודם לכן, והרגו; הוא פירסם צווים האוסרים על הביזה. הוקם סובייט חדש כאוטוריטה השליטה, אך הוא פעל רק 24 שעות. הפטליוריסטים הביאו תגבורות והמאכנוביסטים נאלצו לסגת. ימים מספר אחר-כך דחק הצבא האדום את הפטליוריסטים החוצה.

נמצא בידינו תיאור הלחימה ביקטרינוסלב מאת פרופסור למשפטים באוניברסיטה המקומית, אשר התגורר עם אשתו בקומה אחת של בית שנשקף אל הכיכר, שהפכה לשטח הפקר בין הצדדים הלוחמים. הפגזים יללו מעל הראשים, וקלעי הכדורים הקישו על הגג. התושבים הבלתי-לוחמים שבבית הפרופסור התרכזו בקומה התחתונה, שנראתה להם הפחות מסוכנת ו"המתינו בשקט למוות". בערבו של היום הרביעי ללחימה פסקה האש. נשמעו רעשי דפיקות בדלת, וכעשרה אנשים התפרצו פנימה מהרחוב, ועמדו על דעתם שהבית נחוץ להם. בעל-הבית התחנן והתווכח: כתוצאה מכך הם הסכימו להשתמש רק בחדרים הקדמיים, ואת האחוריים השאירו לתושבים. כך עברו הדיירים אל אחורי הבית, אבל אורחיהם נדחקו אחריהם, ואנשים נוספים התקבצו פנימה מן הרחוב. ארוחה הונחה על השולחן, והפר-טיזנים התיישבו לאכול; גבירות הבית הזדרזו לשרתם.

אלה היו אנשי צוות של מחלקת-מיקלעים מאכנוביסטית. לבושם

היה מגוון — מדים מכל הסוגים, בגדי איכרים; חלקם לבשו מעילי פרווה אזרחיים יקרי-ערך. כולם היו חמושים מכף-רגל ועד ראש, כשרימוני-יד תלויים עליהם. אחד, שהיה שיכור מאד, לא פסק מלספר על הבורגנים שהרג. "הם היו מאד טפשיים", אמר. "הם צרחו כל הזמן". האנשים לא היו בלתי-ידידותיים. אחד שלף זוג גרביים, אותו הציע לאשת הפרופסור. היא היתה בטוחה שהגרביים הופשטו זה עתה מרגליה של אשה מתה, וסירבה בפחד; לאחר רגע מתוח הסכים בעל-הבית לקבל אותן עבור בתו.

איכר קשיש אחד היה מוכה תדהמה נוכח הפאר של פנים-הבית העירוני הראשון שראה מימיו, והיה מודה ברשמיות בין כל לעיסה ללעיסה. אחר-כך הצטרף אליהם מפקד היחידה. הוא לא הסכים לאכול או לשתות, אך ישב אל השולחן לשוחח. הוא היה אנטישמי. הוא תיאר את מנהיגו מאכנו כ"קומוניסט אמיתי, שלא כמו הפטליוריס-טים שמכרו את עצמם ליהודים". הוא המשיך להסביר כי כאשר היו כובשים עיר, היה מאכנו מתיר לאנשיו ליטול זוג אחד מכל דבר שנזקקו לו, בתנאי שהאיש יכול לשאת את שללו בעצמו. מי שלקח יותר מזה — היה נורה. אזרחים שוחר-י-שלום אינם צריכים לפחוד, מפני שהמאכנוביסטים הרגו רק גרמנים ויהודים; אלה, אחרי הכל, היו החלק העיקרי של הבורגנות.

בבוא הזמן יצאו אנשי-הכתה להחליף את חבריהם. המפקד נתן רשות לחסום את המעבר שבין החדרים הקדמיים לבין האחוריים. במשך הלילה נכנסו פנימה כמה אנשים, והחליפו ביניהם כמה מילים במהירות ליד הדלת הפנימית. נשמעו חילופי יריות לסירוגין, והתפר-צויות של אש מכונות-ירייה מכיוון הככר הקדמית. בבוקר המחרת היה הכל שקט, כשהאנשים נמצאים בעמדותיהם בככר. בחדר הקדמי נפרץ ארון, וכל הבגדים נגנבו; שק של רימוני-יד היה מונח מתחת למיטה. בעל-הבית קרא לאחד הפרטיזנים, שבא ואסף את הפצצות. כאשר החלו שוב יריות, היו אלה מצד התגבורות הפטליוריסטיות, והמאכנוביסטים נסוגו.

מרכז של אופוזיציה אידיאולוגית

אחרי הלחימה ביקטרינוסלב חזרו המאכנוביסטים לכיוון גוליא-פוליה. הצבאות האדומים המתקדמים לא נכנסו לאיזור הזה בשבועות הראשונים של 1919, כאשר מאכנו וציוותו המשיכו לעסוק בהתארגנות צבאית וחברתית. בתקופה זו נוצרו האתחלאות למה שניתן לכנות "המימשל המאכנוביסטי": התכנסו שני קונגרסים, הראשון בינואר בווליקאיה-מיכאילובקה, והשני — שלושה שבועות אחר-כך — בגוליא-פוליה. בקונגרסים השתתפו נציגים של איכרים, של פועלים ושל חיילי צבא המורדים, וכוונתם היתה לאשר ולרשום בפרוטוקול את החלטותיהם של המוני העמלים, ולהיחשב כסמכות העליונה של האיזור המשחורר. איזור זה היה לעת עתה כפרי בלבד, וייצוג הפועלים בקונגרס היה לא משמעותי. נציגי האיכרים, בכל אופן, באו מ-32 "וולוסט" (מחוזות-כפר).

נישאו שם נאומים מהפכניים מעוררים: האימפריאליסטים האירופיים והאמריקאיים, ונושאי כליהם כמו דניקין, קולצ'אק ופטליוורה, זכו במטר חרפות וגידופים. בהחלטה הכללית נכללה גם אזהרה: "הקונ-גרס חייב, כמו כן, להכריז בצער עמוק כי, מלבד האויבים מחוץ, מאיימת סכנה — אולי גדולה עוד יותר — מבית על המהפכה של הפועלים והאיכרים הרוסיים והאוקראיניים, סכנה הנובעת מליקוייה הפנימיים של המהפכה. הממשלות הסובייטיות של רוסיה ושל אוקראינה עושות מאמצים כדי לשלול מנציגי הסובייטים המקומיים של האיכרים והפועלים את החופש ואת האוטונומיה שלהם, על-ידי הפקודות והצווים שהן מפרסמות". בהמשך נוסח ההחלטה נאמר כי המפלגה הבושלביקית ממשיכה ב"דרישתה למונופול על המהפכה". ההישג האזרחי העיקרי היה ייסודו של סובייט איזורי צבאי-מהפכני של איכרים, פועלים ומורדים (חיילי הצבא); זו היתה ועדה מתמדת, שהיתה חסרת סמכויות ליזום מדיניות, ונוצרה אך ורק כדי לדאוג לביצוע החלטותיהם של הקונגרסים התקופתיים. בין השאר התקבלה

בחיוב גם ההצעה להקים מחדש את הקומונות החקלאיות הקודמות. הועברה גם החלטה הקוראת לזירוז הקמתם של סובייטים "חופשיים", כלומר — א-פוליטיים, של העמלים בכל האיזורים; והחלטה אחרת האיצה ליצור "איחוד ישיר" בין האיכרים שבחבלים הכפריים לבין הפועלים שבערים. החלטה אחרונה זו נותרה על הנייר בלבד; דרכי התחבורה והתקשורת היו במצב גרוע, והיה מיגוון רחב מדי של כוחות כיבוש צבאיים, עובדה שלא איפשרה ליצור קשר אמיתי בין הכפריים לבין פועלי הערים הגדולות. אולם, המאכנוביסטים עשו לפחות את המחווה הראוי להתכבד, בשולחם מיטען גדול של חיטה אל פועלי החרושת הרעבים של פטרוגראד ומוסקבה.

על כל פנים, הדגש העיקרי בשני הקונגרסים הושם על הגנה. מאכנו למד את הלקח של אביב 1918: מהפכה חברתית חייבת להיות בעלת כוח צבאי יעיל להגנתה. בכל משך השבועות הראשונים של 1919 לחמו יחידות מאכנוביסטיות נגד הלבנים בדרום, ומערכות אלה גילו למאכנו את הליקויים שבשיטה ההתנדבותית. זרם המתנדבים לא יבש: לעיתים היו יותר מתנדבים מאשר כלי נשק לחימושם. אך הזרם נטה להתכווץ, והיה בלתי-ניתן לחזייה מראש. בודדים וקבוצות נטו להתעייף מהמלחמה ולחזור לבתיהם. היה נחוץ להעמיד את שאלת כוח-האדם על בסיס קבוע. בהתאם לכך, לאחר שמאכנו עמד על הצורך הזה, העביר הקונגרס השני החלטה המחייבת "גיוס כללי, התנדבותי ושוויוני". הקו האנארכיסטי-אורתודוקסי, כפי שבא לידי ביטוי בפגישה אנארכיסטית בתקופה ההיא, היה ש"שום צבא-חובה... אינו יכול להיחשב כמגן האמיתי של המהפכה החברתית". התפתח ויכוח סביב השאלה, אם יכול גיוס להיחשב כ"רצוני" (ללא התחשבות ברגשות האנשים), אם הוא מתקיים כתוצאה של החלטה שנתקבלה מרצון חופשי על-ידי נציגי כלל הקהילה. ידו של מאכנו היתה על העליונה. סופר סובייטי (קובאנין) מעלה את ההשערה, שהעניין הוכיח כי מאכנו הכיר את איכריו יותר טוב מאשר האינטלקטואלים האנארכיסטיים: האיכרים נמנעו מהתנדבות, בגלל שידעו כי הלבנים

נהגו לירות בכל המתנדבים האדומים. כמגוייסים הם היו עתידים להיות בטוחים יותר.

ההתקשרות הראשונה בין מטהו של מאכנו לבין זה של דיבנקו — המפקד המקומי של הצבא האדום — התקיימה בסוף חודש פברואר. היחסים היו ידידותיים. כל צד נזקק לברית הצבאית. מאכנו המשיך להופיע בעיתונות הסובייטית כגיבור של המוני העמלים, וכאשר הציע הצבא האדום במארס לאחד את הכוחות הצבאיים נגד דניקין (שהיה כעת המפקד העליון של כל כוחות הלבנים בדרום), הצליחו להגיע להסכמה תוך זמן קצר.

שלוש פעמים עתיד היה מאכנו לנהל משא-ומתן עם הבולשביקים. בהסכם הראשון הזה נאמר כי הצבא המאכנוביסטי יהיה כפוף למטרות מיבצעיות לפיקוד העליון של הצבא האדום. יותר מזה, הצבא המאכנוביסטי יקבל את ממוני הצבא האדום כקומיסארים פוליטיים שלו, מהדרג העליון ועד הדרג הגדודי. הצבא יקבל מהבולשביקים נשק ואספקה, בכמות שווה לכמות אותה יקבלו היחידות הקרובות של הצבא האדום. הצבא ימשיך לשמור על שמו — צבא המורדים (מאוחר יותר הוא עתיד לאמץ לעצמו את השם: "צבא המורדים המהפכני של אוקראינה (מאכנוביסטים)",) וכן ימשיך להחזיק בדגליו השחורים (האנארכיסטיים). דבר לא נאמר בהסכם על אופיו העתיד של המינהל האזרחי בשטחים שהוחזקו על-ידי המאכנוביסטים.

ההסכם עם מאכנו סימן את ראשיתן של מספר הצלחות אדומות בדרום. בסוף חודש מארס 1919 כבש גריגורייב את חרסון (גריגורייב — קצין צאריסטי לשעבר, שירת את אנשי פטליורה ואחר-כך ערק עם צבא הפרטיזנים שלו אל הצד הבולשביקי). באפריל פינו הצרפתים במהירות את אודיסה, והאדומים צעדו אל תוך העיר. באותו חודש כבש הצבא האדום את קרים.

אבל, למרות זאת, נתקלו הבולשביקים בקשיים בבואם לשלב את הפרובינציות הדרומיות — שנכבשו מחדש זה עתה — עם השטחים

האדומים הקודמים לכדי יחידה אחת. המדיניות הבולשביקית הסכימה ותמכה בחלוקת אדמותיהן של חלק מהאחוזות הגדולות לאיכרים העניים. אולם, אותה מדיניות קבעה גם שיתר האדמות של האחוזות הגדולות חייבות להיות מנוהלות כחוות ממשלתיות: כרמי הענבים ושדות סלק-סוכר ייפכו לרכוש המדינה, וכמו כן כל בעלי-החיים והציוד שהיו שייכים לאצולה שהורדה מנכסיה. האיכרים, מצד שני, עמדו על כך שכל רכוש בעלי האדמות הקודמים הוא עתה שלהם בזכות, כפי שאורגן הדבר הגוליא-פוליה (הקומונות החקלאיות של מאכנו היו, כאמור, על בסיס רצוני לגמרי). יותר מזה, הצבאות האדומים הסתמכו על הייצור המקומי לקיומם, דבר שמשמעותו היתה החרמות וצווי גיוס. קומיסארים אדומים ואנשי "צ'קה" (אשר לעיתים קרובות היו יהודים) הפכו במהרה למטרה לשינאה. האירגון המפלגתי הבולשביקי והתעמולה הבולשביקית היו חלשים למדי ברוב הערים, ולא היו בנמצא כלל באיזורים הכפריים.

באותו זמן נעשו עבר נסיונות להקמת "ועדי איכרים עניים" אך נסיונות אלה לא היו יעילים. לאיכרים העניים לא היה פנאי לשבת בוועדים, אשר ישיבותיהם היו לרוב מלאות בקולאקים. בכל מקרה, היו רק מעט סיבות שיעודדו את האיכרים העניים לשתף פעולה עם שליטיהם החדשים. הכפריים, אמידים ועניים כאחד, היו מאוחדים באופוזיציה שלהם לשלטונות. חלק מהם האמינו כי מפלגה חדשה עלתה לשלטון במוסקבה. הם היו בעד הבולשביקים שנתנו להם את האדמה — הם הצהירו — אך היו נגד הקומוניסטים שמנסים כעת לשדוד אותם. נראה היה להם כי הנסיון האחרון שרכשו הוכיח, שניתן להתנגד בהצלחה לשלטון; לכל אורכו ורוחבו של האיזור היו נסיונות לעכב משלוחי אספקה, הצתות, מעשי לינץ' ופעילות של קבוצות מזויינות.

ההתמררות החלה להתפשט אל אותן יחידות של הצבא האדום אשר אנשיהן גויסו מהמקום. דיווחים נאמנים סיפרו כי הדיביזיה השנייה של הצבא האדום האוקראיני היתה במצב של התפוררות בשל

"חוסר-משמעת, שכרות, משחקי-קלפים, אנטי-קומוניזם, אנטישמיות, פרו-מאכנוביזם וסיסמאות הדגל-השחור".

הזכרת הדגל השחור איננה תופעה מבודדת. מאלכסנדרובסק וממרכזים אחרים הגיעו דיווחים על השפעה אנארכיסטית. בערך באותו זמן כינסו האנארכיסטים ועידה בקורסק, ובאחת מהחלטותיה נאמר כי "יש סיכויים רבים לכך, שהמהפכה האוקראינית תיהפך במהירות לאנארכיסטית, אם לשפוט על פי הרעיונות העומדים מאחוריה". חומרת המצב הזמינה נקיטת אמצעים מחודשת מצד הבולשביקים נגד האנארכיסטים. העיתון האנארכיסטי הראשי באוקראינה — "נאבאט" ("פעמון אזעקה") — הושתק, וחברי מערכת-העיתון נפוצו לכל עבר תחת איום במאסר. כמה מהם באו אל מאכנו לגוליא-פוליה; וולין, האינטלקטואל החשוב שביניהם, עוכב בדרך, אך הגיע לשם בקיץ ונבחר למישרת יושב-ראש הסובייט הצבאי-מהפכני. ארשינוב הגיע עוד קודם (באפריל) ממוסקבה, ונטל על עצמו את האחריות לחינוך ולתעמולה המאכנו-ביסטיים. היה יסוד לחשדות הבולשביקים כי גוליא-פוליה עומדת להיפך למרכז של אופוזיציה אידיאולוגית.

בין שני אויבים

היחסים בין הבולשביקים לבין המאכנוביסטים היו כבר במצב של הידרדרות כאשר יזם הסובייט הצבאי-מהפכני בגוליא-פוליה את כינוסו, באפריל 1919, של הקונגרס השלישי של האיכרים, הפועלים והמורדים. כאשר התכנס הקונגרס התקבל מיברק מדיבנקו, המכריז עליו כעל קונטר-רבולוציוני. מאכנו היה אז בחזית; אך האינטלקטואלים שהגיעו זה מקרוב שלחו בחזרה תשובה ארוכה, בה טענו כי הקונגרס הוא ביטוי של רצון ההמונים העמלים. בינתיים המשיך שיתוף הפעולה הצבאי. אנטונוב-אובנסקו ערך ביקור-ידידות במטה

המאכנוביסטי ב-29 באפריל, וס. קאמנייב עשה כדוגמתו ב-4 במאי. קאמנייב חשב זאת לנכון לפזר את הסובייט הצבאי-מהפכני; הוא נענה כי, שלא כמו גופים בעלי שמות דומים במקומות אחרים, אשר היו כלים של מפלגות פוליטיות, הרי הסובייט הצבאי-מהפכני המקומי היה יצירתם של המוני העמלים עצמם.

בתקופה זו פסקו להופיע ידיעות חיוביות על מאכנו בעיתונות הסובייטית; ננקטה גישה יותר ויותר ביקורתית. אספקה לא הגיעה עוד אל היחידות והאיזורים המאכנוביסטיים. העובדה שטרוצקי (אשר לגביו היו רעיונותיו של מאכנו ושיטותיו חייבים בהוקעה) הקדיש תשומת-לב אישית רבה יותר לחזית הדרומית יכולה להיות רבת-משמעות. אבל בחודש מאי השתנה המצב הצבאי לגמרי: גריגורייב, המפקד הסובייטי העיקרי בדרום-מערב, פתח במרידה נגד אדוניו הבולשביקים והכריז על עצמו כהטמאן של חרסון ושל איזור הטאוריד.

גייסות חיל-המצב בכמה מרכזים נשארו נאמנים למוסקבה; במרכזים אחרים הכריזו החיילים על נייטרליות. גייסות סובייטיים רבים עברו לצידו של גריגורייב. האיכרים (עד כמה שנחשבו) היו אנטי-בולשביקיים. החזית הסובייטית הדרום-מערבית התמוטטה. אילו ערק גם מאכנו — עתידה היתה גם החזית הדרום-מערבית להתמוטט. ב-12 במאי טלגרף קאמנייב למאכנו את החדשות בדבר מרידת גריגורייב: "הרגע המכריע הגיע — או שתתייצב לצד הפועלים והאיכרים של כל רוסיה, או שתפתח, בעצם, את החזית לאויב... אני סומך על כבודך המהפכני". מאכנו ענה כי הוא אינו יודע מה הן כוונותיו של גריגורייב: אם הוא מתכוון להקים ממשלה — הרי הוא הרפתקן פשוט. בינתיים נשאר הצבא המאכנוביסטי "נאמן ללא שינוי למהפכה של האיכרים והפועלים, אך לא למכשירי האלימות כדוגמת הקומיסארים שלך, וכדוגמת ה"צ'קה". באותו זמן פירסם מאכנו פקודה כללית לגייסותיו הניצבים מול דניקין: כולם בחזית חייבים לעמוד בחוזקה, בלי להתחשב במריבות שבין הבולשביקים

לבין גריגורייב. על כל פנים, במהרה נתגלה בבירור כי גריגורייב לא היה גורם בעל-חשיבות. גייסותיו ביצעו פוגרומים אכזריים, ומספר לא מבוטל של מעשי שוד וביזה; אך לא היתה לגריגורייב כל יכולת קונסטרוקטיבית, והוא נתקשה מאוד לשמור על צבאו כצבא מאוחד. בתוך שבועות מעטים הפך להיות לא יותר מאשר מנהיג כנופיה, עם אלפיים או שלושת-אלפים לוחמים. הבולשביקים הרגישו שוב שהם יכולים לנקוט קו נוקשה יותר כלפי מאכנו.

במחציתו השניה של חודש מאי שלחה ה"ציקה" שני סוכנים להתנקש בחייו של מאכנו; אחד איבד את עצביו והתוודה בפני ה"ראוודקה" (השירות החשאי) של המורדים. שניהם הוצאו להורג. בתקופה זו כבר היו השירותים החשאיים, גם של המאכנוביסטים וגם של השלטונות הסובייטיים, עסוקים כל אחד בחדירה אל הצד השני — מצב עניינים שנמשך עד 1921. מאכנו קיבל אתראה לבל יעז להיכנס לאיזושהי עיר המוחזקת בידי הבולשביקים. עצירת האספקה למורדים על-ידי האדומים נתפתחה לכלל הטלת הסגר על האיזור. היחידות המאכנוביסטיות שבחזית נותרו כמעט ללא תחמושת (אנשי מאכנו לא למדו אף פעם לשמור על נישקם ועל תחמושתם; למרות הכמויות העצומות שהשיגו, בדרך זו או אחרת, תמיד נמצאו במחסור).

הסיבה לפרוץ המשבר הגלוי היתה נעוצה בהחלטה לכנס קונגרס רביעי של נציגי איכרים, פועלים ומורדים בגוליא-פוליה. הידרדרות זו של היחסים עם הבולשביקים קרתה בזמן שדניקין פתח בהסתערותו, במיתקפת האביב הגדולה שלו: הסובייט הצבאי-מהפכני הודיע ב-30 במאי 1919 כי המצב היה כזה ש"אפשר יהיה לטפל בו רק על-ידי ההמונים העמלים עצמם, ולא על-ידי אישים בודדים או מפלגות פוליטיות". אנשי השורה של הצבא האדום הוזמנו בפומבי לשלוח את נציגיהם לקונגרס, על בסיס שווה ליחידות המאכנו-ביסטיות.

יתכן כי טרוצקי, אשר שהה אז בחארקוב, קיבל דיווח על נוסח

ההזמנה לכינוס הקונגרס, ויתכן שלא קיבל, כאשר כתב את גינוי ה"מאכנובשצ'ינה" בעיתון הרכבת שלו "נא פוטי" ("על הדרך"), ב-2 ביוני. על כל מקרה, גישתם של אנשי השורה בצבא האדום (אשר נאמנותם המוטל בספק הוכחה בפרשת גריגורייב) הזמינה נקיטת אמצעים דראסטיים יותר. צו מספר 1824, שנחתם על-ידי טרוצקי בחארקוב, ב-4 ביוני, אסר על קיום הקונגרס, הכריז כי כל השתתפות בו תיחשב כבגידה חמורה במדינה הסובייטי ופקד על מאסר כל הנציגים שנבחרו וכל האנשים שעסקו בהפצת ההזמנות. יש יסוד להאמין כי צו (סודי) נוסף קרא למאסרו של מאכנוב. שום העתק של צו מס' 1824 לא נשלח ישירות אל מאכנוב. בינתיים היתה המיתקפה הלבנה אוספת עוצמה ותאוצה. גוליא-פוליה נכבשה על-ידי קוזאקים ב-6 ליוני. ביום המחרת נשלחה רכבת משורינת של הצבא האדום כתגבורת למאכנוב, בצירוף הודעה שמצפים כי יחידותיו תתנגדנה עד הסוף; הוא עצמו קיבל הזמנה לבוא להתייעצות עם וורשילוב ומז'לאוק במטה הראשי שלהם. בעת ההיא כבר היה בידי מאכנוב הנוסח של צו מס' 1824, וצו נוסף — שעל פיו היה עליו למסור את הפיקוד. ב-9 ביוני הוא שלח מברק ארוך לוורשילוב, והעתקים ממנו ללנין וטרוצקי. הוא הזים את ההאשמות שהועלו נגדו, ועמד על כך שהבולשביקים מצאו כי שיטות המורדים אינן יכולות לדור בכפיפה אחת עם הדיקטטורה שלהם; אך הוא הוסיף גם, כי לנוכח חומרת המצב ולנוכח עוינות הבולשביקים כלפיו הוא מציע להתפטר מעמדת הפיקוד שלו. על פי העובדות הנמצאות בדינו קשה לעקוב אחר מהלכם המדוייק של המאורעות בתקופה מבולבלת זו. על כל פנים, מאכנוב הגיע לאלכסנדרובסק ומסר את הפיקוד על צבא המורדים לקצין של הצבא האדום, אשר היה מנותק זמנית מכל קשר עם חארקוב. הוא הורה למפקדי יחידותיו, אשר היו מסופחות לצבא האדום, להישאר בעמדותיהם. הוא עצמו, עם כוח קטן של פרשים נבחרים, חצה את הדנייפר מערבה.

בעת שממזרח לנהר איבדו הבולשביקים, בזו אחר זו, את יקטרינוסלב ואת חארקוב, נלחם מאכנו — על הגדה המערבית — בקרבות קטנים נגד כל יחידה בולשביקית שהתנגדה לו, כשהוא מחסל אירגונים בולשביקיים ויחידות "צ'קה" בכפרים, וכשהוא מעודד את הכפריים להקים סובייטים חופשיים. לקראת סוף חודש יוני בא לכדי התקשרות עם גריגורייב.

מאכנו האמין שגריגורייב הוא הרפתקן, ולפיכך — קונטר-רבולוציונר (כמו שכל ההרפתקנים היו קונטר-רבולוציונרים מעצם היותם הרפתקנים). באותו זמן היתה התנהגותו מוכתבת, יותר מאשר תמיד, על-ידי הנחיצות לבנות את צבאו. הוא חש כי בצבאו של גריגורייב מצוי חומר פוטנציאלי טוב. לפיכך הסכים לקיים פגישה, ובאמצע יולי הגיע גריגורייב אל מטהו של מאכנו. הוא עשה רושם ראשון רע, כאשר העיר הערה פוגעת אודות היהודים שנמצאו שם, והרושם הזה נשאר לכל משך הפגישה. המאכנוביסטים החזיקו בדיעה, שמטרת שיתוף הפעולה המוצע היתה ללחום נגד הלבנים ונגד הבולשביקים; אך הם עמדו על כך שלחימה בבולשביקים היתה פעולה קונטר-רבולוציונית אם אינה נעשית בשם המהפכה החברתית.

גישתו של גריגורייב היתה שהבולשביקים והפטליוריסטים היו חזירים; היה לו נסיון אתם, והוא ידע. הוא סבר שניתן להצטרף לכל בעל-ברית נגד הבולשביקים. באשר ללבנים, לא היה לו כל נסיון אישי אתם, ולכן הוא לא ידע מה אופיים.

ההתלכדות היתה קצרת ימים שני שליחים של הצבא הלבן נתפסו במטהו של מאכנו, כשמכתב אל גריגורייב בידיהם. הם חוסלו בחשאי, ושעות מספר אחר-כך נורו גריגורייב ושומרי-ראשו בפגישה פרטית על-ידי אנשי מטה הפיקוד המאכנוביסטי. כונסה אסיפה משותפת לשני הצבאות, בה נאמו לפני החיילים גם מאכנו וגם קציניו הבכירים. האסיפה קיבלה בחיוב את מה שאירע, כיון שזה היה "נחוץ מבחינה היסטורית". כל היחידות הפרטיזניות שהיו מקודם

תחת פיקודו של גריגורייב צורפו אל צבא המורדים המאכנוביסטי הכללי.

התועמלנים המאכנוביסטיים נתנו את מלוא הפירסום אודות הוצאתו-להורג של גריגורייב. העתק של המיברק שהופץ, המודיע על המאורע, נשלח לקרמלין במוסקבה. אולם, תוספת הכוח הצבאי לא היתה כה גדולה כפי שציפה מאכנו שתהיה. אנשי גריגורייב לא התנסו בלחימה רצינית מזה שבועות רבים; ביזה בלתי-מוגבלת, פוגרומים ושכרות גרמו להם לדמוראליזציה. וכפי שוולין מציג זאת: "הם היו אנשים נבערים, וכיון שקנו להם מנהגים נפסדים במשך שהותם עם גריגורייב, לא היו יכולים להתעלות אל הרמה המוסרית של הפרטיזנים המאכנוביסטיים".

קרב פרגונובקה

הקייץ של שנת 1919 נשא בחובו אסון צבאי גדל והולך עבור הצבאות הסובייטיים בדרום. התקדמותו של דניקין נמשכה. ביולי נסוג הצבא האדום מקרים. באוגוסט כבש דניקין את חרסון, ניקולאייב ואת אודיסה — לחופו של הים השחור, ואת קיוב בצפון. הרחק מזרחה פתח הגנרל מאמונטוב בפשיטתו הספקטקולרית אל מאחורי קווי האדומים. ארשינוב מזכיר את ה"בחילה" שחש מאכנו נוכח חלשתם של הבולשביקים. ובאמת, התמונה הכללית הזכירה את החודשים הראשונים של 1918, כאשר התקדמו הגרמנים אל תוך אוקראינה. הצבאות האדומים בדרום, בלתי-יעילים ובמצב של דמוראליזציה, עמדו בפני התפוררות. ביולי שלח מאכנו הודעות ליחידותיו הקודמות, אשר היו עדיין עם הצבאות האדומים, והורה להן לחזור. רובן הצטרפו אליו באוגוסט ליד אליזבטגראד. מספר חיילים אדומים באו אתם. מאכנו בילה כמה ימים באירגונם מחדש של כוחותיו, שכללו עתה יותר מ-15000 איש; הם התחלקו לארבע

בריגאדות של חיל-רגלים, בריגאדת פרשים, יחידת ארטילריה וגדוד מיוחד של מכוונות-ירייה, שהיה מצוייד ב-500 מיקלעים.

את ראשית התקופה החדשה הזו של פעולותיו סימל פירסום צו מס' 1, ב-5 באוגוסט 1919. בצו זה פורטו העקרונות הכלליים להתנהגות המורדים. אויביהם הוכנסו ברשימה: הבורגנות העשירה — תהיה זו רוסית, אוקראינית או יהודית — ויותר מזה, כל אלה אשר החזיקו בסדר חברתי בלתי-צודק בעל אופי בורגני, כמו הקומיסארים הבולשביקיים, ה"צ'קה" וחברי יחידות-העונשין. אלה האחרונים חייבים להיאסר ולהישלח אל מטה הפיקוד, או להיירות במקום — במידה וינסו להתנגד. המורדים חייבים לפנות עורף לכל מחשבה על רווח אישי: הכאת יהודים שלווים או שדידתם — אסורה בתכלית האיסור; אסורה כל החרמת רכוש שרירותית או עצמאית. ההתנהגות חייבת להיות מסודרת וממושמעת. שכרות היתה פשע ובמיוחד — להיראות שיכור ברחובות. מורד חייב תמיד להיות מוכן לקרב; אך הוא חייב לנהוג בהתחשבות כלפי האוכלוסיה המקומית. לאחר פירסום צו זה כבש צבא המורדים את אליזבטגראד מידי הלבנים, ולחץ הלאה לעבר אודיסה.

יש הוכחות טובות לכך, שהלבנים הסיקו מהר את המסקנה, שצבאו החדש של מאכנו היה יריבם המיידית הקשה ביותר. גייסות מיוחדים נאספו להישלח כנגדו — גדודי קצינים יחידות נבחרות של פרשים, אשר כושר הלחימה שלהם זכה להערכתו של מאכנו.

נערך קרב מתוכנן מראש צפונית לאודיסה, והמורדים הוכו; יריביהם היו בכוח חזק וגדול מדי עבורם, וכמו תמיד — הם עצמם חסרו תחמושת. הלחץ מצד הלבנים נתחזק, ומאכנו נאלץ לסגת צפונה, ואחר-כך לכיוון צפון-מערב.

וולין, אשר נטל חלק בלחימה זו, השאיר תיאור חי של נסיגת הכוח העיקרי בחום ובאבק של הסתיו, שהיה יבש באופן יוצא-מן-הכלל. הפרשים היו הרחק בעורפו של הטור ובאגפיו, כשהם מנהלים קרבות בלתי-פוסקים עם פטרולים לבנים. חיל-הרגלים נסע בעגלות איכרים,

שהיו רתומות לשני סוסים ("טאצ'אנקות") — שני פרטיזנים ונהג על כל אחת — כשעל ה"טאצ'אנקא" הראשונה בטור מתנוסס הדגל השחור, ועליו הסיסמאות: "חרות או מוות", ו-"האדמה לאיכרים, בתי-החרושת לפועלים". היו עגלות רבות לאין-ספור אשר נשאו פצועים, ואל השיירה הצטרפו משפחות איכרים על כל רכושן ובעלי-החיים שלהן — פליטים שנמלטו ממעשי האכזריות של הלבנים.

נעשה נסיון אחד להיעצר להגנה, אך האויב היה חזק מדי והנסיגה נמשכה. בסוף ספטמבר (1919) יצר הטור מגע עם כוח פטליוריסטי חזק ליד אומאן ופרגונובקה. נפתח משא-ומתן עם הפטליוריסטים, עם הרבה חשדות הדדיים בלתי-נמנעים. הם הגיעו להסכם, על פיו יטפלו הפטליוריסטים בפצועיו של מאכנו, וינקטו עמדה נייטראלית בינו לבין הלבנים. מאכנוביסטים פתחו מייד בנסיון לשכנע את אנשי-השורה הפטליוריסטים שבעמדות, וכרוזים — שהודפסו במהירות במכונת-הדפוס הניידת, הופצו ביניהם. אך לפני שיוכלו לצפות בתוצאות כלשהן נודע למאכנו כי הפטליוריסטים ניהלו מאחורי גבו משא-ומתן עם הפיקוד הלבן. הוא היה מוקף מכל הצדדים.

ב-26 בספטמבר פתח מאכנו בהתקפת-נגד בכל כוחו נגד עמדות הלבנים. זה היה הקרב העקוב-מדם ביותר מכל קרבותיו של מאכנו. לאחר עשרים-וארבע שעות של לחימה הובסו הלבנים (הם איבדו 20 תותחים ו-120 מכונות-ירייה), והמורדים התקדמו במהירות מערבה.

התקדמותם דרך עורף הלבנים, שהוחזק על-ידי כוחות דלילים, היתה מהירה במידה שלא תיאמן. בתוך שבועיים הם כבשו את קריבוי-רוג, ניקופול, אלכסנדרובסק, גוליא-פוליה; ואת מליטפול, ברדיאנסק ומאריופול שעל חוף ים-אזוב. ב-26 באוקטובר הם כבשו את יקטרינוסלב. לפיכך יש מן הצדק בטענה, שפרגונובקה היה אחד הקרבות המכריעים במלחמת-האזרחים בדרום.

העיר והמהפכה האנארכיסטית

שלושת או ארבעת החודשים הבאים, מאוקטובר 1919 ואילך, סימלו את שיא הקריירה של מאכנו. את הצבאות הלבנים של דניקין הינחה ההימור הגדול של מסעם לעבר מוסקבה. הם הגיעו אל אורל, הנקודה הצפונית ביותר בהתקדמותם, זמן קצר לאחר פריצתו של מאכנו מן הכיתור בפרגונובקה. אך הלבנים נכשלו בנסיונותיהם לגייס חיילים כתגבורת, וחסרו להם אנשים בכדי להחזיק ביעילות את איזורי העורף. סילוק מאכנו ממרכז אחד חייב הוצאת חיל-מצב ממרכז אחר. ערים רבות החליפו ידיים מספר פעמים במשך שבועות אלה. המיבצעים כיסו כמעט את כל דרכי האספקה והקשר של הלבנים. כמויות עצומות של אספקה נתפסו כאשר כבש מאכנו את צמתות הרכבת הגדולים, וקווי האספקה מנמלי הים-השחור אל הלבנים נותקו שוב ושוב.

מאכנו לא היה מנהיג הגרילה היחיד שלחם נגד דניקין; באיזור פעלו כמה קבוצות קטנות יותר, מהן שהכריזו על עצמן כפרו-מאכנוביסטיות, מהן כפרו-פטליוריסטיות. אולם, אלה היו חסרות חשיבות בהשוואה למאכנוביסטים, אשר במשך כמה חודשים ייסדו את מה שהגיע לכדי רפובליקה חופשית, ששיטחה כלל את רובה של דרום-אוקראינה. הכפריים ניצבו בנאמנות מאחורי מאכנו; שיטת החוות הממשלתיות והאיסוף-בכוח של התבואה הפכו אותם לאנטי-סובייטיים, ואילו התנהגות הלבנים הפכה אותם ל"אנטי-דניקין" בצורה חריפה עוד יותר. נסיונות הסובייטים לפלג את האיכרות ולבודד את הקולאקים נכשלו עד כה. עוד קודם, בפברואר, הכריז הקונגרס בגוליא-פוליה כי "זה חיוני שלא לפלג את העמלים לקבוצות העוינות זו את זו... הדרכים והאמצעים של הסדר האגרארי החדש שלנו חייבים להיקבע על-ידי החלטה חופשית וטבעית, ועל-ידי יוזמת האיכרות ככלל". קיומה של שכבת הקולאקים הוכר, אך הורגש שזו תהיה בעיה שתיפתר במשך הזמן. כך בסוף השנה

(1919) עוד היתה התחושה הכללית בכפרים תחושה של נכונות רבה לתמוך בקו המאכנוביסטי הזה.

למאכנו ולסובייט הצבאי-מהפכני שלו לא היה שום צורך לחשוש, עד כמה שזה נגע לאיכרים. הערים, לעומת זאת, הציבו בעיה יותר מסובכת, אך חשובה ביותר. בתחילת אוקטובר, כאשר קרבו הפרטיזנים של מאכנו אל ברדיאנסק, הוא פירסם פקודת-יום: "חברים מורדים! כל יום העובר רואה התרחבות של איזור פעילותו של צבא המורדים המהפכני. נראה כי השעה בה ישחררו המורדים עיר, או מה ערים, מאחיזתו של דניקין, איננה רחוקה. זו תהיה עיר (מודגש במקור) שתשוחרר על-ידי המורדים המאכנוביסטיים מכל צורה של שלטון. זו תהיה עיר אשר בה, תחת הגנת המורדים המהפכניים, יתפתחו חיים חופשיים, בתוכם יצמח אירגון חופשי של הפועלים תוך כדי איחוד עם האיכרים והמורדים". שבועיים מאוחר יותר, בעומדם בשערי יקטרינוסלב, הופיעה נימה של התרגשות בפקודת-היום: "אופי התנהגותנו בערים שאנו כובשים הוא שאלה של חיים או מוות עבור תנועתו כולה". בכל הערים שנכבשו הודבקו מודעות שדיווחו לתושבים כי המקום נתפס, לעת עתה, בידי צבא המורדים המהפכני המאכנוביסטי, כוח שאיננו פועל בשירותה של שום ממשלה, שום מפלגה פוליטית ושום דיקטטורה: מטרתו היחידה של הצבא היתה להגן על חרות העמלים נגד כל אלה. חרות העמלים שייכת להם ונמצאת ברשותם בלבד, ואיננה נושא לכל הגבלה שהיא. מה שנותר עתה לאיכרים ולפועלים לעשות הוא — להתארגן בעצמם בכל צורה בה יחפצו. הצבא מוכן לעזור ולייעץ, אך הוא לא ימשול ולא יחלק פקודות.

הנסיון המאכנוביסטי הרציני ביותר ליזום ולאמץ אירגונים חופשיים של פועלי-תעשייה נעשה באלכסנדרובסק; שם התקיימו שני קונגרסים של איגודים-מקצועיים בהשראת המורדים באמצע אוקטובר 1919. גם וולין וגם ארשינוב, אשר נכחו שם באותו זמן, מודים כי התוצאות המעשיות של קונגרסים אלה היו מבוטלות. ארשינוב

מניח כי זה היה בגלל שהפועלים נבוכו נוכח החידוש שבאידיאות שהוצגו לפניהם; וגם בשל קירבתה היתרה של העיר לחזית. וולין מספר על החששות מפני כיבושה הקרוב של העיר בידי הלבנים, או בידי הבולשביקים. אולם, הפועלים היו מעוניינים בעצם בעיקר בנושא המשכורות. פועלי הרכבת בקו אלכסנדרובסק-מליטפול לא קיבלו את שכרם מזה כמה שבועות. מאכנו יעץ להם להגיע לעמק-השווה עם המשתמשים במסילה (הנוסעים ומובילי-הסחורות), ולגבות את שכרם במשך התהליך. עובדה היא כי מאכנו הקציב מאוחר יותר כספים, שנתפסו ביקטרינוסלב, לתשלום לפועלי-הרכבת, אך פועלים מענפים אחרים היו פחות בני-מזל; היה זה חסר-תועלת לעורר אותם להקים סדר כלכלי חופשי מלמטה. האיגוד-המקצועי היחיד, שניסה נסיון רציני לעבוד על פי הקו המאכנוביסטי, היה איגוד האופים (בתוכו היתה לאנארכיסטים השפעה מזה זמן רב): האיגוד מינה ועדה בת חמישה אנשים, שמתפקידה היה לשרטט תוכנית להחברת (סוציאליזציה) גרעיני-החיטה כדי לאפות לחם לכל האוכלוסיה.

נשמעו דיבורים "ישר ולענין" בוועידות הפועלים באלכסנדרובסק, ובפגישה נוספת שנערכה ביקטרינוסלב. הדוברים המנשביקיים היו כה ביקורתיים לגבי צורת ניהול העניינים בידי המורדים, עד כי מאכנו התייחס אליהם בדבריו כאל "בני-כלאיים בורגניים". בתגובה עזבו המנשביקים את הפגישה, כשנציגי הס"רים עמם; מספר איגודים-מקצועיים העבירו הצעות-החלטה, המוחות על העלבון למעמד הפועלים. מאכנו הסביר, כי בדבריו התייחס אך ורק אל המפלגה המנשביקית, ולא אל מעמד הפועלים ככלל.

הרעיונות המאכנוביסטיים בדבר צורת ניהול התהליכים התעשייתיים היו, כמובן, שטויות אוטופיסטיות; אך הם החמירו את קשייהם עם הפועלים על-ידי האמצעים הפינאנסיים שנקטו. הכפריים יכלו להתקיים תקופות ארוכות ולצרוך את מה שייצרו בעצמם; אך הפועל, אלא אם כן יקבל הקצבת-מנות, חייב לקבל משכורת מספקת,

במטבע עובר-לסוחר, כדי לאפשר לו לקיים את צרכיו הבסיסיים. היה זה הנוהג הרגיל, אצל הצדדים היריבים במלחמת האזרחים, לסרב להכיר במטבע האויב (אף על פי שהבולשביקים קיבלו, לזמן מסויים, את הרובלים האוקראיניים של הפטליוריסטים). מאכנו הכריז על כל המטבעות הרוסיים כבעלי-ערך; כאשר הטיל מיסי-תרומות על המעמדות והמוסדות האמידים, הסכים לקבל אותם במטבעות שבולטו על-ידי הכובש הקודם. התוצאה, שהוחמרה על-ידי פעילותם של אנשי השוהק-השחור, היתה גל אדיר של אינפלציה, אשר בו היה הפועל העירוני הסובל העיקרי.

בעיות ופתרונות

בסוף אוקטובר 1919 התכנס באלכסנדרובסק קונגרס כללי של איכרים, פועלים ומורדים. כדי למנוע תמרונים של מפלגות פוליטיות — נאסר על קיום מסע-בחירות. הקונגרס התכנס בדחיפות, והנציגות לא כיסתה את כל השטח שתחת ההשפעה המאכנוביסטית. במקום נכחו כשלוש-מאות צירים, מהם מאה-ושמונים איכרים. היו שבעה-עשר נציגי פועלים, מהם אחד-עשר מנשביקים ושני בולשביקים (אחד הצירים הבולשביקיים נורה מאוחר יותר על-ידי ה"צ'קה" באשמת ריגול לטובת דניקין). נציגי הפועלים נטלו חלק קטן בלבד בדיונים.

הנושאים שנידונו כללו את הבעיה המתמדת של כוח האדם; שוב התנהל הוויכוח הישן, האם צריך לכפות גיוס "רצוני" (וולונטארי) או לא. לבסוף קיבל גם קונגרס זה את בקשתו של מאכנו לאשר גיוס כללי בכל האיזורים המשוחררים. נידונה גם צורת החזקת הצבא, והוסכם כי האספקה תושג דרך תרומות חופשיות, החרמות מהעשירים ושלל-מלחמה. הוחלט גם לכנס בהקדם קונגרס כללי נוסף ביקטרינוסלב. לבסוף הועברה גם הצעת-החלטה לזרז בכל

האמצעים את הקמתם של סובייטים חופשים ושל ועדות והתאגדויות חופשיות בכל עיר ובכל כפר, בכדי להגיע להסדר בלתי-מוגבל בדרכי שלום של כל הבעיות החברתיות והכלכליות. נתעוררו מספר קולות ספקניים. איכר מאיזור מליטפול שאל: "אם יש גשר בין שני כפרים משלנו, והגשר מתמוטט, מי יתקן אותו? אם אף אחד משני הכפרים אינו רוצה לבצע את העבודה, הרי ניוותר ללא גשר, ולא נוכל ללכת העירה". אך ספיקות כאלה לא נראו מספיק בעלי-ערך כדי להביאם בחשבון. וולין כתב מספר חודשים קודם לכן (בגליון "נאבאט" החארקובי, ב-2 במארס 1919) כי עבור האנארכיסטים לא קיים "דבר כזה, כמו אפשרות קבועה מראש, או אי-אפשרות קבועה מראש". המהפכנים הפשוטים של הקונגרס באלכסנדרובסק האדימו מתחושת הנצחון, ונמלאו תקווה בהתגשמות החזון של קהילת ההתאגדויות החופשיות שלהם, כשהיא מתפשטת ומתרחבת יותר ויותר, ומכסה את כל אוקראינה, את כל רוסיה הסובייטית, את כל המערב.

בישיבה האחרונה הוזמנו הנציגים להעלות כל שאלה שעלתה על דעתם, בלי להתעלם מאי-שביעות רצון ומתלונות נגד צבא המורדים. נציג אחד הצביע על הסידורים הרפואיים, שלא היו במצב משביע את הדעת; נתמנתה ועדה לחקירת העניין ולהצעת אמצעים לשיפור המצב. נציג אחר, לאחר כמה היסוסים, התלונן על אי-סדרים בפעולה של ה"ראזודקה" המאכנוביסטית; ושוב נתמנתה ועדה. דובר שלישי הרחיק לכת עד כדי העלאת תלונה נגד לא פחות מאשר מפקד גייסות המורדים באלכסנדרובסק, אחד בשם קליין. הוא טען כי קליין, לאחר שהציף את העיר במודעות האוסרות על שכרות, השתכר בפומבי בצורה מופקרת. נשלחה הודעה המבקשת מקליין להופיע בפני הקונגרס. אלה שהכירו את קליין, וידעו על אופיו החזק והאלים, חשו דאגה. אבל, כאשר הגיע קליין הוא התוודה מייד על האשמה, והביע חרטה. הוא טען לנסיבות מקילות: הוא היה חייל פשוט; תפקיד מינהלי בעיר שיעמם אותו וגרם לו

לתיסכול; הוא שואף לחזור לחזית. הקונגרס קיבל את הסבריו, והעביר החלטה המבקשת מהמטה המאכנוביסטי להעביר את קליין לתפקיד קרבי.

המאכנוביסטים קיימו את הבטחותיהם דבר חופש העיתונות, וזמן קצר לאחר שכבשו את יקטרינוסלב החלו להופיע מספר עיתונים, כולל בטאונים של הס"רים הימניים, הס"רים השמאליים ושל הבולשביקים ("הדוד" — "הכוכב"). ההגבלה היחידה היתה בשטח הצבאי: על כל העיתונים הוטל לדווח על הפעילות הצבאית על פי הידיעות הרשמיות של הבטאון המאכנוביסטי "פוט ק סבובודה". אולם, בשעה שאופשר חופש הביטוי, הרי "ההכנה, או האירגון, של כפיה על ההמונים בידי איזשהו מישטר, הפוגע בחופש המלא שלהם" היו אסורים. כל פעילות רצינית של התאים הבולשביקיים המקומיים היתה חייבת, לפיכך, להתנהל בחשאי.

אנו יודעים כי פעילות כזו אכן התנהלה, מדיווחו של אחד בשם מירושבסקי, פעיל המפלגה הקומוניסטית, אשר נשלח ליקטרינוסלב זמן קצר לפני שהגיע לשם צבא המורדים. הפעילות החשאית נתבססה על משרד המערכת של "הדוד". המשימה היתה דו-צדדית: "לעבוד" על פועלי תעשייה "ניטראליים" ולשכנע אותם לעניין הסובייטי, ולפלג את המאכנוביסטים. המדיניות שכוונתה לעורר את מלחמת המעמדות בכפרים, לקומם את האיכרים העניים נגד הקולאקים, הופעלה במרץ — ולא בלי הצלחה — ברוסיה הסובייטית; על הקבוצה הקטנה של הבולשביקים ביקטרינוסלב הוטל התפקיד להכין את הקרקע להפעלת מדיניות דומה — לא רק בכפרים שמסביב לעיר, אלא גם בתוך שורות צבא המורדים. הושגה התקדמות מסויימת: הוקמו תאים בולשביקיים חשאיים בדיביזיית-הברזל של המורדים, ומפקד הדיביזיה עצמו — פולונסקי — שוכנע לעניין. אך ה"ראדוקה" המאכנוביסטית גילתה את הנעשה, ופולונסקי ואחרים נעצרו. הבולשביקים הגישו בקשה לשופטם בבית-דין פתוח. בקשתם הושבה ריקם, וכולם נורו ללא

שהיות. זה היה המקרה הרציני הראשון של בגידה בו התנסתה התנועה המאכנוביסטית.

בסיכום כללי היתה תקופת שהייתו של מאכנו בבירת הפרובינציה תקופה לא מאושרת. אחיזתו בעיר נותרה לא בטוחה: הלבנים נמצאו עדיין בגדה הנגדית של הדנייפר, והעיר הופגזה לסירוגין על-ידי הארטילריה שלהם. התוכנית לכינוס הקונגרס הכללי השני היתה חייבת להינטש. במשך כל התקופה היתה העיר תחת פיקוחו של הקצין שפיקד על הגייסות, ותחת פיקוחה של ה"ראדודקה". בהקמת התאגדויות חופשיות הושגה רק התקדמות מבוטלת. התופעה העיקרית בעת הכיבוש היתה התפשטותה של מגיפת טיפוס בקרב החיילים והאזרחים כאחד. מאכנו עצמו היה עתיד להידבק במהרה במחלה. רופאים נחלצו להגיש שירות רפואי, ונעשו מאמצים נואשים לארגן בתי-חולים; אולם, לניצולים היו סיפורים מסמרי-שיער לספר על הזוהמה הבלבול, המחסור בתרופות ובציוד ועל אחוז התמותה האיום. עם התקרבות הצבאות הלבנים הנסוגים מהצפון הוחלט לנטוש את העיר.

האפולוגטים, מליצי היושר המאכנוביסטיים, כמו וולין וארשינוב, היו רגישים מאד ללגלוגי הבולשביקים, כאילו — לא ביקטרינוסלב ולא בשום מקום אחר — לא הראתה התנועה שום הישג קונסטרוקטיבי. תשובתם היא שאף פעם לא היה להם פנאי לכך: תמיד נחלצו אל מחוץ למרכזיהם על-ידי איזשהו צבא אויב, שעלה עליהם מאד במספר. החישובים הצבאיים היו הראשונים במעלה, ולרוב לא התיישבו עם שאיפות האזרחים: וולין, עם מצפונו האנארכיסטי הקפדן, מרחיק-לכת עד כדי לומר כי "כל צבא מכל סוג שהוא הינו דבר רע".

כפי שראינו כללה כעת התנועה גם אינטלקטואלים אנארכיסטיים. ארשינוב הגיע בתחילת 1919, והחל בהוצאת העיתון "1919 ק סבובודה". הפדרציה של האירגונים האנארכיסטיים באוקראינה, שפעילותה הופרעה קשות על-ידי הבולשביקים, החליטה בחודש יוני

להעביר את מרכזיה אל איזור פעילותו של מאכנו. החלטה זו באה בו-זמנית עם הקרע שנוצר בין הבולשביקים לבין מאכנו, ועם מתקפת הקיץ של דניקין. וולין לא הגיע אל מאכנו עד אוגוסט, וכמה מחבריו לא הצליחו להגיע כלל. מבין אלה שהצליחו להגיע שמרו רק וולין וארשינוב על נאמנותם למאכנו עד הסוף; האחרים מצאו תוך כמה חודשים כי היה זה בלתי אפשרי לפשר בין התיאוריה האנארכיסטית לבין הפראקטיקה הפרטיזנית, ועזבו אותו. אולם, לפחות לזמן מה נערך השבועון "נאבאט" — הבטאון האנארכיסטי החשוב ביותר באוקראינה — במטה הכללי של המורדים, והבאים זה מקרוב עשו רבות בכדי להעלות את רמת העיתונים והכרוזים המאכנוביסטיים.

באיזור אחד או שניים הושגה התקדמות מסויימת לקראת ייסוד בתי-ספר. המטרה היתה להפעיל את הרעיונות החינוכיים של האנארכיסט הספרדי פרנסיסקו פרר. בתי-הספר נועדו להיות רכושם של ההמונים העמלים עצמם, ולהיות עצמאיים מכל השפעה מצד דת או מדינה. המורים נועדו לקבל את צורכי-מחייתם מהקהילה, אותה ישרתו. אנו שומעים על ועדות שנתמנו, ועדות שמתפקידן היה לתכנן תוכניות. אין בידינו מימצאים שיוכיחו כי אכן החלט בתי-ספר כאלה לתפקד.

ההתנגדות המאכנוביסטית לכל צורה של אפליה על בסיס גזעי או לאומי בוטאה לעיתים קרובות בבהירות. הם התנגדו לפטליוריסטים, בגלל שאלה היו בורגנים. האידיאות המאכנוביסטיות בדבר העצמאות האוקראינית הוגדרו על-ידי הסובייט הצבאי-מהפכני בהצהרה מאוקטובר 1919: עצמאות פירושה התאגדות חופשית של פועלים ואיכרים, ואין לה שום דבר משותף עם "עצמאות בעלת אופי לאומי". יהודים החזיקו בעמדות הנהגה בתנועה בכל משך קיומה, והאנטי-שמיות הוקעה באופן סדיר בצווים, בהכרזות ובמאמרים ב"1919 ט ק סבובודה". מעט גילויים אנטישמיים התקיימו כמובן, אך מקרים של יחס בלתי-הוגן או הסתה נגד יהודים נענשו לעיתים בחומרה. אנו

שומעים על מאכנו עצמו, שירה בפרטיזן ותיק אשר כתב סיסמה על הקיר בנוסח: "הגנו על המהפכה! יחי מאכנו! הלאה היהודים!". יחסם של המאכנוביסטים לענייני שיפוט וצדק בוטא בהצהרה של קונגרס גוליא-פוליה מפברואר 1919: "באשר לבעיית הצורך באירגון מנגנון מינהלי משפטי — אנו מציעים כעקרון בסיסי, שכל בית-משפט קפדני ותמידי, כל מנגנון משטרה וכל קודיפיקציה סופה של חוקים יוצרים פגיעות בזכויות האוכלוסיה להגנה עצמית... צדק אינו יכול להיות מופעל בצורה אדמיניסטרטיבית, אלא הוא חייב לבוא כפעולה חיה, חופשית ויוצרת של הקהילה... חוק וסדר חייבים להישמר על-ידי כוחה היוצר של הקהילה המקומית, ואסור שפעולה זו תושאר למומחי משטרה".

הוויכוח בשאלת היכולת המאכנוביסטית להישגים קונסטרוקטיביים נראה בלתי-רלוונטי. רבים מרעיונותיהם נראו הגיוניים לאיכרים האוקראיניים, אשר היתה להם שאיפה פוליטית אחת — להיפטר מכל התערבות חיצונית בענייניהם. מרבית רעיונותיהם הם חסרי-תועלת כאשר מנסים לממש אותם ביחידה מינהלית גדולה יותר, או מפותחת יותר. אילו היו מושארים לנפשם היו מאכנו ויועציו עשויים — בדרך של נסיון או למידה מטעויות למתן את רעיונותיהם עד כדי כך שהיו יכולים לאפשר את קיומו של סדר חברתי מעשי פחות או יותר. אולם, היו להם יותר מדי אויבים, והם נאלצו להימצא בברירה מתמדת. לא היה להם כל מנגנון תחיקתי. הסמכות העליונה שלהם היה הקונגרס, אך הם גורשו לעיתים קרובות ממרכזיהם — לפני ששיבות הקונגרס יכלו להתקיים. הסובייט הצבאי-מהפכני היה רק מכשיר בידי הקונגרס; בעצם נטה המטה הכללי לרוב להתעלם מהסובייט הצבאי-מהפכני. בנסיבות הרוחניות והגשמיות של התקופה לא יכלה ה"מאכנובשצי'נה" להיות תנועה פוליטית מאורגנת. היא היתה צבא — צבא פרטיזנים יוצא-דופן — בעל פוטנציאל עצום לעורר את התלהבות האיכרים, ובעל מספר רעיונות מבולבלים.

צבא המורדים המהפכני של אוקראינה

בכוחו המספרי של צבא המורדים חלו תנודות גדולות. תקופת השיא היתה בסוף שנת 1919, כאשר הפרסטיז'ה של מאכנו היתה בשיאה, וכאשר החזיק באיזור רחב למדי, ממנו יכול היה לגייס חיילים. ההערכות הסובייטיות בדבר כוחו בתקופה זו נעות מ-40000 רגלים ו-15000 פרשים ועד 14000 רגלים, 6000 פרשים ו-5000 תותחנים ומיקלענים: למאכנו היו אז 48 תותחי-שדה, 4 רכבות משוריניות, 4 כלי רכב משורינים ו-000 מכוונות-ירייה.

אף תפקיד פיקודי לא הוחזק בידי קצינים מהצבא הצאריסטי או בידי מישהו מהמעמד הבורגני או העליון. וולין מונה שלושה-עשר מהמפקדים הבכירים של מאכנו; מהם היו אחד-עשר איכרים ושניים — פועלים. רשימה דומה, המונה שמונה-עשר מפקדים, נמסרה על-ידי ארשינוב. מהם היו ארבעה-עשר איכרים, שלושה פועלים ומורה-כפרי אחד. וולין מוסר כי ההרכב האתני של הצבא היה כדלהלן: 85% אוקראינים, 8% רוסים והשאר — יהודים, יוונים, טאטארים וגרמנים מדרום-אוקראינה. עובדה המוסכמת על שניהם היא כי אחוז גבוה — גם מבין הקצינים וגם מבין החיילים — באו מגוליאי-פוליה ומהאיזורים הסובבים אותה. כלי-הנשק העיקריים היו רובים קצוצי-קנה ומכוונות-ירייה — האחרונות נישאו ברובן על "טאצ'אנקות".

הלבוש היה רבגוני. אדם היה לובש מה שיש לו — עד שיוכל להשיג משהו טוב יותר. ביקטרינוסלב ראה מירושבסקי מורדים רבים לבושים במדים בריטיים שנלקחו שלל הלבנים. הוא ציין גם כי המוראל באותו זמן היה גבוה, והאנשים — שוחרי מלחמה: המורדים היו נחושים בהחלטתם לחסל את דניקין, אחר כך לחסל את הקומי-סארים במוסקבה ואחר כך לצעוד מערבה נגד הבורגנות האירופית. המורדים היו לוחמים חסרי-רחמים, ולא השאירו ללבנים כל תקווה — אלא אם כן היה יסוד להאמין כי השבויים היו מוכנים להחליף

צד. פורסמו צווים חוזרים ונשנים נגד ביזה ושכרות, וננקטו עונשים דראסטיים לסירוגין: מפקד בריגאדה נורה באשמת ביזה באוקטובר 1919, ומפקד גדוד נורה בקיץ 1920. אך הבעיה לא חוסלה אף פעם: האיכרים המורדים חונכו מילדות להתייחס אל אנשי-העיר כאל אויביהם, והבינו זאת כזכותם לקחת מהערים מה שרצו.

הצבא אורגן בדיביזיות שכללו שלוש בריגאדות כל אחת, עם שלושה גדודים לבריגאדה ושלושה בטאליונים לגדוד. לכל יחידה היה קומיסאר פוליטי שנבחר על-ידי אנשי השורה. מאכנו מינה את הקצינים שפיקדו על כוחות-משימה, שפעלו באופן עצמאי. מפקדים אחרים היו נבחרים לעיתים וממונים לעיתים. מאכנו שמר את הזכות לבטל בחירת מועמד מסויים, אם הוא לא היה שבע-רצון ממנו; באותה צורה, אם יחידה לא היתה מרוצה מהמפקד הממונה — היה האיש בדרך-כלל מועבר לתפקיד אחר. בסוף 1919, במערכה נגד דניקין, פעל הצבא בדרך-כלל במלוכד; ב-1920 גרמו נסיבות המלחמה נגד הבולשביקים לנטיה גוברת והולכת לשלוח כוחות-משימה עצמאיים; אלה, כאשר סיימו את תפקידיהם, היו חוזרים למקום-מיפגש קבוע מראש, או שהיו מצפים להוראות נוספות שיובאו על-ידי שליח.

כפיית המשמעת היתה נושא לבעיות שנתעוררו שוב ושוב. במיוחד היתה בעיה כיצד לגרום לציות לפקודות שלא השביעו את רצון היחידות. כאן, כמובן, היתה לאישיות המפקד חשיבות עצומה: מאכנו פירסם בדצמבר 1919 פקודת-יום, המטילה את האחריות לכשלונות צבאיים מסויימים על המפקדים. היו מקרים בהם נענשו יחידות — על אי-ציות לפקודות — על-ידי נטילת סוסיהן ופירוקן מנישקן. אסיפות כלליות של גדודים ובטאליונים שיחקו אף הן תפקיד מסויים בתהליך. אנו שומעים על אסיפת-גדוד אשר העבירה החלטה נגד כל משחקי הקלפים ונגד אספקת משקאות חריפים — גם לפרטיזנים וגם למפקדיהם. באותה אסיפה הועברה גם החלטה שיש לציית לכל הפקודות, בתנאי שהקצין הפוקד לא היה שתוי בעת נתינתן.

מאכנו גילה כושר שיפוט ראוי לציון בבחירת בכירי מפקדיו. הכישורים הנחוצים היו מדוייקים: מלבד רכישת אמון הגייסות ושמירתו נזקקו המפקדים ליוזמה, לתושייה, לגמישות ולקשיחות גופנית בלתי-נלאית. מהירות והפתעה היו עיקרי הטאקטיקה המאכנו-ביסטית. חיל-הרגלים נישא בעגלות, וגם חיל-הרגלים וגם חיל-הפרשים יכלו לנוע במהירות כפולה מזו של גייסות-צבא רגילים. מאכנו ניצל כל הזדמנות להגיע לעורף האויב. אם הותקף — היה מעדיף לסגת, להשאיר יחידה קטנה אל מול פני האויב כדי שתפעל כפתיון, להעביר את עיקר כוחו מסביב לאגפי האויב ולתקוף אותו בהתקפת-נגד מאחור. הפרטיזנים עשו שימוש בכל טכסיס שהערמומיות האיכרית יכלה להמציא — מארבים, שימוש במדי-האויב להסוואה וביום כניעה. אם הותקפה יחידה ללא אפשרות להיחלץ, היו אנשיה קוברים את נישקם ואת ציודם, ונעלמים, כאיכרים, בתוף הכפרים הסובבים, כשהם ממתינים להזדמנות להתלכד מחדש ברגע שהאויב יתרחק. בתקופת השיא, בה היתה נאמנות האיכרים שמורה למאכנו, היה זה כמעט בלתי-אפשרי עבור האויב לאתר את היחידות המאכנוביסטיות: האיכרים לא דיברו. פעילות מודיעין ושמירת הקשר היו עניינים פשוטים בהשוואה עבור המורדים.

אף על פי שבעיית האספקה הופיעה תמיד בסדר-היום של הקונגרסים המאכנוביסטיים, לא נראה שנעשה איזשהו נסיון רציני להקים מחלקת אספקה מאורגנת. אין בידינו שום דיווח על הקמת בתי-מלאכה לתיקונים או בתי-חרושת לתחמושת — כפי שנעשה על-ידי הצבא האדום, ואפילו על-ידי מרבית התנועות הפרטיזניות בסיביר. סיבה אחת היא, שהמורדים היו לעיתים קרובות מדי בתנועה; סיבה אחרת, שבת-מלאכה קטנים וחובבניים לא היו יכולים להיטיב בהרבה את המצב, בגלל הבזבוז העצום של כלי-נשק קטנים ושל תחמושת. במשך הקאריירה שלו לכד מאכנו כמויות עצומות של אספקה מכל הסוגים מכל אויביו השונים. הרבה מזה חולק לכפריים

המקומיים. מהשאר היה מנהגו של מאכנו לקבור, בחשאיות גמורה, את אותם כלי-נשק אשר אי-אפשר היה לשאתם. מאוחר יותר חפרו הבולשביקים והוציאו את תוכנם של מספר מטמונים כאלה. אנו שומעים גם על כך שמאכנו היה קובר זהב. מזון וסוסים סופקו על-ידי הכפריים. אחד הסודות של המהירות המאכנוביסטית היה, שאנשיו יכלו תמיד להחליף סוסים עייפים בסוסים רעננים בעת המסע. מאוחר יותר, כאשר מעברם הבלתי-פוסק של קבוצות לוחמות ושל צבאות ייבש את מקורותיהם של הכפריים האוקראיניים, נעשתה בעיית המזון והסוסים קשה יותר.

במשך כל מערכותיהם הקדישו המאכנוביסטים תשומת-לב רבה לחוליהם ולפצועים, ושיירות ארוכות של עגלות — שנשאו פצועים וחולי טיפוס — התנהלו מאחורי הגוף העיקרי של הצבא: אבל הנסיבות לא איפשרו הקמת שיירות רפואי יעיל.

על השירותים החשאיים המאכנוביסטיים — ה"ראזוודקה" וה-"קומיסייה פרוטימאכנוביסקין דל" — אנו יודעים מעט מאד. ההפרזות שלהם גונו בחומרה על-ידי הבולשביקים; ההיסטוריון הסובייטי קובאנין מביא את ההפרזות הללו כהוכחה לצביעותם של המאכנוביסטים בגדפם את ה"צ'קה". הקרבות המאוחרים של מאכנו היו בין הנקמניים והעקובים-מדם ביותר בהיסטוריה, ובנסיבות כאלה ניתן להסיק בבטחון כי שירותים-חשאיים אלה היו אחראיים למעשי אי-צדק ולמעשי אכזריות תכופים. וולין היה עד לעובדה כי הם לא היו תחת כל פיקוח יעיל. אבל, כדוגמת יריבתם ה"צ'קה", נראה כי השירותים המאכנוביסטיים לא היו חסרי הצלחה בביצוע המשימה לשמה הוקמו.

באטקו מאכנו

מאכנו עצמו — אף בהיותו בשיא כוחו והשפעתו — שמר על קווי אופי רבים של האיש הצעיר, אשר שלוש שנים קודם לכן בא מכלא בוטירקה כדי להפוך את המהפכה האוקראינית למציאות. הוא שמר על חיוניותו הפיסית הראויה לציון. למרות מחלת הריאות ממנה סבל, למרות היותו לאחר מחלת טיפוס ולמרות פציעותיו הרבות, יכול היה לרכב יותר ולעבוד יותר מאשר כל אחד מחבריו. לעולם לא היה שוכב לישון לפני שסיים את המשימה שהטיל על עצמו, ושעתיים מאוחר יותר כבר היה מקיש על חלונותיהם של אנשי המטה שלו, כדי להחזירם לעבודתם. הוא חי כאיכר בעצמו, ותמיד היה פנוי ומוכן לקבל את פני איכריו. תמיד היה מותיר לעצמו פנאי לשמוח עם האיכרים, לשתות אתם ולהושיט יד בעבודת הדיש. הוא היה נוהג לסמן לעצמו בפנקסו, שבועיים מראש, שעליו להתפנות לחתונה כפרית. מכאן גם הפופולאריות העצומה שלו. נאמר כי כמה מפיקודיו, בייחוד קרילנקו, היו חיילים טובים לפחות כמותו, וכנראה גם אדמיניסטרטורים טובים ממנו; אך איש מהם לא יכול היה לסחוף אחריו את הכפריים כפי שהוא היה יכול.

במשך הזמן הוא נעשה טרוד יותר ויותר בעניינים הצבאיים, והיה קשה יותר ויותר להחזיקו רחוק מקו-החזית כאשר התנהלו מיבצעים צבאיים. כאשר היה חולה, או פצוע קשה, עמד על כך שיינשא בעגלה יחד עם גייסות החזית, עד שהבריא מספיק כדי לרכב שנית על סוס. הוא היה בעל תעוזה, בעל התמדה ובעל תחבולות; יהיה המשבר שנקלע לתוכו אשר יהיה — אף פעם לא היה עצבני ולא נתקף בפאניקה.

ביטויים של עצבנות הופיעו רק במישרדו. עם הזמן הפך פחות ופחות סבלני לפרטים מינהליים, וגם להשגות התיאורטיות של חבריו, האנארכיסטים ה"טהורים". הוא לא הירשה לעצמו להניח להחלטות המילוליות של הסובייט הצבאי-מהפכני להפריע לו. וולין,

בעת שביו בידי הבולשביקים, כתב ש"יחסו האישי של מאכנו אל הסובייט הצבאי-מהפכני היה... להתעלם ממנו באופן חלקי". האנארכיסטים של "נאבאט", אשר עזבוהו ב-1920, כינסו ועידה מאוחר יותר באותה שנה, בה קיבלו החלטה האומרת כי "באטקו מאכנו, כמנהיג ה"מאכנובשצ'ינה", בהיותו בעל תכונות מהפכניות רבות-ערך, שייך למזלנו הרע לאותה קבוצה של אנשים, אשר אינם יכולים תמיד לכפוף את הקאפריזות האישיות שלהם לטובת התנועה". בשנים מאוחרות יותר עתיד וולין לומר עליו כי "לא היה לו כל ידע פוליטי תיאורטי או היסטורי; לכן לא היה מסוגל להסיק את ההכללות המהפכניות הנחוצות". ארשינוב מביא תלונה דומה. מאכנו היה מרבה לשתות, והירבה לעשות כן ככל שעבר הזמן. קובאנין מצטט כמה קטעים מיומנה של "אשתו", פדורה גאינקו (נטען כי היומן נתפס על-ידי הצבא האדום ונשמר בארכיונים של חארקוב), הנותנים דוגמאות לשיכרותו. ארשינוב חולק על האותנ-טיות של היומן, ומצביע על כך שאשתו החוקית — גאלינה אנדרייבנה (אשר ברחה עם מאכנו לחו"ל), לא שמרה ולא איבדה כל יומן. על כל פנים, קיימות הרבה הוכחות אחרות למנהגי השתיה שלו. וולין חושב כי השפעת האלכוהול עליו היתה מעוררת רחמים. "היתה לכך השפעה קטנה בלבד על מצבו הגופני. אולם, האלכוהול עשהו נוח לכעוס, לא צודק, שאינו-מקבל-מרות ואלים". וולין: "פעמים רבות במשך שהייתי עם הצבא מצאתי את עצמי במצב של יאוש כשהייתי נפרד ממנו, לאחר שלא יכולתי להביאו לכלל מחשבה הגיונית בשל מצבו הבלתי-נורמאלי. ואכן, בתקופות מסויימות זה הפך להיות כמעט מצבו הנורמאלי". וולין ממשיך: "החולשה השניה של מאכנו, ושל רבים מחבריו הקרובים, היתה יחסם לנשים. אנשים אלה, במיוחד כשהיו שתויים, לא יכלו להתאפק מלנהוג בצורה בלתי מהוגנת — "מבחילה" תהיה לרוב מילת התואר המתאימה — שהיתה מגיעה כמעט לאורגיות, שבהן היו נשים מסויימות חייבות להשתתף".

מאכנו היה מוכן פחות ופחות לקבל עצות. ככל שהפך להיות יותר דיקטטורי כן פיתח גם תחושה מוטעית בדבר בטחונו. החלטותיו היו קאפריזיות, ונתקבלו בלחץ הרגע. הוא סירב לחשוב על המצב לעומקו, או לחשב התפתחויות עתידיות אפשריות. היה קל לדעת מראש על התקפת הבולשביקים בתחילת 1920, ועל התקפתם בסוף אותה שנה. אך בשני המקרים לא עשה מאכנו כל הכנות-נגד.

הצבא האדום תוקף

הצבא האדום כבש את קיוב ואת חארקוב בחודש דצמבר 1919. חייליו צעדו לתוך יקטרינוסלב חודש ימים לאחר שמאכנו נסוג משם. שבועות מעטים אחר כך הם כבשו את צאריצין ואת רוסטוב. הלבנים הובסו בצורה מוחלטת: לקראת סוף חודש מארס (1920) הם נדחקו לתוך חצי-האי קרים, ודניקין עמד למסור את הפיקוד לווראנגל.

חיל-החלוץ של הצבא האדום התקשר לראשונה עם הצבא המאכנו-ביסטי שבאלכסנדרובסק בדצמבר. בתחילה שוב היו היחסים ידידותיים: הייתה תחושה של סולידאריות בשל הנצחונות על הלבנים, נערכו פגישות-אחוה והוחלפו ברכות הדדיות. אולם, זמן קצר אחר כך, לקראת סוף השנה, שלחה מיפקדת הארמיה ה-14 של הצבא האדום (בפיקודו של וורשילוב) הוראות רשמיות למאכנו, שעליו להתקדם עם צבאו ולתפוס עמדות בגבול הפולני. יש לאשר שהיו כמה סיבות צבאיות לתיגבור איזור זה, אם כי המלחמה נגד פולין לא היתה עתידה לפרוץ במשך ארבעה חודשים נוספים. אולם, הצד הסובייטי הודה שפקודה זו "הוכתבה" בראש ובראשונה "על-ידי הנחיצות" לחסל את ה"מאכנובשצ'ינה" כתנועה עצמאית. רק כאשר יהיה מאכנו רחוק מארץ מולדתו אפשר יהיה לפעול נגד השפעתו, לפלג את הפרטיזנים שלו ולהכליל אותם בתוך יחידות

שונות של הצבא האדום. כבר היו מקרים קודמים (במיוחד בסיביר) בהם פתרו השלטונות הסובייטיים בעיות, שיצרו מנהיגי פרטיזנים, על-ידי שליחתם להילחם בחזיתות רחוקות. מאכנו ואנשי מטהו, על כל פנים, היו מודעים לגמרי למניעי הסובייטים. תשובה מנוסחת בהגיון נשלחה אל הארמיה ה-14: צבא המורדים, שהוא יותר מהפכני מכל צבא אחר, עתיד להישאר באוקראינה, אליה הוא שייך; ההעברה המוצעת אל הגבול הפולני היא ללא סיבה, ובכל מקרה — אינה אפשרית כל עוד ממשיכה מגיפת הטיפוס להשתולל.

באותו זמן פנו אל אנשי השורה של הצבא האדום, תוך עקיפת הפיקוד האדום, לבל יטלו חלק ב"פרובוקאציה" זו. לא היתה כל תגובה מיידית מהצד הבולשביקי.

אבל, באמצע ינואר 1920 הכריז הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית האוקראינית על מאכנו ועל צבאו כעומדים מחוץ לחוק, והצבא האדום תקף.

במסעם ל"שילוב" דרום-אוקראינה נמצאו הבולשביקים במצב טוב הרבה יותר מאשר מצבם באביב. כאשר דניקין מובס והמלחמה הפולנית עדיין מעבר לאופק — היו בידם הרבה יותר גייסות חופשיים. האירגון-מחדש של הצבא האדום בידי טרוצקי כבר ארך מספיק זמן כדי שהשפעתו תבוא לכלל ביטוי. שירותי העזר — שה"צ'קה" לא היתה הפחותה שבהם — תוגברו ושופרו. האיכרים, לאחר שהתנסו בשלטון הצבאות הלבנים, היו כעת פחות עויינים לאדומים, והממשלה הסובייטית היתה כעת במצב טוב יותר — כך שהיתה מסוגלת לעבוד על פי מדיניות קבועה, יותר מאשר בדרך של אימפרוביזציות חפוזות. בחודש פברואר אושרו ההוראות להבטיח חלוקת אדמות נוספת לאיכרים העניים, ובתוך מספר חודשים קוצץ מספר החוות הממשלתיות הלא-אהודות לחצי, ושיטחן בשני-שליש. אדמה נוספת נלקחה מהאיכרים העשירים יותר והועברה לעניים יותר. נפתח מסע אינטנסיבי לפלג את האיכרות ולהבטיח שיתוף פעולה פעיל מצד ה"בדניאקים" נגד ה"קולאקים".

המלחמה של 1920 לא היתה מלחמה של קרבות גדולים. היו מספר התנגשויות, וגוליאי-פוליה החליפה ידיים כמה פעמים תוך שפיכות-דמים לא מעטה. כוח המורדים היה בתקופה זו קטן מאשר בסוף 1919, ומיתקפותיו של מאכנו הוגבלו להתקפות-פתע על יחידות מבודדות של הצבא האדום. מטרת הבולשביקים היתה כפולה — לכתר את מאכנו ולעקור את השפעתו הכפרים. במטרתם הראשונה נכשלו, בשניה הם השיגו — על-ידי מספרם העדיף ועל-ידי אכזריות עקבית — הצלחה חלקית. אחת האבידות המאכנוביסטיות הראשונות היה וולין: הוא היה מרותק למיטתו — חולה בטיפוס — כאשר נתפס בידי האדומים, ונשלח בחזרה לכלא במוסקבה.

עם כיבוש כפר על-ידי הצבא האדום היו אנשי ה"צ'קה" צדים ותולים את כל תומכי מאכנו; היה מוקם סובייט צייתני; פקידים היו מובאים מתמנים למישרות ציבוריות, כדי לארגן את האיכרים העניים ואת משלוחי התוצרת החקלאית; שלושה או ארבעה אנשי מיליציה אדומים היו מושארים כתמיכה מזויינת בבוסים החדשים של הכפר. לא תמיד פעלה השיטה היטב. אף על פי ששיטת ה"סובחוזים" (החוות הממשלתיות) מותנה בצורה משמעותית, נשאר הקומוניזם-הצבאי בתוקף. היו החרמות, היו גיוסים והיתה עבודת-כפיה. כפיית משלוחי התוצרת בוצעה בגסות, בצורה לא מתוכננת, ועוררה התנגדות מרה. האיכרים החלו לעכב שוב את המשלוחים ולנטור טינה. חברי הסובייט שמונו לאחרונה (ואפילו חברי ועדי-האיכרים-העניים) היו מתגלים לעיתים כקולאקים. ממוני הבולשבי-קים היו נרצחים, מגורשים או מופחדים עד כדי כך שנמנעו מלבצע את תפקידיהם. בכל רגע יכולה היתה קבוצה מאכנוביסטית להופיע מעבר לאופק, והבוסים החדשים היו נאספים ונורים למוות.

אי אפשר להעריך את מספר הקרבנות. וולין וארשינוב נוקבים במספר של מאתיים-אלף איכרים שנהרגו בידי האדומים — חלק נכבד מהם היו קרבנות ההוצאות-להורג של ה"צ'קה". המאכנוביסטים הרגו את כל פעילי המפלגה הבולשביקית שיכלו לתפוס, את כל

אנשי ה"צ'קה" והמיליציה ואת כל הפקידים של יחידות ההחרמות- בכוח ושל אירגוני-האיכרים-העניים. בפעולות צבאיות ירו הבולשבי-קים בכל השבויים. המאכנוביסטים ירו בכל הקצינים השבויים, אלא אם כן התערבו אנשי השורה האדומים לטובתם. החיילים נשלחו לרוב לבתייהם; אחדים מהם התנדבו לשרת יחד עם המורדים.

דוחות הצבא האדום מספרים על מוראל ירוד; מפקדים אדומים ומספר קומיסארים פוליטיים נאסרו — יחידותיהם לא הראו כושר לחימה מניח את הדעת. ברור שרבים מחיילי הצבא האדום לא גילו התלהבות בשלב ספציפי זה של מלחמת האזרחים. האדומים השתמשו במספר גייסות לטיים וסינניים כדי להקטין את הסיכון של אהוות-לוחמים בין שני הצדדים.

עם פרוץ המלחמה הפולנית לא הוקטן הצבא האדום בדרום-אוקראינה. העליונות המספרית של האדומים היתה מכרעת — כמקודם. מאכנו והגוף העיקרי של צבאו נרדפו הלוך ושוב בכל הארץ. במקרה אחד אולץ להתייצב ולהילחם — והוכה; אך תמיד היה משתמט מהיתקלות, מארגן מחדש את כוחותיו ומופיע שוב כדי להנחית מהלומה במקום ובשעה הבלתי-צפויים ביותר. אנו שומעים עליו כשהוא תופס חמחציתה של סוללה ארטילרית, רכבת אספקה ורגימנט חיל-רגלים אדום שלם. הבולשביקים הפעילו את כל אמצעי הפרופגנדה וההטעייה. דוחות שסיפרו על מותו של מאכנו או על נפילתו בשבי הופיעו שוב ושוב. ה"צ'קה" ניסתה ללא הפסקה, וללא הצלחה, להתנקש בחייו.

איך שלא יהיה, שיטות הבולשביקים ועוצמתם החלט להטביע את חותמם. מאכנו היה חלש — בסוף קיץ 1920 — הרבה יותר מאשר היה קודם, באביב. הכיבושים החוזרים ונשנים של כפר אחר כפר על-ידי הצבא האדום ועל-ידי ה"צ'קה", אחת היתה משמעותם: חיסול (או הרתעה לזמן ממושך) כל הפעילים האנטי-בולשביקיים. יותר מזה, השנים הארוכות של הלחימה וההחרמות הביאו את האיכרים למצב של ליאות ועוני. הם רצו שלום, כל צורה של שלום.

כבר לא נותרו להם סוסים או אספקה, אפילו עבור הצבאות המאכנוביסטיים המצטמקים. לא היה להם דבר לתיתו, והם התרעמו על דרישות שהוצבו בפניהם. בעיית המחסור בסוסים היתה בעלת חשיבות ראשונה במעלה, משום שהטאקטיקה המאכנוביסטית התבססה על מהירות, ומהירות היתה תלויה בסוסים רעננים.

הסכם אוקטובר — ראשית הסוף

בניגוד למלחמה הפולנית הקלה מיתקפת וראנגל בצורה ישירה על המורדים. וראנגל היה נחוש בהחלטתו להשתמש בכל בעל-ברית אפשרי. כבר ב-13 במאי 1920 הוא פירסם פקודה לגייסותיו לתאם את פעולותיהם עם מאכנו ועם קבוצות אנטי-בולשביקיות אחרות; כתוצאה מכך פירסמו עיתונים בולשביקיים טענות בדבר שיתוף הפעולה בין מאכנו לבין וראנגל. ב-18 ביוני שלח הפיקוד הלבן זוג שליחים אל מאכנו (קולונל וקפטיין), עם הצעות רשמיות לשיתוף פעולה נגד האדומים. העניין נידון בפגישה של פיקוד המורדים ב-9 ביולי: הקולונל נורה והקפטיין נתלה. על גופתו התלויה הוצמדה כרזה: "אף פעם לא היה ואף פעם לא יהיה שיתוף פעולה מצד מאכנו עם המשמרות הלבנים, ואם איזשהו מטה לבן ירצה לשלוח שליח נוסף — הוא ייתקל בגורל דומה לגורלו של זה". מאכנו פירסם הצהרה הקובעת מה נעשה בנידון, כסתירה להאשמות הבולשביקים.

זה מוסכם על כל הצדדים שהיוזמה לפעולה משותפת נגד וראנגל באה מצד המאכנוביסטים. הצעות בנידון נשלחו בטלגרף על-ידי מאכנו לחארקוב ולמוסקבה, לראשונה ביולי, ואחר כך באוגוסט. היסטוריונים סובייטיים משערים שמאכנו אולץ לעשות זאת בלחץ דעת-הקהל הכללית של האיכרים; ארשינוב מעיר הערה משמעותית יותר: אילו היה על מאכנו לבחור בין וראנגל לבין הבולשביקים,

הגורם החשוב היה שההמונים היו מעדיפים את הבולשביקים — זה נכון שהבולשביקים שיקרו להם ורימו אותם, אך האויב העיקרי של ההמונים היה עדיין וראנגל. קובאנין משער כי מטרותיו של מאכנו בנסיון התקרבות זה היו: הראשונה, להבטיח את תבוסתו של וראנגל, והשניה — לזכות באפשרות להסתנן אל תוך הצבא האדום ולהסית ולשכנע חלק נכבד מהגייסות האדומים. אפשר שהסיבה השניה היא אמיתית. אולם, בתקופה זו נטה מאכנו פחות מתמיד לפעול על פי תוכנית ארוכת-טווח; יתכן שהוא סמך בצורה עיוורת על מזלו, על כל פנים, מה שברור הוא שמאכנו היה מנסה ומסכן כל דבר בכדי לחסל את וראנגל. הוא נשאר עד הסוף האויב הבלתי מתפשר של הלבנים.

הצעותיו של מאכנו לאדומים נותרו ללא מענה עד ספטמבר. אז פתח וראנגל במיתקפתו הגדולה: ברדיאנסק נכבשה בסערה, ואחריה גוליא-פוליה, אלכסנדרובסק, סינלניקובו ויקטרינוסלב. לקראת סוף החודש (ספטמבר 1920) הגיע נציג בולשביקי אל מטה הפיקוד המאכנוביסטי; אחר כך נשלחו שני נציגים מאכנוביסטיים לחארקוב, ונערך משא-ומתן בדבר הסכם, בין ה-10 וה-15 לאוקטובר. ההסכם נערך בשני חלקים, חלק צבאי וחלק פוליטי. הפרק הצבאי הכיל ארבעה סעיפים:

1. צבא המורדים ישמור על אירגונו הפנימי, אך יהיה כפוף מבחינה מיבצעית לפיקוד האדום הגבוה.
2. צבא המורדים לא יגייס ולא יקבל לשורותיו כמתנדבים עריקים מהצבא האדום.
3. על מאכנו הוטל לפרסם הכרזה בחתימתו, אשר תודפס ותופץ גם על-ידי השלטונות הסובייטיים, הקוראת לאוכלוסיה לא לנקוט בשום פעולה עויינת כלפי הצבא האדום או כלפי הממשלה הסובייטית.
4. משפחות חיילי צבא המורדים, הנמצאות באיזורים המוחזקים על-ידי הסובייטים, תקבלנה זכויות שוות לאלה של משפחות חיילי הצבא האדום.

הפרק הפוליטי הכיל שלושה סעיפים:

1. כל המאכנוביסטים והאנארכיסטים המוחזקים במאסר על-ידי הסובייטים ישוחררו מייד.

2. למאכנוביסטים ולאנארכיסטים יינתן חופש ביטוי מלא, חופש ביטוי הכפוף רק לדרישות הצנזורה הצבאית, ובתנאי שלא יפורסם דבר המרמז על נטיה להפלת השלטון הסובייטי. השלטונות הסובייטיים יספקו למאכנוביסטים ולאנארכיסטים את האפשרויות הטכניות לביטוי דיעותיהם.

3. למאכנוביסטים ולאנארכיסטים תהיה הזכות המלאה להשתתף בבחירות לסובייטים מקומיים, כולל הזכות להיבחר. תהיה להם גם הזכות להשתתף באירגון הקונגרס הכל-אוקראיני החמישי של הסובייטים, העתיד להתכנס בקרוב.

לפרק הפוליטי היה גם סעיף רביעי כתוספת, אשר גרר ויכוחים רבים, ואשר עליו סירבו הנציגים הבולשביקיים לחתום; הם שלחוהו לדיון לסמכות גבוהה יותר. בסעיף זה נאמר כי באיזורים המוחזקים על-ידי המורדים תיצור האוכלוסיה ותשמור על סדר חברתי וכלכלי אוטונומי חופשי משלה — איזורים אלה ישתלבו בהתאם לכך בצורה פדרטיבית עם רוסיה הסובייטית בדרך של הסכמים, שיושגו לאחר דיונים ומשא-ומתן חופשיים עם המשרדים המתאימים של הממשלה הסובייטית (הכוונה כנראה למשרד החוץ).

המאכנוביסטים לחצו על הבולשביקים לפרסם את כל נוסח ההסכם מייד. הפרק הצבאי הופיע בעיתונות הבולשביקית בגלוי ובמהירות, אך פירסום הפרק הפוליטי התעכב זמן מה. דבר לא זז בנוגע לסעיף הרביעי של הפרק הפוליטי, אשר — כפי שמבהיר קובאנין — היה בפירוש בלתי מתקבל על הדעת עבור הבולשביקים. אולם, הופיע מסמך סובייטי רשמי שהבהיר כי מעולם לא עזר מאכנו לזוראנגל, וכי הטענות כאילו עשה כן — לא היו נכונות.

הוחל גם בביצוע שלושת סעיפי הפרק הפוליטי. מספר מאכנוביסטים ואנארכיסטים, שהיו עצורים בבתי-כלא סובייטיים, אכן שוחררו.

ביניהם היה גם וולין, אשר הגיע לחארקוב, החל לפרסם שוב את "נאבאט" ופתח בהכנות לכינוס ועידה אנארכיסטית נוספת בחארקוב לקראת סוף השנה.

הבולשביקים חשו בבירור שאמצעים אלה היו נחוצים כדי להבטיח שיתוף פעולה מלא מצד הצבא המאכנוביסטי. הם לא זילזלו בכוחו של וראנגל, ושאפו לאחד את כל הכוחות האפשריים לקראת מה שעתיד היה להיות מסע קרבות קשה וממושך. היסטוריון סובייטי כותב שההסכם עם מאכנו "הוצדק על-ידי התנאים האיסטראטגיים". אבל, כפי שקובע קובאנין בפשטות, לא היתה כל כוונה מהצד הבולשביקי לשמור על ההסכם, ברגע שיחלוף ערכו הצבאי. חודשים מספר אחר כך, כאשר וולין שוב היה בכלא, אמר לו חוקרו — איש ה"צ'קה": "כאשר נזקקנו למאכנו — ידענו כיצד לנצל אותנו, וכשלא נזקקנו לו יותר, כאשר הוא הפך, בעצם, למיטרד — ידענו כיצד להיפטר ממנו אחת ולתמיד".

יהיה זה חסר תועלת להעמיד פנים כאילו הכוונות המאכנוביסטיות היו טהורות לגמרי. כולם היו מודעים בפירוש לעובדה שהתנגשות נוספת עם הבולשביקים בוא תבוא, והם היו נחוישים בדעתם לדאוג לכך שרעיונותיהם, ולא רעיונות הבולשביקים — יגברו לבסוף. אך נראה שהם לא הכינו תוכניות מעשיות. הבולשביקים האשימום בבגידה, ונתנו להאשמות אלה פירסום נרחב. אולם, האשמות אלה מוצדקות רק אם מביאים בחשבון את הכוונות, אך לא אם מביאים בחשבון פעולה חשאית רצינית. המאכנוביסטים תלו תקוותיהם בהתעוררות רגשות אהדה עממיים כלפיהם, גם בכפרים וגם בתוך שורות הצבא האדום. אך להתפתחות כזו נחוץ היה זמן, והמאורעות קרו מהר מדי עבורם.

בפעם הזו לא הצטרף מאכנו אל יחידותיו בחזית. הוא חזר לגוליאני-פוליה — ההזדמנות הראשונה שלו לחזור הביתה בביטחון יחסי לאחר תשעה חודשים של לחימה קשה. אליו הצטרפו מטה-הפיקוד שלו וכשלושת-אלפי מורדים.

מיתקפת-הנגד של הצבא האדום נגד וראנגל היתה ספקטקולרית במהירותה ובהצלחתה. בתחילת נובמבר גורשו הלבנים מהיבשת, ומערכת עמדות פרקופ — שהגנה על מבואות חצי-האי קרים — נכבשה. באמצע נובמבר הגיעו החדשות לגוליא-פוליה: סופר כי הצבא האדום, ואתו כמה יחידות מורדים בפיקודו של קארטניק, צועד על סימפרופול; איש מטה-הפיקוד של מאכנו העיר: "זהו סוף ההסכם. בתוך שבוע יתקיפו אותנו הבולשביקים".

מידת החשיבות שייחסו הבולשביקים למאכנו הוכחה על-ידי המידה, המהירות, השלמות והיסודיות של ההכונת שעשו לחיסולו. (וולין, המסתמך על מקורות הנראים מוסמכים, מביא העתקי מיברקים המוכיחים כי לנין הראה עניין אישי בנושא זה). ב-23 בנובמבר לכדה ה"ראזודקה" תשעה סוכנים של השירות החשאי הבולשביקי בגוליא-פוליה. בחקירתם הודו כי נשלחו על-ידי מפקד הדיביזיה ה-42 (של הצבא האדום), ומשימתם היתה לאתר את מקום מגוריהם של מאכנו וקציניו הראשיים ולעקוב אחריהם; כמו כן הוטל עליהם להישאר שם עד שיגיע הצבא האדום, לבואו ציפו תוך יומיים. ראש-המטה של מאכנו התקשר בקו הטלגרף הישיר לחארקוב, הביע מחאה חריפה ודרש את מעצרו של מפקד הדיביזיה ה-42 והאחראים האחרים. מחארקוב ענו כי ודאי קרתה אי-הבנה: הם יפתחו בחקירה. בשיחה טלגרפית נוספת, יום או יומיים אחר כך, הובטח מחארקוב שהעניין יסודר לשביעות רצונם של המאכנוביסטים. כאשר דחקו בהם בעניין הסעיף הרביעי של הפרק הפוליטי של ההסכם (המאכנו-ביסטים המתינו בקוצר-רוח לאישורו על-ידי מוסקבה), ענו מחארקוב שגם בנושא זה עתיד לבוא פתרון משביע-רצון.

בחארקוב נקבע לוולין ראין עם ראקובסקי (ראש ממשלת אוקראינה הסובייטית) ל-25 בנובמבר; המשטרה התנכלה מספר פעמים לקוראי "נאבאט", בניגוד להסכם אוקטובר. גם וולין לחץ לאישורו המהיר של הסעיף הרביעי. ראקובסקי הבטיח כי שני העניינים יבואו לפתרון מניח את הדעת בקרוב. באותו לילה נעצר וולין, יחד עם אנארכיסטים

אחרים, ו"נאבאט" נסגר. הנציגים המאכנוביסטיים, שנשאו ונתנו בעניין הסכם אוקטובר, ושהו בחארקוב בציפייה לגמר הדיון על הסעיף הרביעי, נתפסו, הועברו למוסקבה והוצאו שם להורג.

במטה הצבא האדום במליטפול חתם פרונוזה, ב-23 לנובמבר 1920, על צו מס. 00149, המורה על שילוב מלא של כל יחידות המורדים בצבא האדום. צו זה לא פורסם בפומבי עד אמצע דצמבר. ב-25 או ב-26 בנובמבר הוזמן מפקד הכוחות המאכנוביסטיים בקרים אל נקודת הפיקוד של הצבא האדום שם, ומשבא — נתפס ונורה. היחידות המאכנוביסטיות כותרו, אך 250 פרשים הצליחו לפרוץ את הכיתור, והצטרפו לאחר זמן אל מאכנו.

ב-26 בנובמבר תקף הצבא האדום את גוליא-פוליה בכוח. מאכנו הוקף לגמרי, אך הוא נלחם ופרץ לו דרך החוצה, אסף תגבורות, התקיף התקפת-נגד וכבש מחדש את הכפר. בהתנגשות זו הובסה הדיביזיה ה-42 של הצבא האדום ונתפסו (על פי ארשינוב) 6000 שבויים, שמהם הסכימו אלפיים לשרת אצל מאכנו, והיתר נשלחו לבתייהם.

שלושה ימים אחר כך הביס מאכנו שתי דיביזיות אדומות נוספות, ושוב הצליח לשבות המון שבויים, שמהם התנדבו רבים להצטרף אליו. התפתחות זו הביאה לכך ששלטונות הצבא האדום הקדישו תשומת-לב רצינית לעניין; אורגן כוח מיוחד, עם כיתות-יורים, שהועד לתפוס עריקים ולמנוע את הפצת החדשות. למשך כמה ימים השתררה הרגשה אופטימית במטה הפיקוד המאכנוביסטי: הורגש כי כל מה שנחוץ היה עוד נצחון אחד או שניים, והמלחמה נגד הבולשביקים תסתיים בהצלחה. אך הצבא האדום המשיך להזרים תגבורות: פעמיים נוספות כותר צבא המורדים והוכרח ללחום ולפרוץ את הכיתור, ובכל פעם היה מחיר הנצחון כבד יותר. איכרים דיווחו כי לא פחות מארבעה גייסות של הצבא האדום נמצאו בתהליך של ריכוז והכנה. בפגישה של סובייט המורדים המהפכני הוסכם כי

לא נותר סיכוי להחזיק באיזור גוליא-פוליה, והצבא המאכנוביסטי נסוג צפונה.

היה זה חורף קשה במיוחד. הצבא האדום החזיק בכל צמתות הדרכים החשובות בכוח, ובמשך רוב הזמן נעו המאכנוביסטים בשדות הקפואים. יותר צפונה, לא רחוק מקיוב, הם נאלצו לנטוש בשלג את הארטילריה שלהם ואת המטען הכבד. בשמונת החודשים של לחימה מתמשכת שבאו אחר כך כיסה מאכנו בתנועתו את כל שטח אוקראינה. מפרובינציית קיוב הוא היכה מזרחה, כשהוא עוקף את פולטבה, קורסק וחארקוב. בדיוק בתקופה זו, 1300 ק"מ צפונית משם, נלחמו מלחי קרונשטאדט תחת סיסמאות דומות כלשהו לסיסמאותיו של מאכנו; איננו יודעים אם הידיעות בדבר קרונשטאדט הצליחו להגיע אליו.

הוא נפצע קשה, וכשהגיע שנית לדרום — בתחילת מארס 1921 — נאלץ להינשא בעגלה. הוא עבר דרך איזור גוליא-פוליה, הגיע אל חוף הים השחור ופנה מזרחה לאורך חופו של ים-אזוב. בדרכו שנית צפונה נפצע שוב ליד גוליא-פוליה; אך לקראת בואו לנקודת המיפגש של גייסותיו — אותה קבע לפרובינציית פולטראבה לחודש אפריל — כבר החלים בצורה מספקת כדי לרכב על סוס.

ב-1921 נמצאו עדיין הצבאות הסובייטיים בכוננות מלחמתית, אך לא היה כבר שום אויב חיצוני פעיל. כל המכונה הצבאית שלהם בדרום-רוסיה היתה פנויה לחיסולו של מאכנו ולתמיכה באירגוני המדינה, המפלגה וה"צ'קה", בעבודתם לשילוב הכפרים האוקראיניים (במדינה הסובייטית). הסיפור של 1920 חזר שנית במלואו, אך הפעם נטו כפות-המאזניים הרבה יותר לצידו של השלטון הסובייטי. ראוי לציין כי, למרות הפעלתם של אמצעי התוכנית הכלכלית החדשה ("נא"פ") בראשית 1921, שנועדו לסלק את רוב הגורמים להתמרמרות האיכרים, המשיכו דוחות הצבא האדום להתלונן על התמיכה שניתנה למאכנו על-ידי הכפריים.

ארשינוב משחזר מכתב, שנכתב מאוחר יותר על-ידי מאכנו לידיד, בו

הוא מתאר את "הסיוט" של אותם חודשים אחרונים. היו גם נצחונות; במרבית המקרים יצא מאכנו מהתנגשויותיו עם הבולשביקים כשידו על העליונה. מפעם לפעם כבש עיירה, ואז היתה פעולתו הראשונה לתפוס את מכונת-הדפוס המקומית ולהדפיס כרוזים בדרישה לסובייטים חופשיים. היו גם רגעי עידוד, כמו בשעה שמשלחת איכרי צ'רניגוב באה אל אחת מיחידותיו להציע את תמיכת האיכרים. אך במאבק בין הכוחות הלא-שוויים נידלדלו מקורותיו בהדרגה. הוא עצמו נפצע בתקופה אחרונה זו שש פעמים, פעמיים בצורה קשה. מתוך שלושה-עשר המפקדים העיקריים הכפופים לו, שנימנו על-ידי וולין (ואשר כללו את ידידיו האישיים הקרובים ביותר של מאכנו), ארבעה נהרגו עוד לפני הקרע הסופי עם הבולשביקים מנובמבר 1920. במשך ששת החודשים הבאים איבד מאכנו את כל תשעת האחרים: שניים נתפסו ונורו בקרים; שניים נישבו — וגורלם אינו ידוע; אחד הוצא להורג בידי ה"צ'קה", וארבעת הנותרים נהרגו בקרב. האבידות בקרב חיילי השורה היו כבדות מאד. בגלל האינטנסיביות של המירדף, ובשל קשיי האספקה, נאלצו אנשי מאכנו לפעול ביחידות קטנות יותר ויותר. כוחות משימה קטנים היו נשלחים לפעול בצורה עצמאית — ולרוב לא שבו. בתחילת אוגוסט 1921 הבין מאכנו כי לא יוכל עוד להמשיך, וב-13 לחודש הוא חצה את הדנייפר בפעם האחרונה — בין אורליק לבין קרמנצ'וג — בדרכו מערבה. ב-16 לאוגוסט הוא כותר על-ידי האדומים, אך הצליח לפרוץ את הכיתור ואף תפס שלל: שלושה-עשר מיקלעי "מאכסים" ושלושה מיקלעי "לואיס". אבידותיו היו שבעה-עשר אנשים. נערך קרב נוסף, ב-22 לאוגוסט, והוא נפגע שוב — הפעם בצורה אנושה — ושוב נאלץ להינשא בעגלה. ב-26 באוגוסט, כמעט בטווח-ראיה של הגבול, נערכה ההתנגשות האחרונה. בערב ה-28 באוגוסט 1921 חצו הניצולים — מאתיים וחמישים במספר — את הדנייסטר אל תוך שטח רומניה.

גלות

ארשינוב לא התלווה אל מאכנו בדרכו לרומניה. הוא חזר אל חוגי המחתרת האנארכיסטית באוקראינה וברוסיה הגדולה, שם כתב את ההיסטוריה של התנועה המאכנוביסטית. בסיום העבודה הוברח כתב-היד החוצה, ופורסם בברלין.

וולין התגורר באותו זמן בכלא טאגאנקה במוסקבה. בקיץ 1921 הוא פתח בשביתת רעב, אשר שימעה הגיע אל באי הקונגרס הבינלאומי של האיגודים המקצועיים האדומים, אשר התכנס אז במוסקבה. נציגים אנארכיסטיים מצרפת ומספרד פעלו למענו, וכתוצאה מכך שוחרר על-ידי הממשלה הסובייטית, שגירשה אותו אל מחוץ לטריטוריה שלה.

מאכנו וכוחו הקטן פורקו מנישקם ונעצרו על-ידי הרומנים. ממוסקבה נשלחה סידרה של הודעות דיפלומטאיות חריפות — בתביעה להסגרתו. יש יסוד להאמין כי השלטונות הרומניים העדיפו להעלים עין כאשר ברח מאכנו וחצה את הגבול הפולני.

בפולין נאסר שוב והועמד לדין באשמת "פעילויות אנטי-פולניות" באוקראינה. הוא זוכה בדין, נסע הלאה לדאנציג (גדאנסק) ונאסר שוב. במשך כל הזמן הזה פעלו למענו אירגונים אנארכיסטיים בינלאומיים, ולבסוף הורשה לעבור לפאריס, והשתקע שם.

תקופת חייו האחרונה היתה בלתי-מאושרת. הוא היה עני מרוד. לפני שעזב את אוקראינה הוא חפר והוציא אחד ממטמוני-הזהב שהחביא, אך סכום זה אזל במהירות. חייו הסוערים הילאוהו, ובריאותו נפגעה. אף פעם לא הצליח ללמוד לדבר צרפתית.

וולין מספר על "הקושי שעמד בפניו — להתאים את עצמו לנסיבות כה שונות מדרך חייו הקודמת". הוא היה נתון למצבי-רוח משתנים, נטה לוויכוחי-סרק וסבל מהתקפות של דיפרסיה קיצונית.

מאכנו החל לעבוד על זכרונותיו. וולין ניסה לעזור ולסדר את כתב-ידו הבלתי קריא. כרך ראשון הושלם ויצא-לאור עוד בחייו, אך הוא הסתכסך אחר כך עם וולין, ושני הכרכים נוספים — שנערכו אף הם בידי וולין — הופיעו רק לאחר מותו.

הוא מת ב-1935 ואפרו נקבר בבית הקברות Père Lachaise.

בשולי הדברים

במקורות רבים, במיוחד במקורות סטאליניסטיים או... ציוניים,

מתוארת התנועה המאכנוביסטית כ"פוגרומיסטית". אין ספק כי בצבא המורדים היו איכרים רבים, שהיו נגועים באנטישמיות. הסיבות לאנטישמיות העממית באוקראינה, או לפחות חלק מהן, ניתנו בספר זה בפרק "היהודים באוקראינה". נוסף לאלה היתה קיימת אצל האיכרים איבה מסורתית לתושבי הערים, והאחרונים היו בחלקם הגדול יהודים ופולנים. אני מוכן אף להאמין שאיכרים תומכי-מאכנו ביצעו פוגרומים; אך כאן נשאלת השאלה — אם ניתן היה לקשר את התנועה המאכנוביסטית לפוגרומים אלה, מדוע לא הזכיר זאת פוטמן במחקרו? על כל פנים, יחסנו אל תנועה פוליטית חייב להיות ברור: עלינו לבדוק מה היתה המדיניות התיאורטית והמעשית לגבי גילויים אנטישמיים. על פי מחקרו של פוטמן התשובה ברורה — פיקוד צבא המורדים הוקיע כל גילוי של אנטישמיות, תוך הבנת הרקע החברתי שלה, והעניש בחומרה את האשמים. (מדיניות דומה ננקטה גם על-ידי הצבא האדום, שאף בתוכו לא חסרה אווירה אנטישמית).

פוטמן מתגלה כחסר-אמונה באפשרות הקמת סדר כלכלי חופשי מלמטה. בעיית שכרם של פועלי-הרכבת או שאלת האיכר התמים בדבר הגשר שהתמוטט, קיבלו תשובות קולעות בתנועת הפועלים המהפכנית, ולא רק מצד האנארכיסטים. מאכנו ענה יפה לפועלי-הרכבת — עליהם להשתלט על המסילה, לגבות דמי-שימוש מהמשתמשים בשירותה, ולכסות מכספים אלה את שכרם. שאלת האיכר עולה תמיד, בלבוש זה או אחר, במשך ההסברה המהפכנית.

אמת, אנשים מתקשים להבין כיצד תוכל חברה להתקיים ללא מרות של מיעוט, ללא שלטון, ללא כפיה. מי ירוקן את פחי האשפה? מי ינקה את הרחובות? מי יבנה את הגשר? במילים אחרות — מי יעשה עבורנו את העבודות הלא-נעימות, אך הנחוצות? התשובות לכל אלה יינתנו על-ידי האזרחים עצמם, במועצותיהם. הם יכולים לקבוע תורנויות, הם יכולים להקדיש יום, או כמה שעות, בשבוע להתגייסות כללית למטרות אלה. אם ירגישו כי הם מתקשים לחיות ללא ביצוע העבודות הנחוצות, תהיה להם המוטיבאציה לבצע אותן בעצמם. ואם יחסרו כישורים טכניים לביצוע עבודה מסויימת, תמיד ניתן להזמין אנשי מקצוע לעזרתם, ולשלם להם בעבודה שוות-ערך. דווקא הנסיון שעשו איכרי גוליא-פוליה ב-1918, כאשר החליפו את עודף יבולם בתוצרת תעשייתית — על-ידי התקשרות ישירה וחופשית עם פועלה התעשייה המוסקבאים, דווקא נסיון זה מוכיח כי סדר כלכלי חופשי מלמטה אינו דבר שבאוטופיה, אלא דבר מעשי ובר-ביצוע.

מפלגה ומהפכה

בעיית איסור הפעילות המפלגתית על-ידי התנועה המאכנו-

ביסטית דורשת הסבר. התיאורה אנארכיסטית אומרת כי עם השלמת המהפכה החברתית יתבטא "ביטול המדינה" בשליטת ההמונים העמלים על כל העניינים הנוגעים להם. באיזורים המאכנו-ביסטיים זה הובן כך: המהפכה החברתית בוצעה — האדמה הועברה לאיכרים, בתי-החרושת לפועלים. כעת נותר רק להבטיח כי ההמונים העמלים יחליטו בעצמם, בסובייטים שלהם, כיצד לנהל את חייהם ללא הפרעה.

מפלגה פוליטית שואפת מעצם טבעה להגיע אל הגה השלטון, אל ראש המנגנון המדיני. (אפילו מפלגות מארכסיסטיות רבות, החורתות

על דגלן את הסיסמא של ביטול מוסדות המדינה, רואות בביטול המדינה רק פעולה שתבוא בעתיד, בסופו של תהליך גוויעת המדינה. וזאת משום שהמדינה היא מוסד שנועד לשמור על פער מעמדי, שנועד לשמור על ההגמוניה של המעמד השליט. כאשר יבוטלו המעמדות תפסיק המדינה ממילא להיות חיונית, והיא תגווע בהדרגה יחד עם העברת תפקידיה המינהליים לידי ההמונים. אם כך, ניתן לומר כי גם עבור מארכסיסטים מהווה "ביטול המדינה" צעד מתקדם). האנארכיסטים והמאכנוביסטים ראו את תפקידם בסיוע להמונים העמלים להשתחרר משלטון המעמד השליט, ומשלטון מדינתו של מעמד זה. מעתה חייב להיפתח השלב של ניהול החברה בידי ההמונים עצמם. לפיכך, כאשר בוטל השלטון המעמדי בחברה, אין גם צורך במוסדות-מדינה שישמרו על שלטון זה. במצב שכזה, מפלגות פוליטיות (ותהיינה מהפכניות ככל שתהיינה), השואפות — מעצם טיבן — לשלטון, שואפות גם לקומם את מוסדות המדינה, ובהכרח תפגענה באפשרויות המוני העמלים לנהל את חייהם בעצמם. מפלגה בשלטון רוצה לנהל את החברה בעצמה — היא איננה סומכת על המוני העם שיעשו זאת "כמו שצריך". ועם זאת, הריהי מחזירה את הגלגל אחורנית — ממצב שבו "אין שלטון" — כלומר, שבו ההמונים מנהלים בעצמם את ענייניהם, למצב שבו "יש שלטון", כלומר, שבו מנהלת המפלגה (עבור ההמונים) את העניינים. אם לא ניכנס לוויכוחים סמאנטיים, הרי "הדיקטטורה של הפרולטא-ריון", במובן של המיבנה האירגוני לדיכוי שרידי המעמד השליט, היתה קיימת גם באיזורים המאכנוביסטיים. אך בשום פנים לא היתה זו "הדיקטטורה של מפלגת הפרולטאריון", כפי שהיה המצב ברוסיה הסובייטית.

האיסור על פעילות מפלגתית נבע, אם כן, מתוך תיאוריה של חברה סובייטית, שאינה בלעדית לאנארכיסטים. עם זאת ניתן להתווכח אם האיסור על פעילות מפלגתית עולה בקנה אחד עם "חופש ההתארגנות". הצד השני של המטבע, חופש הפעילות המפלגתית,

טמן בחובו סכנה ממשית מאד של השתלטות מפלגה אחת על המהפכה, תוך כדי דיכוי כל החרויות הדמוקראטיות. מחובתנו על כן לבחון עניין זה בהבנה, ולהיזהר מהוקעה חד-משמעית. ההצדקה הרעיונית להמשך קיומו של צבא-המורדים היתה — לשמור על חרותם של ההמונים לנהל את החיהם בעצמם. ואם כך, מהו תפקידו של אירגון מהפכני בתוך האיזור המשוחרר והמוגן? על האירגון המהפכני לעודד גילויים של יוזמה עצמית, התארגנות עצמית ופעולה עצמית של ההמונים במאבק המהפכני, ולהפיץ בקרב ההמונים את תודעת יכולתם לשלוט בגורלם ולנהל בעצמם את התהליך החברתי. האירגון המהפכני חייב לסייע לתהליכי שיחרור עצמי, אישי וחברתי, להתסיס כל תא של החיים החברתיים. תפקידו של האירגון הסוציאליסטי המהפכני אינו לתפוס את השלטון בידי-ו הוא ולהחזיק בו, אלא לסייע ככל יכולתו לתפיסת השלטון והחזקתו בידי מועצות (סובייטים) נבחרות על-ידי ההמונים. תפיסת השלטון בידי מועצות כאלה מהווה את סימן ההיכר ואת הצעד המכריע של מהפכה סוציאליסטית. ואילו תפקידי המועצות הם: להוות צורת התארגנות-עצמית של ההמונים; בתאים הייצרניים תפקידן לנהל את תהליך הייצור בכל מפעל, תוך כפיפות לתכנון מרכזי — שגם הוא ייקבע על-ידי ההמונים באמצעות מועצותיהם. בזמן הראשון יהיה גם מתפקידן לארגן התגוננות המונית נגד נסיונות קונטר-מהפכניים מצד שרידי המעמדות עדיפי-הזכויות. שלטון מועצתי, מעצם טיבו, אינו יכול להיות שלטון של מיעוט נגד הרוב, אלא מהווה הוא את הצורה להשתתפות דמוקראטית רחבה של ההמונים בניהול התהליך החברתי כולו. המועצות בדרגים השונים (המפעל הבודד, האיזור וכו' — עד למועצה הכל-ארצית) נבחרות באורח דמוקראטי; הנציגים המהווים את המועצות אינם נהנים משום זכויות-יתר והמאנדאט של כל נציג ניתן בכל-עת לביטול על-ידי בוחריו. במצב כזה, כל נסיון של מפלגה פוליטית להוציא מידי ההמונים את הישגיהם ולמלא את תפקידיהם בעצמה, הוא נסיון נגד-מהפכני.

שני תפקידים היסטוריים

התנועה המאכנוביסטית מילאה בעצם שני תפקידים

היסטוריים. היא ביצעה את המהפכה הדמוקראטית לשחרור לאומי של העם האוקראיני ואת המהפכה החברתית בעת ובעונה אחת. בהיותה תנועה אינטרנציונליסטית של עם מדוכא, היא הדגישה כי מהפכתה מהווה חלק מהמפכה הפרולטארית הרוסית. המחווה של משלוח חיטה לפועלי פטרוגראד ומוסקבה (הרוסיים) הרעבים היה — לצד מחווה של סולידאריות איכרית-פועלית — גם מחווה אינטרנציונליסטית. סירובם של המאכנוביסטים להשתלב שילוב מלא ברוסיה הסובייטית לא נבע מתירוצים לאומניים, אלא מסיבות פוליטיות ברורות — הם חששו שהמפלגה הבולשביקית תשתלט גם על המהפכה שלהם, ותפגע בחרות פעולתם של הסובייטים האוקראי-ניים. והוכחות להתנכלותה של המפלגה הבולשביקית לאופוזיציה מהפכנית ולסמכויותיהם של הסובייטים לא חסרו.

הסעיף הרביעי של הפרק הפוליטי של "הסכם אוקטובר" מוכיח בפירוש כי, גם נוכח סכנות אלה נשארו המאכנוביסטים אינטרנציו-נליסטים עד הסוף — הם היו מוכנים להתקשר בקשר פדרטיבי עם רוסיה הסובייטית. לחובתה של המפלגה הבולשביקית יש לומר כי, על אף נכונותם המוצהרת והמוכחת של המאכנוביסטים לשתף פעולה תמיד עם הבולשביקים נגד האויב המעמדי, לא היתה המפלגה הבולשביקית (בהנהגת לנין וטרוצקי) מוכנה להסכים לקיומה של חברה סובייטית שונה בגבולה של רוסיה הסובייטית. דיכוייה של המהפכה החברתית באוקראינה מכתים את ההיסטוריה המהפכנית של הבולשביקים לא מפחות מדיכוייה של מרידת קרונושטאדט.

מהפכה אגרארית

התנועה המהפכנית באוקראינה מהווה דוגמא ליכולתה של

האיכרות, כאלמנט מהפכני, לגלות מרץ מהפכני לאורך תקופה ממושכת ונוכח מכשולים עצומים. המהפכות בסין ובווייטנאם הבהירו זאת הבהר היטב מאוחר יותר. אין בכך כדי להמעיט את תפקידו וחשיבותו של מעמד הפועלים לביצוע המהפכה החברתית. אולם, לגבי המאבקים לשיחרור לאומי, שהתחוללו בארצות הקולוניאליות במהלך המאה ה-20, יכולה היתה המהפכה האוקראינית להוות דוגמא חיובית ממשית, אם לא היתה נדחקת לקרן-זווית קטנה של הספרות המהפכנית.

כדאי גם לבחון את התשובה המאכנוביסטית לבעיה האגרארית. לאחר ביצוע המהפכה האגרארית והפקעת אדמות האחוזות הגדולות, נותר בכפר האוקראיני — כמו בכפר הרוסי — הריבוד החברתי. שכבת ה"קולאקים" לא התחסלה. בכפרים נותרו איכרים שבבעלותם היו שטח קרקע גדולים יותר מאשר לאחרים. כיצד, אם כן, יש לפתור בעיה זו?

התשובה הבולשביקית היתה: יש להמשיך את המהפכה האגרארית בדרך של פילוג האיכרות, בדרך של עידוד מלחמת המעמדות בכפר בין ה"קולאקים" לבין דלת-האיכרים. כאשר העוינות בין שתי שכבות אלה כבר היתה קיימת, ביצעו האיכרים העניים את המשימה בעצמם, אות עם תמיכה מעטה מבחוץ. כאשר העמידו עצמם ה"קולאקים" נגד המהפכה — ניתן היה למצוא גם צידוק לדיכויים בכוח, ולכפיית המהפכה האגרארית על הכפר מבחוץ. זה היה המצב בכללותו ברוסיה הסובייטית. באוקראינה נשמרה הסולידאריות בין השכבות השונות בכפר בגלל ההיסטוריה המשותפת של הדיכוי הלאומי, נגדו נאבקו כולם (חוץ מבעלי האחוזות, כמובן). לפיכך היתה זו טעות לעורר את מלחמת המעמדות בכפר האוקראיני, כאשר האיכרות בכללה ניצבה לצד המהפכה, וכאשר מלחמת-האזרחים

התנהלה עדיין במלוא-עוצמתה. טעות זו היתה עלולה לדחוף את ה"קולאקים" להחליף צד. גם כאשר הבינו זאת הבולשביקים, לא שינו ממדיניותם. כי באוקראינה היתה למדיניות זו מטרה נוספת — פילוג האיכרות נועד להחליש את מעמדה של תנועה מהפכנית "מתחרה", התנועה המאכנוביסטית, ולהקל על הבולשביקים את כפיית שלטונם שם.

לפי דעתי צדקו המאכנוביסטים בהשאירם את פתרון הבעיה החברתית בכפר לעתיד. עם שוך הקרבות עתידה בעיה זו להיפתר במסגרת הדיונים וההחלטות של המוסדות העממיים הנבחרים. במקרה כזה, אם יתנגד המיעוט (ה"קולאקים") להחלטות הרוב (האיכרים העניים) תפתח בכפר מלחמת מעמדות אותנטית, שרבים סיכוייה להסתיים בנצחון הרוב.

גם בשאלת הקולקטיביזציה השיבו המאכנוביסטים תשובה משכנעת ביותר. הבולשביקים הלאימו חלק מהאחוזות הגדולות, וכפו על האיכרים להצטרף לחוות-הממשלתיות שהוקמו במקומן (הסובחוזים). שיטת ההחרמות-בכוח של התבואה במשך מלחמת-האזרחים ניכרה חלק גדול של האיכרות מהמהפכה. עם תום מלחמת האזרחים קצרו הבולשביקים את פרי-הבאושים של מדיניותם. הם נאלצו לפרק חלק ניכר מהסובחוזים, ונאלצו אף לעודד את המגמות הזעיר-בורגניות בקרב האיכרות, כדי להבטיח אספקת מזון פועלי הערים הרעבים. ולבסוף, כשפתח סטאליו ב"קולקטיביזציה", היה צורך לבצע אותה בדרך של מאסרים, הגליות ורציחות המוניות (ולא רק של "קולאקים"); האיכרים העניים הורגלו לסובלנות המישטר כלפי השכבות האמידות בכפר, ונטו אז פחות לשיתוף פעולה עם השלטונות אשר הונו אותם בעבר.

המאכנוביסטים ראו בקולקטיביזציה תהליך, תהליך הדרגתי, שיבוצע על-ידי האיכרים מרצון. הקמת קומונות מרצון היא תהליך ממושך. קודם-כל יצטרפו רק המהפכנים ה"אידיאליסטים" לקומונות. אם יכוחו אלה כי דרך הקומונה מאפשרת רמת-חיים גבוהה יותר

לחבריה מאשר רמת-חיו של האיכר בעל-האדמה, יש להניח שבהדרגה ימירו רוב האיכרים את שיטת עיבוד האדמה לשיטה קולקטיבית.

באוקראינה לא הונח למהפכנים להוכיח את דרכם. אולם, במקומות אחרים נוסתה שיטה זו ברפובליקה הדמוקרטית העממית של תימן (דרום-תימן), למשל, הוקמו בכל איזור קולקטיבים חקלאיים על-ידי המהפכנים, שקיבלו תמיכה מאסיבית מהמשלה (בעיקר מכונות חקלאיות), הצליחו מבחינה כלכלית — ופלאחים רבים הקימו גם הם קולקטיבים חקלאיים, או הצטרפו מרצונם לקולקטיבים קיימים.

מדינה ומהפכה

התנועה המארכיסטית הוכיחה כי, בניגוד לאנארכיסטים

רבים שחלמו על העתיד הרחוק והתעלמו מהבעיות המעשיות של ההווה, היא לא היתה תלושה מהמציאות. אולם, זאת אי-אפשר לומר על התנועה האנארכיסטית ברוסיה בכללה. האינטלקטואלים האנארכיסטיים שהצטרפו אל מאכנו לא היו מוכנים לכל פשרה עם המציאות. הפתרונות ה"פראגמטיים" — אף שלא נעדרה מהם השפעת התיאוריה האנארכיסטית — כמו בנושא דרך בחירת המפקדים בצבא, לא עלו בקנה אחד עם העקרונות ה"טהורים" שלהם. אנשים אלה לא היו מונים לתמוך בתנועה אשר לא תבטא ותבצע את כל עקרונותיהם. כשלונה של התנועה האנארכיסטית ברוסיה, כשלון שנבע מהניתוק בינה לבין ההמונים ומדבקותה בדוגמות שהתנגשו עם המציאות המהפכנית, מהווה הוכחה ברורה לכך, שזרמים אידיאולוגיים רבים בתוך התנועה האנארכיסטית לא היו מסוגלים להתמודד בהצלחה עם תביעותיו של מאבק מהפכני. אולם, רעיונות אנארכיסטיים היוו כל הזמן גורם שאילץ את

המהפכנים המארכסיסטיים להתמודד עמם, ולהבהיר לעצמם את השקפותיהם, ובמיוחד את השקפתם על המדינה.

לנין בספרו "המדינה והמהפכה", שנכתב באוגוסט 1917, מוצא לנכון להבהיר את ההבדלים שהוא מוצא בין המארכסיסטים לבין האנארכיסטים:

1. המארכסיסטים, בהציבם לפנייהם כמטרה את ביטולה הגמור של המדינה, רואים מטרה זו כניתנת להגשמה רק לאחר ביטול המעמדות על-ידי המהפכה הסוציאליסטית כתוצאה מהשלטת הסוציאליזם, המביא לידי גוויעתה של המדינה; האנארכיסטים רוצים בביטולה הגמור של המדינה לאלתר, בלי שיבינו מה הם תנאי ההגשמה של ביטול כזה.

2. המארכסיסטים רואים הכרח בזה, שהפרולטאריון, לאחר כובשו את השלטון המדיני, יהרוס לחלוטין את מכונת-המדינה הישנה, בהמירו אותה בחדשה: אירגון הפועלים המזויינים כמתכונת הקומונה; האנארכיסטים — בעומדם על דעותיהם בדבר הצורך להרוס את מכונת-המדינה, לא נהיר להם, עם זה, במה ימירנה הפרולטאריון וכיצד ישתמש בשלטון המהפכני; האנארכיסטים שוללים, אפילו, את השימוש בשלטון המדינה על-ידי הפרולטאריון המהפכני, את הדיקטטורה המהפכנית שלו.

3. המארכסיסטים תובעים את הכשרתו של הפרולטאריון למהפכה בדרך ניצולה של המדינה בת-זמננו; האנארכיסטים שוללים דבר זה.

בנקודה השלישית דעתי היא שלנין צודק, ולא האנארכיסטים. אולם, הטענות האחרות שלו מופנות לאנארכיסטים מסויימים מאד, ודאי לא לאנארכיסטים מסוגם של באקונין או מאכנו, למשל. שני אלה היו מסכימים בוודאי גם לניסוח הבא של לנין:

"משמעותה של המהפכה היא בזה, שהפרולטאריון הורס את 'מנגנון-ההנהגה' את כל מנגנון המדינה, בהמירו אותו במנגנון חדש, והוא — הפועלים המזויינים. קאוטסקי מגלה 'יראת כבוד שבאמונה טפלה'

לגבי ה'מיניסטריונים', אולם, מדוע לא ניתן להמירם, נניח, בוועדות מומחים ליד מועצות-הפועלים-והחיילים שכל השלטון בידיהם?" (כל ההדגשות במקור).

אכן, קיימים כאן הבדלים סמאנטיים. האנארכיסטים לא היו מכנים את "שלטון המועצות" בשם "שלטון"; הם גם לא היו מכנים את המערכת הדמוקרטית של הפועלים המזויינים "מנגנון", אך זאת בגלל המורשת האנארכיסטית הסולדת ממושגים אלה, ולא בגלל תוכנם הממשי. הבדל סמאנטי זה בולט גם בקטע הבא, בו מסתמך לנין על ויכוחו של מארכס עם האנרכיסטים:

"כנגד האנרכיסטים מבכר מארכס להציג את השאלות בצורתן החריפה והבהירה ביותר: במגרם את עול הרכושנים, האם צריכים הפועלים 'להתפרק מנשקם' או להשתמש בו בנשק זה נגד הרכושנים כדי לשבור את התנגדותם? והרי שימוש שיטתי בנשק על-ידי מעמד אחד נגד משנהו מה כינוי לו — אם לא 'צורה חולפת' של מדינה?"

חד וחלק. אך נותר רק לאתר את האנרכיסטים האלה, הקוראים לפועלים "להתפרק מנשקם". ודאי שאם היו כאלה, הם היו מיעוט פאציפיסטי קטן. ואם שימוש שיטתי בנשק על-ידי מעמד אחד נגד משנהו הוא, עבור מארכס ולנין "צורה חולפת" של מדינה, הרי חלק נכבד מהאנרכיסטים, לא רק המאכנוביסטים, יאמרו: שימוש שיטתי בנשק להגנת המהפכה בידי ההמונים — כן! אך אנו לא נכנה זאת בשם "מדינה". והוויכוח באמת יורד לדרגת ויכוח סמאנטי גרידא!!

אנגלס, במכתב אל אוגוסט בבל, מציע לו שינוי בתוכנית המפלגה הסוציאל-דמוקרטית (מצוטט גם כן אצל לנין): "כל עוד נזקק הפרולטאריאט למדינה, הריהו נזקק לה לא למען עניין החופש אלא לצורך דיכויים של מתנגדיו, ובהינתן האפשרות לדבר על חופש, הרי המדינה בתורת שכזו, חדלה להתקיים. היינו מציעים, לפיכך, לקבוע בכל מקרה במקום המילה מדינה את חברתה (Gemeinwesen)

'קהילה', מילה גרמנית עתיקה, מצויינת, ההולמת את המילה הצרפתית 'קומונה'. "ומוסיף לנין:

"משום כך, באומרו במשפט האחרון 'היינו', מתכוון אנגלס בלי ספק להציע למנהיג מפלגת-הפועלים הגרמנית בשמו הוא ובשם מארכס למחוק מן התוכנית את המילה 'מדינה' ולהמירה ב'קהילה'. איזו צווחה על 'אנארכיזם' היו צווחים מנהיגי ה'מארכסיזם' של עכשיו, שסיגל לעצמו לנוחיותם של האופורטוניסטים, אילו היו פונים אליהם בהצעה של תיקום התוכנית ברוח זו!"

"יצווחו כאוות נפשם. על כך תשבחם הבורגנות".

דברים כדורבנות. אילו היה לנין מחליף את ההגדרה "מדינה" ל"קהילה" גם בניסוחיו האחרים, היו חילוקי הדעות בינו לבין אנארכיסטים רבים בנושא זה נעלמים לגמרי.

נדמה לי שמסקנתו של ספר זה יכולה להיות שבין רעיונות המארכסיזם המהפכני, לבין רעיונות האנארכיזם המהפכני קיימת חפיפה גדולה. אפשר לומר כי במידה מסויימת, במאה ה-20, הלך ונסגר מעין מעגל היסטורי:

מהפכנים שגדלו על ברכי התיאוריה האנארכיסטית למדו לקח מן הניסיון ההיסטורי וקיבלו חלק נכבד וחשוב מהתיאוריה המארכסיסטית;

מהפכנים שגדלו על ברכי התיאוריה המארכסיסטית למדו לקח מן הניסיון ההיסטורי וקיבלו חלק נכבד וחשוב מהתיאוריה האנארכיסטית;

אלה כן אלה יכולים למצוא את עצמן היום באירגון סוציאליסטי מהפכני אחד, כשהם מסכימים על אותם עקרונות. נסיונות להגדיר ארגון כזה הגדרה סמאנטית כ"אנארכיסטי" או כ"מארכסיסטי" הם חסרי כל ערך — שהרי העיקר הוא התוכן הממלא את ההגדרה, ולא ההגדרה עצמה.

קיימות מספר סיבות המחייבות מחקר של מלחמת האזרחים הרוסית לתת דין וחשבון על נססור מאכנו. הוא היה מנהיג גרילה בעל יכולת יוצאת־דופן. והרם תרומה צבאית חשובה. לתבוסת הבולשביקים בדרום־רוסיה בקיץ 1919. להתמוטטותו — אחר כך — של דניקין. ולבסוף — לחיסולו של זראנגל. תנועתו הייתה אחת התנועות המהפכניות הבודדות שלאורך כל משך קיומן נמצאו הנהגתן והפיקוח עליהן בידי "המוני העמלים". מאכנו מספק את אחת הדוגמאות המצטות בהיסטוריה. בה היה הכוח העליון — באיזור רחב ובמשך חדשים — בידי אנשים שהצהירו על עצמם כאנארכיסטים; וסיפור התנועה שלו זורק אור על תחושותיו של האיכר הרוסי ועל שאיפותיו. ועל הקשיים בהם נתקלו הבולשביקים בכואם לכפות את מישטרם באיזורים הכפריים.

